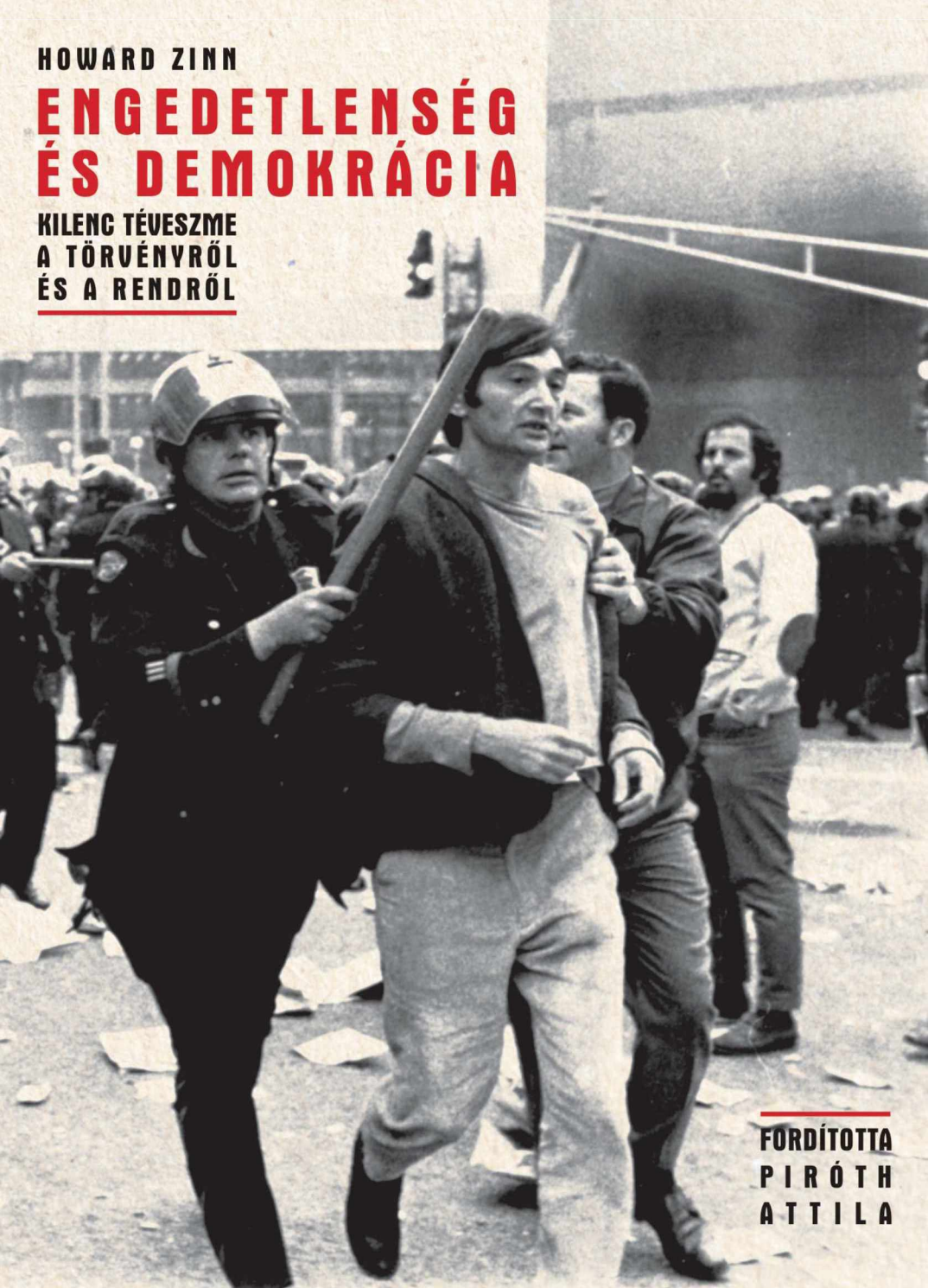

HOWARD ZINN

ENGEDETLENSÉG ÉS DEMOKRÁCIA

KILENC TÉVESZME
A TÖRVÉNYRŐL
ÉS A RENDRŐL

FORDÍTOTTA
PIRÓTH
ATTILA

HOWARD ZINN

ENGEDTLENSÉG ÉS DEMOKRÁCIA

KILENC TÉVESZME A TÖRVÉNYRŐL ÉS A RENDRŐL

HOWARD ZINN

ENGEDTLENSÉG ÉS DEMOKRÁCIA

KILENC TÉVESZME A TÖRVÉNYRŐL ÉS A RENDRŐL

Napvilág Kiadó–Théâtre le Levain
Budapest–Bègles
2019

A kötet megjelenését támogatta a Politikátörténeti Alapítvány.

A fordítás Howard Zinn: *Disobedience and democracy*.
Nine fallacies on law and order (Haymarket Books, 2013)
című könyve alapján készült.

DISOBEDIENCE AND DEMOCRACY

Copyright © 1968 and 2002 by Howard Zinn

Fordította Piróth Attila.

A fordítást az eredetivel egybevetette és lektorálta Misetics Bálint.

© Howard Zinn

© Piróth Attila

Borítófotó © Photo by Tom Shetterly, Howard Zinn's image
courtesy of The Estate of Howard Zinn.

ISBN 978-963-338-332-2

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni,
adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel
a kiadó engedélye nélkül közölni.

Kiadja a Napvilág Kiadó Kft. és a Théâtre le Levain

www.napvilagkiado.eu, www.facebook.com/theatre.le.levain

Első kiadás 2019

A kiadásért felel a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója

Olvasószerkesztő Klopfer Judit

Tipográfia, tördelés és fedél Dányádi Sára

Nyomás, kötés Alfadat Press Kft., Tatabánya

Felelős vezető Sashalmi Péter

Megjelent 7 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

Peter Ironsnak
és a többieknek

TARTALOM

7 BEVEZETÉS

12 ELSŐ TÉVESZME

*A törvények uralma belső értékkel bír, az erkölcsi célokon túlmenően.
(„Erkölcsi célok” alatt az emberi lények szükségleteit értem, nem pedig kultúránk szokásait.)*

28 MÁSODIK TÉVESZME

A polgári engedetlenséget gyakorló személynek jogosként kell elfogadnia büntetését.

33 HARMADIK TÉVESZME

A polgári engedetlenségnek olyan törvények megsértésére kell korlátozódnia, amelyek maguk rosszak.

39 NEGYEDIK TÉVESZME

A polgári engedetlenségnek tökéletesen erőszakmentesnek kell lennie.

51 ÖTÖDIK TÉVESZME

Az Egyesült Államok politikai szerkezete és eljárásai jelenlegi formájukban megfelelőek a társadalom bajainak orvoslására.

63 HATODIK TÉVESZME

A bíróságokra, mindenekelőtt a Legfelsőbb Bíróságra bízhatjuk, hogy megvédje a szabad véleménynyilvánításhoz fűződő jogainkat, amelyeket az első alkotmánykiegészítés kimond.

78 HETEDIK TÉVESZME

A polgári engedetlenség alkalmazásával kapcsolatos elveink egyénekre alkalmazhatók, de nemzetekre nem; magánszemélyekre és csoportokra az Egyesült Államokban igen, de az Egyesült Államokra a világban nem.

90 NYOLCADIK TÉVESZME

Bármilyen változás történik is a világban, a Legfelsőbb Bíróság – mint az állam és az állampolgár érdekeit „mérlegre tevő” intézmény – hagyományos szerepe nem szorul módosításra.

103 KILENCEDIK TÉVESZME

Nekünk, állampolgároknak, úgy kell viselkednünk, mintha mi volnánk az állam, és érdekeink azonosak lennének.

110 BIBLIOGRÁFIA

„Az indokolatlan törvénytisztelet mindennapos és természetes következményeként látunk aztán egy csapat katonát: ezredet, kapitányt, tizedest, közlegényeket, tüzéreket és így tovább, amint tökéletes rendben hegyen-völgyön át háborúba masíroznak, akaratuk, sőt józan eszük és lelkiismeretük ellenére, ami pedig valóban igen megerőltető masírozás – heves szívdobogást okoz.”

Henry David Thoreau¹

Különös. Hétfőnként, szerdánként és péntekenként az elmélkedő amerikaiak meggyőződéssel beszélnek arról, mekkora szükség van a *változásra*, nemcsak máshol, hanem itt, az Egyesült Államokban is. Keddenként, csütörtökönként és szombatonként viszont, megütközve az előző este felfordulásán – amikor különböző csoportok (feketék, diákok, a sorozást megtagadók, segélyezett anyák) rendzavaró módon követelték a változást – ugyanők „törvényért és rendért” kiáltanak.

Vasárnaponként a dilemma megoldódik. A *The New York Times* elmagyarázza, hogy a változás szükséges és a tiltakozás kívánatos, de bizonyos korlátokon belül. A szegénység ellen tiltakozni kell, de a törvényeket nem szabad megsérteni. Így a Szegény Emberek Kampánya, amely 1968 tavaszán sátortábort vert Washingtonban,² dicséretes – azonban vezetőjét, Ralph Abernathyt megérdemelten csukták le, amiért megszegte a Capitolium közelében

1 Vámosi Pál fordítása. A polgári engedetlenség iránti köteleességről. In: *Polgári engedetlenség és erőszakmentes ellenállás*. Szerkesztette: Misetics Bálint. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 31. oldal.

2 A Szegény Emberek Kampánya (*Poor People's Campaign*) egy 1967-ben elindított nagyszabású, országos kampány volt, amely a fekete polgárjogi mozgalom által elért eredmények után a gazdasági jogokat és a szegénység csökkentését állította középpontba, és a szegénységben élők megszervezésével a társadalom „faji” megosztottságát is igyekezett meghaladni. A kampányt Martin Luther King (1929–1968) halálát követően Ralph Abernathy (1926–1990) vezette, csúcspontja pedig a Feltámadás Városának (*Resurrection City*) elnevezett tábor felépítése volt Washingtonban 1968 májusában, kezdetben mintegy 3000 résztvevővel. (A fordító.)

történő tüntetést tiltó rendeletet. A vietnámi háború helytelen, de ha az esküdtszék és a bíró úgy találja, hogy Dr. Spock megszegte a sorkötelezettségi törvényt, akkor Dr. Spocknak jogosként kell elfogadnia büntetését, mert ezek a játékszabályok.

Úgyhogy éppen amikor gyanítani kezdenénk, hogy a törvény a megszilárdult igazságtalanság, hogy a fennálló rend a test és lélek elleni mindennapos erőszakot palástolja, hogy politikai berendezkedésünk megkövült, és hogy a változás, bármilyen félelmetes is a zaja, szükséges lehet, sokan „törvényért és rendért” kiáltanak. Az ilyen pillanatokban dől el, hogy társadalmunk visszasüpped-e a hamis biztonságba, vagy elrugaszkodik a megújulás felé. Úgy tűnik, ilyen pillanathoz érkeztünk az Egyesült Államokban.

Ennek jelei mindenhol láthatók. A szegénység és a rasszizmus miatt kirobbanó városi felkelések nyomán bűnbánó szavak áradatát olvashattuk (a Kerner-bizottság jelentésében), de ezt semmilyen konkrét intézkedés nem követte a nemzet hatalmas vagyonának újraelosztása érdekében; az 1968-as Polgárjogi törvény legjobban végrehajtható része az lesz, amely ötéves börtönbüntetéssel sújtja azokat, akik „bátorítják” a zavargásokat – és a törvény egyik címe, találón, *Polgári engedelmesség*. Azok, akik korábban a diákok hallgatását ostromolták, utóbb nem dicsérőleg szoltak az országszerte sok egyetemi épület elfoglalásában kicsúcsosodó diáklázadásokról: a tanévkezdés napján óva intették attól a diákokat, hogy „túl messzire menjenek”. A sorozással és a vietnámi háborúval szembeni ellenállás miatt elmarasztaló ítéletek születtek Spock, Coffin, Goodman és Ferber ügyében. Ezzel az esküdtszék, a bíró és az ügyész világosan megüzente: a beszédek, sajtótájékoztatók tartása, petíciók terjesztése egyaránt bizonyítékként használható az ötéves börtönbüntetéssel sújtható „összeesküvés” megállapítására.

A „törvényhez és rendhez” való jelenlegi visszamenekülés elméleti tárgyalásával Abe Fortas legfelsőbb bírósági bíró *Concerning Dissent and Civil Disobedience* (Az eltérő véleményről és

a polgári engedetlenségről) című, nemrég megjelent könyve szolgál.³ Aki néhanapján a háború, a rasszizmus, a szegénység meg a politika, máskor pedig a rendzavaró tüntetések miatt érzi kényelmetlenül magát, vigaszt kereshet Fortas kiegyensúlyozott álláspontjában. A tanulmány széles olvasóközönséghez jutott el országszerte; Fortas polgári engedetlenségről vallott nézetei valószínűleg a Legfelsőbb Bíróság többségi álláspontját tükrözik; a tanulmány hangvétele nagyon hasonló a törvényről és rendről szóló állásfoglalásokéhoz, amelyekkel nap mint nap találkozunk az újságok vezércikkeitől a rádió és televízió át a politikai vezetők nyilatkozataiig mindenütt. Ezért fontos, mit mond Fortas. Ha félrevezetne minket, az nagyon súlyos probléma lenne.

Márpedig Fortas félrevezet minket, úgy látom, kilenc lényeges ponton, kis könyve ötvenöt oldalán. Ez a kilenc téveszme, úgy hiszem, nem csak a más véleményen lévő kisebbségek szabadságára ártalmas, hanem a demokrácia fejlődését is elfojtja az amerikaiak többsége számára.

Ebben a tanulmányban amellet érvelek, hogy Fortas írása az eltérő véleményről és a polgári engedetlenségről a törvény ugyanazon felmagasztalása, amely kudarcot vallott az amerikai történelem két legnagyobb válsága során. A 18. században túl kellett lépniünk a brit és gyarmati alkotmányokon függetlenségünk elnyeréséhez, a 19. században pedig saját alkotmányos korlátainkat kellett meghaladnunk a rabszolgaság eltörléséhez.

E két válságot a nemzet látszólag békés és sikeres fejlődése követte, mert az amerikai liberalizmus gyorsan elhantolta a holttesteket (az indiánokét, a feketékét, a háborúba küldött fiatalokét), az igazságtalanságokat (a rasszizmus, az iparosítás, az urbanizáció emberi roncsait) pedig bezárta a nemzet alagsorába, ahol milliók éltek csendben és láthatatlanul. Azokat, akik a felszínre verekedték magukat, hogy megtörjék a csendet, az elnyomás és reform pontosan kimért elegye fogadta az ország belső nyugalmának helyre-

3 Abe Fortas: *Concerning Dissent and Civil Disobedience*. World Publishing Company, New York, 1968. A hivatkozott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak. (A fordító.)

állítása érdekében (börtön a Világ Ipari Munkásai szakszervezet tagjainak; a New Deal cukorkái a progresszíveknek és a szocialistáknak). Így az amerikai társadalmat lehetett sikeresnek mondani; bár gépezetét sokak nyomorúsága olajozta, mások – a dagadó és elégedett középosztály – számára „működött”.

Ma azonban már nem működik. A vietnámi háborúval, a városokban kialakult zűrzavarral, a feketék haragjával, a diákok kiábrándulásával az ország térbeli és időbeli lehetőségei beszűkültek; ezúttal főszereplőként – nem csupán a nyugat-európai birodalmak farvizén – került a világ alakulásának sűrű örvényébe. Ma mi vagyunk a forradalom közvetlen ellenfele külföldön és a felfordulás otthon, így a hatalom válságával nézünk szembe, ahogy egykor Anglia, Franciaország és mások.

Aligha a hagyományos megoldások idejét éljük tehát. Gyökeres és gyors közpolitikai változásokra van szükség országunkban. A vagyon és a hatalom földcsuszamlásszerű átrendeződésének kell bekövetkeznie. A politikai cselekvés leleményes új formáira lesz szükségünk, hogy képviselni tudjuk az eddig képviselet nélkül maradtak akarát, belföldön és külföldön egyaránt. (Világszerte több milliárd embert adóztatunk meg hatalmunknál és jelenlétünknel fogva, anélkül, hogy testületeinkben bármiféle képviselőhöz jutnának.)

Napjaink válságához nem illenek a lassan működő amerikai reformok, valamint a tiltakozásnak, az engedetlenségnek és az újításoknak a Fortas bíróhoz hasonló liberálisok által szabott korlátai. Olyan eszközökre van szükségünk, amelyek erőteljesek, de megfontoltak, hevesek, de kézben tarthatók: amelyekkel szembe tudunk szállni az állampolgárok élete és szabadságjogai ellen irányuló kormányzati intézkedésekkel; amelyekkel a kormányzat rávehető vagy akár rákényszeríthető a változásra; amelyekkel az emberek megszervezhetőek a hatalmon lévők leváltására – a politikai megújulás azon körforgásának következő fordulataként, amely a zsarnokság egyetlen ellenszere.

Nem lehet új politikát nyújtani az állampolgároknak a törvény régi megközelítésével. Korunk kihívásainak nem lehet megfelelni

a polgári engedetlenség Fortas bíró által javasolt szűk értelmezésével. Hajlunk arra, hogy kövessük Fortas tanácsait, mert a Legfelsőbb Bíróság bizonyult sok szempontból a legrugalmasabbnak a kormányzat három ága közül. Ám nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a Legfelsőbb Bíróság továbbra is a *kormányzat* ága, és hogy a tekintély és a szabadság közti szüntelen vetélkedésben, amely minden társadalomban zajlik, a kormányzat szervei – legjobb formájukban is – a tekintély oldalán állnak.

Említettem, hogy Fortas bíró eltérő véleményről és polgári engedetlenségről írott tanulmánya számos téveszmét tartalmaz, amelyek közül kilencet emeltem ki. Hasznos lehet egyenként sorra venni őket, és végezetül másik megközelítést javasolni az engedetlenség és a jog összetett viszonyának vizsgálatára.

**A TÖRVÉNYEK URALMA BELSŐ ÉRTÉKKEL BÍR,
AZ ERKÖLCSI CÉLOKON TÚLMENŐEN. („ERKÖLCSI
CÉLOK” ALATT AZ EMBERI LÉNYEK SZÜKSÉGLETEIT
ÉRTEM, NEM PEDIG KULTÚRÁNK SZOKÁSAIT.)**

Fortas először elleplezi ezt az előfeltevést. A nyitóbekezdésekben megjegyzi, hogy bár ő „a törvény embere”, Hitler törvényeit és a déli szegregációs törvényeket megszegte volna. „Hogyan tudom hát összeegyeztetni a törvénytiszteletbe vetett mély hitemet azzal az éppoly alapvető igényemmel, hogy *ezeket* a törvényeket megszegjem? Van olyan elv, szabályrendszer vagy elmélet, amelyet egy becsületes és tisztességes ember követhet?” – kérdezi.

Ennek nyomán azt várnánk Fortastól, hogy olyan erkölcsi kritériumrendszer állít fel, amely egyaránt mércéül szolgál a törvények betartásához és megsértéséhez azon az alapon, hogy sem az egyik, sem a másik nem magától értetődő, hanem igazolásra szorul. Fortas tanulmánya azonban nem szolgál ilyenrel. Ehelyett a tiltakozás *törvényi* korlátait tárgyalja, majd a polgári engedetlenség alkalmazásának feltételeit fekteti le – amelynek korlátai nagyon közel esnek a *törvényesség* határaihoz.

Azt, hogy Fortas vonakodik túllépni a törvények által kijelölt korlátokon, jól mutatja, hogy milyen esetekben minősíti – némileg következetlenül – igazolhatónak a polgári engedetlenséget. A 34. oldalon kiemeli, hogy a polgári engedetlenség „nagyszerű hagyományát” hívjuk segítségül, amikor szembeszállunk a törvényekkel, mert azok „érvénytelenek és alkotmányellenesek”. Ezek szerint azoknak a törvényeknek, amelyekkel szembeszegülünk, egyszerre kell alkotmányellenesnek és érvénytelennek lenniük; Fortasnak jogászként tisztában kell lennie az és kötőszó meghatározó jelentőségével. Ám a 63. oldalon arról beszél, hogy „szükséges [...] engedetlenséget tanúsítanunk a mélyen erkölcstelen vagy

alkotmányellenes törvényekkel szemben”. Ezek szerint tehát egy „mélyen erkölcstelen” törvényt még akkor is meg lehet szegni, ha az összhangban van az alkotmánnyal. Az engedetlen személynek azonban – Fortas szerint – még ebben az esetben is „bele kell nyugodnia a bíróság végső ítéletébe”. Akkor is, ha a megszegett törvény „mélyen erkölcstelen”? Ezen a ponton visszaugorhunk – bár Fortas nem teszi meg – az általa felhozott első példára. Akkor is „bele kell nyugodnunk a bíróság végső ítéletébe”, amikor a törvény sárga csillag viselését írja elő a zsidóknak? Vagy amikor – mint Dred Scott ügyében – a Legfelsőbb Bíróság kimondja, hogy a négereknek⁴ nincsenek jogai? Vagy amikor a törvény arra kényszeríti az embereket, hogy egy erkölcstelen háborúban harcoljanak? Ha kitartunk amellett, hogy egy bizonyos ponton „bele kell nyugodnunk”: még egy „mélyen erkölcstelen” törvénynek is engedelmeskednünk kell végül, az csakis azt jelentheti, hogy általában a „törvények uralma” felülírja az adott törvény erkölcstelen voltát, és *önmagában* magasabb szintű erkölcsi elvet, felsőbbrendű értéket képvisel.

Fortas álláspontja valóban ez. Könyve utolsó oldalain kimondja, ami az addigiakból már világos kell, hogy legyen: a törvénynek és az erkölcsnek való engedelmisség vetélkedésében kezdettől fogva az előbbi javára lejtett a pálya: „Eszmefuttatásunkat azzal kell zárunk, amivel kezdtük: annak elismerésével, hogy a törvények uralma alapvető feltétele az egyén szabadságának, ahogy az állam létezésének is.”

Fortas itt hirtelen betoldja az egyéni szabadság értékének kiegészítéseként „az állam létezését”. Ez minden *erkölcsi* értékelést összezavar, mert míg az egyén szabadsága képviselhet önmagában erkölcsi értéket (ha Fortas hagyná, anélkül, hogy a „törvények uralmát” az egyén szabadsága „alapvető feltételének” tenné meg), addig az *állam* bizonyosan *eszköz*, ahogy Locke és Jefferson

4 A magyar fordítás Zinn (1968-as) szóhasználatát követi, amelyben felváltva és azonos jelentéssel szerepel a *Negro* (néger) és a *black* (fekete) szó. Az 1970-es évek óta a *Negro* szó használata súlyosan sértőnek számít. (A fordító.)

is vallotta, az emberi értékek eléréséhez (Jefferson szavaival: az élethez, a szabadsághoz és a boldogságra való törekvéshez) – kivéve a totalitárius ideológia számára. És az állam szükségleteit, akár „létezését” is ahhoz kell mérnünk, hogy mennyire képes előmozdítani ezeket az értékeket.

Még fontosabb, hogy fenti mondatában Fortas tényként állítja azt, amit nem bizonyított, sőt, nem is próbált bizonyítani: hogy az egyéni szabadság tisztelete szükségszerűen maga után vonja a törvények uralmának a tiszteletét. Ám absztrakt módon beszélni „a törvények uralmáról” mint a szabadság „alapvető feltételéről” körkörös érvelés. Pontosan azt hagyja figyelmen kívül, amit Fortas említett a könyv elején: hogy szükséges megállapítanunk, mikor támogatja a törvények uralma a szabadságot, és mikor nem.

Ha Fortasnak valóban számítanának az értékek, egy erkölcsi rendszer, egy „elv, szabályrendszer vagy elmélet”, akkor volnának olyan körülmények, amelyek között a törvények uralmának nem lehetne engedelmeskedni, amikor az *engedetlenség* lenne az egyéni szabadság „alapvető feltétele”. Ám Fortas nem talál ilyen körülményeket. Mint láttuk, még azokban a ritka esetekben is, amikor egy törvény „mélyen erkölcstelen”, ha a bíróság alkotmányosnak találja, akkor az ítéletet és a büntetést el kell fogadnunk. Így Fortas még ilyenkor sem szegül ellen a törvények uralmának, csak hátrébb tolja az engedelmesség megkövetelésének határvonlát a törvényalkotástól a bíróságokig.

Tanulmánya egyik pontján Fortas azt írja: „Mindannyian engedelmességgel tartozunk a törvényeknek. Ez erkölcsi és jogi kötelességünk egyaránt.” Ám egy erkölcstelen törvénynek való engedelmesség nem lehet erkölcsi kötelesség – kivéve, ha a törvénynek való engedelmesség, általánosságban, magasabb szintű erkölcsi értékkel bír. A polgári engedetlenséghez való jog bármiféle értelmes mérlegelésének pontosan ezt kell vizsgálnia: hogy mekkora súlyt kapjon – már ha kapjon egyáltalán – a törvénynek való engedelmesség általános elve, hogy tudjuk, mikor nyom többet a latban az igazságtalan törvénnyel szembeni engedetlenség erkölcsi szükségleténél.

Fogalmazzunk világosan. Könnyen igazolható, hogy a konkrét jó törvényeknek van értéke: rögzítenek, erősítenek vagy felidéznek valamilyen erkölcsi tételt, például a gyilkosság vagy a közutakon történő felelőtlen vezetés tilalmát, vagy azt, hogy tilos bárkit faji alapon kizárni egy nyilvános helyről. De van-e olyan nagy belső értéke a törvénynek való engedelmesség *általános* eszméjének, hogy a törvényt még akkor is szentnek és sérthetetlennek kell tekinteni, ha fontos emberi jogot sért, vagy igazságtalanságot véd?

A legtöbben valamennyire elkötelezettek vagyunk általában a törvények uralma mellett. Ennek okai mélyen a múltba nyúlnak. A Magna Carta kibocsátásától kezdve egyre elterjedtebbé vált az az elképzelés, hogy egy törvénykönyv alkalmas lehet a királyok és zsarnokok önkényes uralmának korlátozására, kijelölheti az uralkodó hatalmának korlátait, és kihirdetheti az állampolgárok jogait.

Valóban: a törvények szolgálhatnak erre. Ám a törvények – még akkor is, ha a monarchiát parlamentáris kormányzat váltotta fel – az uralkodó hatalmát is erősíthetik, és sérthetik az állampolgárok jogait. Az a feltevés, hogy mivel bizonyos törvények demokratikus célt szolgálhatnak, az összes törvénynek minden körülmények között engedelmeskedni kell, korlátlan felhatalmazást ad a kormányzatnak – amit demokráciában az állampolgároknak soha nem szabad hagyniuk.

Gyakori érv, hogy még a rossz törvényekkel szemben is helytelen az engedetlenség, mert táptalajt ad az általános tiszteletlenségnek a törvények iránt – köztük a jók iránt is, pedig azokra szükségünk van. Ám ez olyan, mintha úgy érvelnénk: a gyerekekkel az ép mellett a rohadt gyümölcsöt is meg kell etetni, nehogy azt higgye, hogy az *összes* gyümölcsöt ki kell dobni. Nem valószínű, hogy akit rákényszerítenek, hogy rohadt gyümölcsöt egyen, annak az összes gyümölcstől elmehe a kedve?

Valójában semmiféle bizonyíték nincs arra, hogy a polgári engedetlenség szellemében elkövetett törvénysértés a törvények általános semmibe vételéhez vezetne. Ha így volna, azt várhatnánk, hogy a polgári engedetlenségben részt vevők általánosságban is törvényszegőkké válnak, vagy mások, a polgári engedetlenségen

felbátorodva, válogatás nélkül sértik meg a törvényeket. Semmi sem utal arra, hogy ez történt volna. Például a déli négerrek, akik szervezett polgári engedetlenségi kampányok keretei között elkezdtek ellenszegülni a szegregációs törvényeknek, nem váltak ugyanakkor általában véve törvényszegőkké, és az események nem vezettek a bűnözési mutatók emelkedéséhez a lakosság más részei körében sem. Ehelyett úgy találták, hogy Albany városában (Georgia állam) a polgári engedetlenségi mozgalom tömeges megmozdulásai idején – 1961-ben és 1962-ben – csökkent az általános bűnözési ráta.

A veszély épp az ellenkező irányból fenyeget. Amikor az emberi szellemet sértő törvényeket (például a szegregációs törvényeket) fenntartják, vagy a törvények uralma elviselhetetlen állapotokat véd (mint amilyen a Harlemben uralkodó szegénység a gazdag Manhattan peremén), és az áldozatok nem találnak szervezett módot a tiltakozásra a polgári engedetlenség révén, akkor lesznek, akik közönséges bűncselekményeken keresztül engedik szabadjára elfojtott szükségleteiket.

Van azonban némi igazság abban, hogy a polgári engedetlenségnek tovagyűrűző hatásai lehetnek. Egy adott törvénnyel vagy állapottal szemben gyakorolt polgári engedetlenség másokat is arra sarkallhat, hogy engedetlenséget tanúsítsanak más igazságtalanságokkal szemben. Például az 1960-as ülősztrájkok valószínűleg előmozdították a szabadságutakat 1961 tavaszán, ezek pedig a polgárjogi tüntetéseket 1961 végén, 1962-ben és 1963-ban.⁵ És a polgárjogi kampányok polgári engedetlenségi akciói

5 Az ülősztrájk (angolul: *sit-down strike*) eredetileg egyfajta munkabeszüntetést jelent, itt azonban a *sit-in* bevett magyar fordításaként a tiltakozásnak arra a formájára utal, amelynek résztvevői ülve – a tiltakozás helyszíne miatt tipikusan a mindennapi ügymenetet megzavarva – tiltakoznak valami ellen. A *szabadságutak* a *Freedom Rides* fordítása, és arra a nagyhatású kampányra utal, amelynek során fekete és fehér aktivisták együtt, a szegregált buszközlekedést előíró helyi jogszabályokat megsértve utaztak a déli államokba. A kampány célja az volt, hogy nyomást gyakoroljon a szövetségi kormányra, hogy az szerezzen érvényt annak a legfelsőbb bírósági döntésnek, amely alkotmányellenesnek mondta ki a szegregációt az államközi közlekedésben. (A fordító.)

alighanem gazdagították a vietnámi háború elleni mozgalom taktikáit. Ám ez nem a törvény és rend *általános* összeomlása, hanem az igazságtalanságok elleni szervezett tiltakozások terjedése. Ez pedig üdvözlendő fejlemény egy olyan országban, amely igyekszik előrelépni.

De vajon áttérjed-e az elképzelés a rossz csoportokra is? Néha elhangzik az az érv, hogy a polgári engedetlenség használatát nem csak a hasonló csoportok veszik át, hanem azok is, amelyeknek ellentétes társadalmi céljaik vannak. „Ez a Ku-Klux-Klant is arra buzdítja, hogy megszegje a törvényt.” Ez azonban a valóságtól elrugaszkodott, elméleti érv. Az antidemokratikus csoportoknak öngerjesztő taktikáik vannak; a Ku-Klux-Klannak és más hasonló csoportoknak nincs szükségük arra, hogy polgárjogi vagy békeaktivisták ösztönözzék őket polgári elégedetlenségre, hiszen a másik oldal által mutatott példák nélkül is sokkal messzebb mennek, az erőszakig és a gyilkosságig. Ha a történelmet nézzük: a Ku-Klux-Klan által elkövetett legkegyetlenebb erőszak időszaka – amikor több ezer feketét lincseltek meg – 1880 és 1910 közé esik, a faji egyenlőségi mozgalom visszaszorulásának idejére.

Ám ettől a tényről eltekintve továbbra is felhozható az elméleti érv: ha a polgári engedetlenség igazolt egy esetben, nem kell igazoltnak tekintenünk minden esetben? Ha egy diáknak jogában áll megszegni a sorkötelezettségi törvényt, az nem jogosítja fel a Ku-Klux-Klant a polgárjogi törvények megsértésére?

Nem szabad összekevernünk a *beszéd* minden formájával szembeni toleranciát a *tettek* minden formájával szembeni toleranciával. Álláspontom az, hogy megkülönböztetés nélkül tolerálnunk kell az elképzelések – köztük a magunk számára gyűlöletes elképzelések – mindennemű szóbeli vagy sajtóbeli közzétételét; hogy állampolgárként védenünk kell mindenki jogát, hogy ostobaságokat mondjon (még akkor is, ha közben rámutatunk, hogy amit mond, ostobaság), és hogy mindaz a „kár”, amit a rossz elképzelések okozhatnak, nem helyrehozhatatlan. A tettek eredménye azonban lehet helyrehozhatatlan, így *választanunk* kell – a jó-tékony tetteket támogatjuk, a károsakat ellenezzük.

Ne feledjük: vannak más értékek is a világon a szólásszabadságon kívül; voltaképp a szólásszabadság társadalmi haszna az, hogy teljes körű lehetőséget biztosít a választásra e más értékek közül. A szólásszabadság esetében az abszolút tolerancia a társadalom javát szolgálja. A gyakorlatban a szólásszabadságon kívül más értékek is vannak; ez megköveteli, hogy válasszunk jó és rossz között, és ennek megfelelően járjunk el. A szólásszabadság olyan tájékoztatási alapot nyújt az állampolgároknak, amely révén a társadalmat érintő gyakorlati döntéseket hozhatnak. A szólásszabadság korlátozása torzíttja választási lehetőségeinket. Ha nem élünk a választás lehetőségével, azzal azt nyilvánítjuk ki, hogy a szólásszabadságon kívül nincsenek lényeges értékeink, amelyeket tettekkel fejezünk ki. De ha nem teszünk különbséget az általunk támogatott és ellenzett tettek között, akkor hogyan hozhatjuk helyre az igazságtalanságokat a minket körülvevő világban?

Például ellenezném, hogy egy vakbuzgó szegregációpárti ember szólásszabadságát csorbítsák; de még ha a törvény az ő oldalán állna is, ragaszkodnék ahhoz, ha fekete volnék, hogy beülhessek az éttermébe (függetlenül attól, hogy kedvelem-e az ételeit vagy a társaságát, csupán a nézeteim kinyilvánítása végett). Ez polgári engedetlenség lenne. De nem jelentené azt, hogy a szegregáció törvényen kívül helyezése után kötelességem volna támogatni a szegregációpártiak polgári engedetlenségét e törvénnyel szemben. Amikor a véleménynyilvánításról továbblépünk a tettekre, az egyetemes toleranciát felváltja az álláspontok közti választás; ekkor nyilvánulnak meg az értékeink – hogy támogatjuk vagy elnezzük-e a rasszizmust, a szegénységet, a háborút, az igazságtalanságot.

Az előzőekben a polgári engedetlenség elharapódzásával kapcsolatos igen konkrét félelmeket vizsgáltam: azt az érvet, hogy állampolgári akciókhoz nem kapcsolódó egyéb bűncselekményekhez vezethet; és azt, hogy az antidemokratikus értékeket vallók körében is polgári engedetlenséghez vezethet. Ám sokan általánosságban vonakodnak attól, hogy gyengítsék a törvénytisztelet szellemét, attól tartva, hogy „anarchiához” vagy „a törvény és

rend összeomlásához” vezet. (Amikor Francis Ford bíró 1968. július 10-én Bostonban börtönbüntetésre ítélte Dr. Spockot, William Coffint, Michael Ferbert és Mitchell Goodmant, Fortas bíró szavait idézte: „nem tűrhetjük a törvényteleniséget”, majd saját szavaival folytatta: „Ahol a törvény és a rend véget ér, nyilvánvalóan ott kezdődik az anarchia.”)

Ez lényegében ugyanaz a konzervatív indulat, amely korábban azt hangoztatta, hogy a minimálbér szocializmushoz, a szegregáció megszüntetése a buszokon vegyes házasságokhoz, illetve a kommunizmus Vietnámban világszerte kommunizmushoz vezet. Azt a dominóhatást feltételezi, hogy az adott irányba mutató tettek mindig a szélsőségig tolódnak, mintha az összes társadalmi változás egy meredek, sima oldalú hegy tetején következne be, ahol a legkisebb lökés hatására is a hegy aljáig gurul a kő.

Valójában azonban a polgári engedetlenség, ahogy minden egyéb, reformra irányuló törekvés, inkább olyan, mint az első lökés a hegy aljáról felfelé. A társadalom hajlamos fenntartani a korábbi állapotokat. A lázadás csupán alkalmi reakció a szenvedésekre az emberiség történetében; végtelenszer több példa van a kizsákmányolás béketűrő viselésére, a tekintélynek való behódolásra, mint a lázadásra. Számoljuk meg, hány parasztfelkelés volt a jobbságosság hosszú évszázadai alatt Európában, vagy a földesurak évezredes hatalma alatt keleten; vessük össze, hány rab-szolgalázadás volt Amerikában és hány millióan robotolták végig egész életüket bármiféle kifelé megnyilvánuló tiltakozás nélkül. Nem az erőszakos lázadás felé vezető természetes irányultság miatt kell aggódnunk, hanem amiatt, hogy az emberek hajlamosak behódolni elnyomó környezetüknek.

Való igaz, hogy nemzetközi szinten az anarchia jelent jó ideje nagy problémát, ám ez nem ugyanaz, mint az anarchizmus (a kormányzat szándékos felszámolása a közösségi együttélés érdekében). Forrása pedig éppen a *túlzott rend* a nemzetállamokon belül, amelyek a törvénytszetelet parancsával újra és újra a nemzetek közti vérontás forratagába vezényelhetik állampolgáraikat, a polgári ellenállás eltántorító hatása nélkül.

Még ha igaz is, hogy egyes nemzeti kormányoknak nehézséget jelentett és jelent a rend és az egység fenntartása, az Egyesült Államokban bizonyosan nem ez az alapvető probléma. Országunkban a megcsontosodott hagyományok jelentik a kulcsproblémát – a külpolitikában, a faji kérdésben, a vagyon elosztásában, politikai berendezkedésünk nem demokratikus jellegében. Ezeket a hagyományokat le kell ráznunk ahhoz, hogy változtatni tudjunk.

A polgári engedetlenség vagy a zavargások kitörése az Egyesült Államokban nem a problémáink *oka*, hanem eredménye volt: annak a következménye, hogy vonakodtunk hozzálátni a szegénység, a rasszizmus, a pusztuló városok problémájának megoldásához. Azoknak, akik a társadalmi zűrzavar terjedésétől félnek, célszerű észben tartani, hogy a polgári engedetlenség a meglévő sérelmek elleni lázadás *szervezett* kifejezése; nem létrehozza az igazságatlanságokat, hanem racionális keretek közé tereli a velük szembeni természetes reakciókat, amelyek máskülönben szórványos és többnyire hatástalan zavargásokban törnek felszínre időről időre. Így a polgári engedetlenség azáltal, hogy szervezett megnyilvánulási formát kínál a lázadásnak, kiküszöbölheti a kaotikus és zabolátlan reakciókat. A zavargások – nem hallgathatjuk el – hasznos barométerként jelezhetik a kormányzatnak működése elégtelenségeit, a sérelmet szenvedőknek pedig a szervezett lázadás szükségességét; a polgári engedetlenség viszont – a forrongó energiák irányítása és összpontosítása által – hatásosabban tudja előmozdítani a pozitív változást.

A fentiekben azzal az elképzeléssel szemben érveltem, hogy szörnyű dolgokhoz vezet, ha az emberek polgári engedetlenséghez folyamodnak. Mindenekelőtt azonban a polgári engedetlenség *pozitívumait* kell kiemelni. A demokráciának folyamatosan javítania kell önmagát, máskülönben elsorvad. Ha az állampolgárok részéről az emberi jogokat, nem pedig a törvényeket övezi egyetemes tisztelet, akkor a társadalom elég gyorsan változhat ahhoz, hogy megfeleljen az emberek e században gyorsan alakuló elvárásainak. Jó, ha az állampolgárok megtanulják, amennyiben az emberi jogokat súlyosan sértik a törvények, meg kell

szegni őket, és hogy bizonyos állapotok olyannyira tűrhetetlenek lehetnek, hogy szükségessé tehetik máskülönbén észszerű törvények megsértését (például a közlekedési szabályok megszegését vagy a birtokháborítást) a drámai figyelemfelkeltés érdekében. Ha a polgári engedetlenség hatására a nagyközönség elutasítja azt a totalitárius elképzelést, hogy a törvényeknek feltétel nélkül, mindig engedelmeskedni kell, az egészséges a demokrácia fejlődése szempontjából.

Van még valami, ami annyira magától értetődő, hogy könnyedén el lehet siklani fölötte. Ha elfogadjuk, hogy a polgári engedetlenség keretében elkövetett szándékos törvénysértés nem vezet bűnözési hullámhoz, és hogy a polgári engedetlenségi akciók nem vezetnek általános zűrzavarhoz (kivéve, ha a társadalom *általánosságban* rosszakaratú), miért kellene elviselnünk azt a kis rendbontást is? Miért ne tartsuk fenn a társadalom békéjét, a reformok lassú működését, ahogy megszoktuk? Miért gondolom, hogy sürgelnünk kellene a változást?

A probléma itt az, hogyan látjuk azt a „békét”, amelyet a társadalom polgári engedetlenség nélkül élvez. Olyan korban élünk, amikor a nemzetállam monopolizálja a hatalmat és a tájékoztatást. Ezért azt próbálja belénk sulykolni, hogy a „haza nyugalma” mindennél fontosabb. Ragaszkodik ahhoz, hogy ne lázadjunk tekintélye ellen, hogy tartsuk meg a „békét”, annak ellenére, hogy ő maga, az állam zavarja életünk békességét, két másik szinten is.

Az egyik szint belső: a személyben uralkodó zűrzavar szintje, a testtel és lélekkel szembeni erőszaké, amely származhat rossz egészségi állapotból, munkanélküliségből, megalázottságból, magányból, tehetetlenségérzetből – megannyi megpróbáltatásból, amely a szegényeket, a feketéket, a betegeket, a bebörtönzötteket sújthatja, akár egészséges fiatal embereket is, akiket a pénzt magasztaló, sikert bálványozó kultúrába való beilleszkedésre kényszerítenek. Ide vezet az olyan társadalom, amely a vagyont irracionális módon osztja el, különleges státuszra kárhoztatja a feketéket, és lerombolja a természettel és más emberekkel egygyé tartozás érzését, amelyre mindannyian vágyunk.

Talán gratuláljunk magunknak, hogy voltak a Harlemben olyan időszakok, amikor nem voltak lázongások, jöllehet a „béke” minden napján ezek éreztek úgy, mint az a harmincéves férfi, akit Kenneth Clark idéz *Dark Ghetto* (Sötét gettó) című könyvében? „Amikor dolgozom, sokszor pokolian elkeseredem, és a sírás fojtogat. Nem vagyok ember, egyikünk sem ember! Nincs semmim...”

Mennyire valóságos az olyan társadalmi béke, amelynek mélyén ott lapul a kábítószer-függőség, az alkoholizmus, a mentális betegségek, az erőszakos bűncselekmények sokasága és a kétségbeesés ezernyi megnyilvánulása, amelyek soha nem kerülnek be a kórházi vagy rendőrségi nyilvántartásokba, mert a társadalom ellenőrző eszközei biztonságosan kordában tartják őket? A társadalmat nem zökkenti ki nyugalomból az egyes embereket emésztő zűrzavar, és mindaddig teljes az elégedettség, amíg ki nem tör belőlük, és „a rend megzavarásának” formájában láthatóvá nem válik.

A másik szint külső: a zűrzavar külföldön, amellyel határainkon kívül sújtunk másokat. Az állam országos szinten igyekszik megbékíteni minket, pontosan azért, hogy e két másik szinten szabad kezet kapjon a zűrzavar fenntartására. Ha ezzel nem vagyunk tisztában, akkor nem ismerjük fel a polgári engedetlenség értékét, az általa okozott felfordulást pedig elítéljük, mint a béke és a nyugalom megzavarását, mert nem látjuk szükségét annak a megrázkódtatásnak, amellyel a polgári engedetlenség igyekszik felrázni a társadalmat.

Különösen igaz ez olyankor, amikor a polgári engedetlenség tőlünk távol zajló igazságtalanságok ellen irányul, mint egy háború esetében. Úgy tűnik, fontos számunkra, mennyire közeli az áldozat. Amikor arról olvasunk, hogy miután egy gyors hajtó elgázolt egy gyermeket, háziasszonyok torlaszoltak el egy utcát (megsértve a közlekedési szabályokat), hogy így kényszerítsék az önkormányzatot közlekedési lámpa kihelyezésére, valószínűleg együttérzően viszonyulunk az akciójukhoz. Amikor viszont diákok torlaszolják el egy épület bejáratát a *Dow Chemical* képviselője előtt, hogy tiltakozzanak a napalm használata ellen, amit

vietnámi nőkkel és gyermekekkel szemben vetnek be, másként reagálunk. Az első esetben egy gyermek halt meg. A másodikban számtalan gyermek esett áldozatul. Ám úgy vélem, valószínűleg sokkal kisebb együttérzést tanúsítunk a második tiltakozó akció iránt. Vajon nem azért, mert tudat alatt különbséget teszünk az utcában lakó, jól beazonosítható gyermek (akinek halála megindít minket) és a távoli ázsiai vidék arctalan gyermekei között (akiké nem)? Lehetséges, hogy számunkra, jól öltözött, középosztálybeli amerikaiak számára a *Dow Chemical* jól öltözött, középosztálybeli képviselője, a zaklatás elszenvedője, könnyebben válik együttérzésünk tárgyává, mint a bombázást elszenvedő vietnámiak idegen, rongyos alakja?

Szemléletünk arányt téveszt. A polgári engedetlenség által okozott rendbontás mértékét a sérelem súlyához kell viszonyítanunk. Amikor az emberek „a törvények uralmát” bálványozzák, általában nem csupán a valós sérelmeket minimalizálják, hanem felnagyítják, milyen félelmetes a polgári engedetlenség.

Véleményem szerint a polgári engedetlenséget az általa kiküszöbölni kívánt igazságtalanság nagyságához kell mérni. William Lloyd Garrison így válaszolt, amikor a harciasságát rótták fel neki: „Uram, a rabszolgaságot nem fogják eltörölni felbolydulás nélkül – hatalmas felbolydulás nélkül.” A háborúkat sem, a rasszizmust sem. A világ vagyonának helytelen elosztását sem, a hatalom néhány kézben történő monopolizálását sem.

Itt Amerikában oly távol kerültünk saját forradalmi hagyományainktól, az abolitionista hagyománytól, és mások szenvedésének valóságától is, hogy a törvény és a rend megbocsáthatatlan áthágásainak tekintünk olyan dolgokat, amelyek valójában csupán visszafogott fellépések a fennálló igazságtalanságokhoz képest. Amikor a diákok egy egyetemi épületet elfoglalásával tiltakoznak az egyetem sok évtizedes gyakorlata ellen, hogy a feketéket otthonaikból kiszorítva terjeszkedik, miközben óriási vagyont halmoz fel, az visszafogott fellépés. Amikor Mississippi fekete lakói kormányzati épületeket foglalnak el, hogy tiltakozzanak a szegénységük ellen, az szánalmasan mértéktartó fellépés. Amikor egy fia-

taleMBER elégeti a behívóját, az a tiltakozás meglehetősen gyenge formája egy olyan kormányzattal szemben, amely falvakat bom-báz le, megsemmisíti a termést, és ezeket öl meg a háborúban.

Ám mindezek az akciók kívül esnek a polgári engedetlenség Fortas bíró által elfogadhatóként kijelölt határain. Megítélés szerint azért zárja ki őket, mert valamiféle misztikus értéket szokás tulajdonítani „a törvények uralmának” azokon az emberi jogokon túlmenően, amelyeknek védelmére a törvényeket megalkották demokratikus hagyományaink távoli múltjában. Fortas erőtlen szavakkal, tartózkodóan beszél a polgári engedetlenségről és az erkölcsről; ami végeredményben fontos számára, az a hatalom és a törvény. Amíg az amerikai állampolgárok nem tudnak felülemelkedni a törvény e bálványozásán, amíg nem ismerik fel, hogy a törvényt, más intézményekkel és tettekkel egyetemben az erkölcsi elvekhez, az emberi szükségletekhez kell mérni, addig társadalmunk mozdulatlan marad egy változó világban, süket marad az igazságot egyre hangosabban követelő kiáltásokra, és ennek folytán nagy bajba kerül.

Fortas elzárkózik attól, hogy a törvényeket erkölcsi értékekhez mérje, és ragaszkodik ahhoz, hogy végső soron minden törvényt be kell tartani, a törvény eszméjének való általános engedelmes-ség (Fortas szavával: „alázatosság”) miatt:

Éppúgy, ahogy elvárjuk, hogy a kormányzatot kösse az összes törvény, minden egyént is köt az összes törvény az Alkotmány értelmében. Az egyén nem válogathat közülük. Nem helyettesítheti a törvény szabályait saját ítéletével vagy szenvedélyével, bármilyen nemesek legyenek is azok. Thoreau ihletet adó személyiség és nagyszerű író volt; tanulmányát azonban nem szabad a politika-tudomány kézikönyveként olvasni.

Ha alaposan szemügyre vesszük Fortas nyelvezetét, látjuk, hogy a kormányzat törvény általi kööttsége *elvárás*, az állampolgár törvény általi kööttsége viszont *tény*. A kormányzat és az állampolgár nem egyenrangú; erre Fortasnak a szavak finom meg-

választásánál nyíltabban kellene figyelmeztetnie olvasóját. A kormányzat *igenis* válogat a törvények között: egyeseknek érvényt szerez, másokat figyelmen kívül hagy. (A legkirívóbb példa erre a tizennegyedik alkotmánykiegészítés⁶ története.) Ráadásul amikor a kormányzat sért meg egy törvényt – akár rendőr követ el gyilkosságot, akár a nemzet hajt végre tömeggyilkosságot, egyezményeket felrúgva –, az állampolgárral ellentétben nincs felette álló büntető testület; a kormányzat nem fogadja el a törvények uralmát mindenek felett állóként. A nemzet hatalma magasabb rendű.

Szomorú, ahogy Fortas leszólja Thoreau-t. Ugyanígy szólta le kortársai is: „Derék ember, de ne hallgass rá.” Csak amikor az abolitionisták, majd a nemzet egésze hallgatott rá (és ment szembe Fortas szabályával), akkor törölték el a rabszolgaságot. (Ha korábban hallgattak volna rá, talán egy véres háborút is meg lehetett volna előzni – de ez egy összetett kérdés.) Fortas szerint Thoreau tanulmányát „nem szabad a politikatudomány kézikönyveként olvasni”. Ha a politikatudomány nem tartalmazza az erkölcsfilozófiát és a polgári engedetlenség eszméjét, akkor nem marad más belőle, mint az adott kor politikusai által elrendelt jogszabályok pusztá nyilvántartása. Fortastól alázatos állampolgárt kapnánk, a csenevész politikatudomány hallgatóját.

Miért *ne* „válogasson” az egyén saját lelkiismerete szerint, a törvényen túlmutató emberi értékek alapján? Nem üdvözlendő-e inkább ez, ha a tapasztalat szerint nem a törvények általános semmibevételére sarkall, hanem további válogatásra az igazságosság alapján?

De mi történne, ha mindenki a saját lelkiismeretének engedelmeskedne? Nem vezetne ez káoszhoz? Nem, országunk jobb hely

6 Az amerikai polgárháborút követően, 1868-ban elfogadott alkotmánykiegészítés egyebek mellett állampolgári jogokat és törvény előtti egyenlőséget biztosított a fekete amerikaiaknak, és ezáltal felülírta a Legfelsőbb Bíróság – a könyvben korábban hivatkozott – *Dred Scott kontra Sandford* (1857) ügyben hozott döntését. Az alkotmánykiegészítés hosszú ideig nem akadályozta a déli államokat abban, hogy a fekete állampolgárokat hátrányosan megkülönböztető jogszabályokat hozzanak, később azonban az abban foglalt rendelkezések alapján mondta ki a Legfelsőbb Bíróság a faji szegregáció alkotmányellenességét. (A fordító.)

lenne. Azok, akiknek szándéka az erőszak és a kizsákmányolás, amúgy is saját lelkiismeretük után mennek. A kormányzat is a *saját* érdekeit követi. A lakosság egy része azonban nem: azok, akiket a legmagasabb rendű elvek vezérelnek, akik a legfogékonyabbak azokra a hízogó kormányzati szólamokra, miszerint mindenki jobban jár, ha aláveti lelkiismeretét a törvények uralmának.

A kormányzat politikája *mindenképpen* az egymásnak ütköző érdekek piacteréről kerül ki, akár polgári engedetlenséghez folyamodnak a felháborodott állampolgárok, akár nem. De ha a kormányzat fondorlatosan ráveszi az állampolgárokat, hogy *saját* érdekeiket a kormányzat érdekei alá rendeljék, úgy a piactér nem képviseli az összes szükségletet; nem tükrözi hűen a változás tényleges vágyát, és valójában nem is demokratikus.

A demokrácia nem csak a szavazatok összeszámlálását jelenti, hanem a tettek számbavételét is. Ha az alul lévőek nem váltják tettekre az igazságosság iránti vágyukat, miközben a kormányzat fellép a saját szükségleteiért, és a hatalommal és előjogokkal rendelkezők is a saját szükségleteikért, akkor a demokrácia mérlege megbillen. Ezért a polgári engedetlenség nem csupán elviselendő: ha valóban demokratikus társadalmat akarunk, akkor *szükséges* is. Természeténél fogva a fontos kérdésekkel kapcsolatos érzéseknek nem csupán a kiterjedtségét, hanem az intenzitását is jelzi. Ez létfontosságú hiányt pótol egy olyan politikai rendszerben, amely figyelemmel kíséri a létszámokat, de amelynek a szenvedélyek mérésére is szüksége van.

Megvalósíthatatlan mindez? Hogyan kormányozhat egy kormány, ha bármikor is megtűri az engedetlenséget törvényeivel szemben? Számomra azonban úgy tűnik, könnyebb lenne a kormányzás egy igazságosabb társadalomban. És amennyiben a társadalom igazságtalan marad, akkor igenis *ütközzön* nehézségekbe a kormányzás.

Talán álláspontom más értelemben hagyja figyelmen kívül a gyakorlatiasságot: azt várom, hogy a kormányzat saját érdekeivel ellentétesen cselekedjen. Ám érveimet nem a kormányzathoz intézem, amelynek számára, sajnos, mindennél fontosabb a törvény

és a fennálló rend. Polgártársaimhoz szólok, akiknek feladata az emberi értékek melletti kiállás, bármit tegyen is a kormányzat. Ha elég sokan cselekednek saját lelkiismeretük szerint, akkor a kormányzatnak változtatnia kell törvényein és közpolitikáján.

E folyamat során az állampolgároknak fel kell készülniük rá, hogy a kormányzat képviselői – Fortas bíróhoz hasonlóan – a törvények felsőbbrendűségét fogják hirdetni. Tragikus volna azonban, ha az állampolgárok szem előtt tévesztenék, ki kicsoda, és nem ismernék fel, hogy egy demokráciában szükségszerűen más a perspektívája az állampolgároknak és a kormányzat vezetőinek. Szembehelyezkedni a nagy hatalommal bíró kormányzattal anélkül is elég nehéz, hogy az állampolgárok előre letennék a fegyvert tisztviselőik rábeszélőképessége előtt. Nem várhatjuk (jóllehet szüntelen törekednünk kell rá), hogy Fortas bíró a lelkiismeretet a törvény fölébe helyezze. De nem hagyhatjuk, hogy elfeledtesse velünk: állampolgárként pontosan ezt kell tennünk ahhoz, hogy folyamatosan szűkíthessük a jog és az igazságosság között tátongó rést.

A POLGÁRI ENGEDETLENSÉGET GYAKORLÓ SZEMÉLYNEK JOGOSKÉNT KELL ELFOGADNIA BÜNTETÉSÉT.

Tanulmánya bevezetésében Fortas elmondja, hogy nem tartotta volna be a déli szegregációs törvényeket. Később hozzáteszi: még ha a Legfelsőbb Bíróság alkotmányosnak ítélte volna is a szegregációs törvényeket, ezek megsértése „magasztos cél érdekében történt volna”. Mivel azonban a Legfelsőbb Bíróság e törvények javára döntött, neki börtönbe kellett volna mennie. Ezt az eredményt pedig „az egyénnek el kell fogadnia”. (Ahogy Fortas fogalmaz: „De tegyük fel, hogy tévedtem.” Miért vállalja oly készségesen magára, hogy „tévedett”, csupán azért, mert a Legfelsőbb Bíróság nem neki adott igazat? Dred Scott, a felszabadításáért pereskedő rabszolga talán tévedett, mert a Taney-bíróság úgy döntött, hogy Scott valaki más tulajdona, nem pedig emberi lény?)

Ha ilyen ügyben ítélik el az embert, az „kíméletlennek tűnhet”, írja Fortas. „*De ezt értjük a törvények uralma alatt:* [kiemelés tőle] mind a kormányzatnak, mind az egyénnek el kell fogadnia azoknak az eljárásoknak az eredményét, amelyekben a bíróság, végső soron pedig a Legfelsőbb Bíróság úgy dönt, hogy a törvény ez és ez, nem pedig amaz.”

Miért kell az állampolgárnak „elfogadnia” egy olyan döntés eredményét, amelyet erkölcstelennek tart? Hogy támogassa „a törvények uralmát”, elvont értelemben? Az imént érveltünk amellett, hogy egy rossz törvény uralmának támogatása nem erősíti automatikusan a jó törvények uralmát, sőt valójában gyengítheti. Amikor a Legfelsőbb Bíróság nem volt hajlandó ítéletet hoz-

ni Sacco és Vanzetti ügyében⁷ azt követően, hogy az ország teljes igazságszolgáltatási rendszere bűnösnek mondta ki őket, nem volt helyénvaló, hogy támogatóik a legvégsőkig küzdöttek? Nem lett volna akár az is helyénvaló, hogy megpróbáljanak megszökni a börtönből?

Olyannyira kritikán felül áll a nagy Szókratész, hogy feltételezzük, bizonyosan igaza volt, amikor elfogadta a halálos ítéletet, és elutasította Kritón győzködését, hogy szökjön meg – jöllehet kitartott amellett, hogy az ítélet igazságtalan volt? Azok az érvek, amelyeket felsorakoztat Kritón előtt a törvényszék ítéletének, saját halálba menetelének elfogadása mellett, azok a legalista, az etatista érvei, nem a libertáriusé. Az állam az az állampolgárnak, ami az úr a szolgának, apánál és anyánál becsesebb, mondja Szókratész: „háborúban is, törvényszék előtt is és másutt is mindenütt meg kell tennünk, amit csak parancsol a város és a haza, vagy pedig meggyőznünk őt, merre van az igazság”.⁸ (Itt nincs egyenlőség: az állampolgár meggyőzéshez folyamodhat, máshoz nem; ezzel szemben az állam alkalmazhat erőt.)

Elfeledkezünk arról, hogy Platón nem volt demokrata, és hogy a Kritónban Szókratész teljesen más szellemben beszél, mint a tárgyalásán mondott védőbeszédében. Ám megtanultuk fenntartások nélkül elfogadni érvelését: hogy egy törvény vagy egy bírósági határozat megszegése – még ha az igazságtalan is, még ha nagyon fontos kérdést érint is (Szókratész esetében: igazságtalan halálos ítélet egy olyan fontos kérdésben, mint a szólásszabadság) – romba dönti a törvényesség és a kormányzat teljes rendszerét, jót és rosszat egyaránt. Szókratész szavaival: „Vagy talán te úgy látod: lehetséges, hogy az a város álljon és ne forduljon

7 Nicola Sacco (1891–1927) és Bartolomeo Vanzetti (1888–1927) olasz származású amerikai anarchistákat 1927-ben végezték ki, miután 1921-ben a bíróság bűnösnek találta őket egy halálos áldozatokkal járó fegyveres rablás elkövetésében. Sacco és Vanzetti halálra ítéletét hatalmas belföldi és nemzetközi tiltakozások kísérték, kivégzésük 50. évfordulóján pedig Massachusetts állam kormányzója is elismerte, hogy tisztességtelen eljárás során mondták ki a bűnösségüket. (A fordító.)

8 Devecseri Gábor fordítása. Platón: Kritón. In: Szókratész védőbeszéde. Kritón. Szókratész halála. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1957. 55. oldal.

csúnyán föl, amelyben a meghozott törvények határozatainak semmi erejük nincs, hanem azokat a magánemberek érvénytelen-né teszik és elpusztítják?”⁹

A válasz: amikor az igazságtalan döntéseket elfogadjuk, azzal az igazságtalanságot szentesítjük és állandósítjuk. Amikor igazságtalan döntések születnek, és ezeket megszegjük, azzal a jó és rossz közti egészséges különbségtételt támogatjuk. Amikor pedig az igazságtalan döntések válnak bevetté, akkor a kormányzatot és tisztviselőit meg kell dönten.

Fortas Dr. Martin Luther King példáját idézi, aki megszegte Alabama állam bíróságának végzését. A végzés megtiltotta Kingnek, hogy gyakorolja a szabad gyülekezés jogát (amint azt egy felsőbb bíróság később megállapította). Kinget börtönbüntetésre ítélték, mert megszegte a végzést a felsőbb bíróság döntése előtt, és a Legfelsőbb Bíróság 5–4 arányban helybenhagyta az ítéletet; ezután „Dr. King panasz és színjáték nélkül elfogadta a téves ítélet büntetését. Úgy vélem, ez a cselekedet a társadalmi tiltakozás nagy hagyományait követi egy olyan demokratikus társadalomban, amelyben az állampolgárok, köztük a tiltakozók is, mindannyian a törvények uralmának vannak alárendelve”.

De miért volt helyes Dr. King részéről „panasz és színjáték nélkül” elfogadni egy igazságtalan végzést megerősítő igazságtalan ítéletet, amely igazságtalan börtönbüntetéshez vezetett? Miért ne kellett volna keserű, heves tiltakozásoknak kirobbanni ország-szerte ezekkel az elnyomó intézkedésekkel szemben? Fontosabb a törvényeknek való engedelmesség általános elve, mint a szabad gyülekezés joga? A csendes elfogadás egy ilyen esetben nem csupán azt az elképzelést szilárdítja meg, hogy az állampolgároknak el kell tűnniük, ha a kormányzat igazságtalanságot követ el?

Ha a tiltakozás társadalmi funkciója az, hogy megváltoztassa a társadalom igazságtalan viszonyait, akkor nem állhat meg a bírósági döntéseknél vagy a börtönbüntetésekénél. Ha a tiltakozás erkölcsileg indokolt (akár törvénysértő, akár nem), akkor erköl-

9 Platón, i.m., 53. oldal.

csileg indokolt a legvégsőig, még azt követően is, hogy egy bíróság büntetést szabott ki. Ha annál a pontnál megáll, és mindenki a vállát megvonva azt mondja, mint egy futballmérkőzés után, hogy „jó mérkőzés volt, elvesztettük, de elfogadjuk az ítéletet, mert így sportszerű”, akkor a társadalmi tiltakozást játéknak vesszük. Jelképpé válik, gesztussá. Mennyire lehet hathatós egy olyan tiltakozás, amely mozdulatlan dermed, mihelyt a tiltakozás ellenében dönt épp az a kormányzat, amelyet kritizál?

Ralph Abernathy 1968 júniusi bebörtönzése világosan mutatja, hogyan fokoz le fontos értékeket, ha a törvényt szentként tiszteljük. Az Egyesült Államokban a feketék a szegénység és a rasszizmus egymást kölcsönösen erősítő igazságtalanságaitól szenvednek, ezért ezrek vertek sátrat a Feltámadás Városában, Washington közepén, hogy kinyilvánítsák a szükségleteiket. Amikor lejárt az engedélyük, a rendőrség könnygázzal szorította ki őket. Százakat állítottak elő, a vezetőket pedig a Capitolium közelében történő tüntetést tiltó jogszabály megsértése miatt letartóztatták.

A *The New York Times* vezércikkében megjegyezte, hogy a sárban, hidegben és forróságban, elutasítás közepette töltött hatetes táborozás után a tüntetők „sovány” engedményeket kaptak a Kongresszustól. Ám „...azáltal, hogy példát mutattak erőszakmentes fegyelmezettségükkel, amint békésen alávetették magukat a letartóztatásnak, a tiltakozók a meggyőződésük iránti tiszteletet vívtak ki.” A *Times* szerint ez az epizód megmutatta, hogy „lehetséges erőteljes különvéleménynek hangot adni ebben az országban, akár a polgári engedetlenség is elmenve, anélkül, hogy ez veszélybe sodorná a törvény és rend alapjait, amelyeken minden amerikai összes joga és szabadsága nyugszik.”

Pontosan ez Abe Fortas bíró nézete is. Nem számít, hogy a szegénység kulcsfontosságú kérdésében csupán „sovány” engedményeket sikerült kiharcolni; az emberi jólét értéke másodlagos „a törvény és rend alapjaihoz” képest; vagy másként fogalmazva: a fennálló rend védelme – a legkisebb zavarral és a legcsekélyebb reformmal – mindennél előbbre való. A letartóztatások és bebör-

tönzések, a *Times* meglegedésére, véget vetettek a tüntetéseknek. A törvény és a rend ép maradt. De mi lett a szegényeknek járó igazsággal?

Nem kellett volna, hogy a Szegény Emberek Menete vezetőinek bebörtönzése még nagyobb tiltakozást váltson ki, *további* polgári engedetlenséget, hogy ismételten jelezze: a kormányzat elmulasztott reagálni a tüntetők követeléseire? A börtön sportszerű elfogadása a polgári engedetlenség végállomásaként rendben van egy futballmérkőzésen, vagy egy olyan társadalom számára, amelynek eltökélt szándéka, hogy jelképes intézkedésekre korlátozza a reformokat – de nem illik egy olyan társadalomhoz, amely fel akarja számolni a régóta pusztító igazságtalanságokat.

A POLGÁRI ENGEDETLENSÉGNEK OLYAN TÖRVÉNYEK MEGSÉRTÉSÉRE KELL KORLÁTOZÓDNIA, AMELYEK MAGUK ROSSZAK.

Az egyik feltétel, amelyet Fortas szab a polgári engedetlenségnek az, hogy „az önmagukban igazságtalan törvényekkel szembeni” engedetlenségre kell korlátozódnia. Tanulmánya végén Fortas még konkrétabban fogalmaz: „Megítélésem szerint a polgári engedetlenség – a törvény szándékos megsértése – soha nem igazolható országunkban, ha nem maga a megsértett törvény áll a tiltakozás fókuszában vagy a célja a tiltakozásnak.”

Egy önmagában nem kifogásolt törvény megsértése „más kérdéseket érintő társadalmi és politikai küzdelem hadviselési technikájaként” nem csupán alkotmányos védelmet nem élvez, de erkölcsileg is helytelen Fortas szerint. Hogy miért, azt nem árulja el. Mivel semmilyen erkölcsi elvet nem hoz fel, amely miatt helytelen lenne, azt kell feltételeznünk, hogy szokásos elvére, a „törvények uralmára” támaszkodik. Fortas meghatározása, hogy mi erkölcsös, egyre inkább egybeesik azzal, hogy mi alkotmányos – az alkotmányos pedig azzal, ahogyan a Legfelsőbb Bíróság dönt. Így az erkölcs a törvényre egyszerűsödik, a törvény pedig a Legfelsőbb Bíróság aktuális álláspontjára.

Térjünk vissza korábbi példánkhoz, amelyben miután egy gyorshajtó elgázolt egy gyereket, háziasszonyok torlaszoltak el egy utcát (megsértve a közlekedési szabályokat), hogy így kényszerítsék a város vezetőit közlekedési lámpa kihelyezésére. Fortas kritériumai szerint tettük nem igazolható, mert észszerű törvényt sértenek meg (amely a forgalom akadályozását tiltja) azért, hogy valami más (a közlekedési lámpa hiánya) ellen tiltakozzanak.

Ez az emberi értékek teljes kiszolgáltatása „a törvények uralmának”. Nem fontosabb az emberi élet (az utcán veszélyben lévő

gyermekek élete), mint a közlekedés akadályozását tiltó törvény betartása? Fortas talán azzal érvelne, hogy a háziasszonyok akciója olyan veszélyes a törvény és rend általános tiszteletére, hogy még egy felsőbbrendű értéket – az élet megóvását – is alá kell rendelni a „törvények uralmának”. De észszerű ez? Tényleg higgyük el, hogy a háziasszonyok akciója a forgalmi rend általános felbomlását – vagy az összes törvénnyel szembeni engedetlenség általános hullámát – váltja ki a környéken vagy a városban? Az alkotmány csak nem követeli meg, hogy hátat fordítsunk a józan észnek! Talán egy ilyen akció hasonló útlezárásra buzdíthat egy másik utcában, ahol szintén közlekedései lámpára volna szükség. De nem volna ez üdvözlendő?

Mi a helyzet olyankor, ha sokkal több élet forog kockán, például egy háborúban? Megengedhetetlen egy önmagában észszerű és ártalmatlan törvény – például a forgalom akadályozását tiltó törvény – megsértése a háború tömegpusztításának bírálása és megállítása érdekében?

A vietnámi háború sok összetett és ellentmondásos kérdést vet fel. Vegyünk azonban három tényt, amelyet alighanem általános egyetértés övez. 1. Az amerikai csapatok által használt napalm legalább több száz, valószínűleg több ezer, talán több tízezer vietnámi civilt égetett, csonkított vagy ölt meg. 2. A *Dow Chemical* a napalm legnagyobb gyártója. 3. Ha vannak olyan nagy horderejű célkitűzések Vietnámban, amelyek ilyen sok halált, sérülést és szenvedést igazolhatnak (mint mondjuk a vietnámiak szabadsága vagy a világbéke), akkor sincs semmi jele annak, hogy a napalm használata bármennyivel is közelebb vitt volna e célkitűzések eléréséhez.

Ha tehát van egy olyan erkölcsi szabályrendszerünk, amely szerint el kell kerülni a fájdalmat, a súlyos maradandó testi sérüléseket és a halált, akkor egy olyan tiltakozás, amely egyszerre irányul a *Dow Chemical*, a napalm használata és maga a háború ellen, úgy tűnik, megfelel ennek az erkölcsi szabályrendszernek.

De mi van akkor, ha ennek a tiltakozásnak része, hogy a *Dow Chemical* épülete előtti járdát tíz órára lezárják – sértve a forga-

lom akadályozását tiltó rendeletet? Vagy lezárják a *Dow Chemical* irodáinak folyosóit, és ezzel „birtokháborítást” követnek el? Az emberi élet értéke alacsonyabb rendű, mint a városi rendeleté? Az általános törvénytelenység és anarchia annyira sürgető (a Legfelsőbb Bíróság nyelvezetében: nyilvánvaló és közvetlen) fenyegetését teremti meg ennek a konkrét rendeletnek a megszegése, hogy szentnek és sérthetetlennek kell tekintenünk a rendeletet – még több ezer emberi élet értékével szemben is?

Ha a náci Németországban lennénk, csak a sárga csillag viselését előíró törvény megsértése volna erkölcsileg igazolt, a sárga csillagok viselését felügyelő körzetvezetők elrablása már nem – elvégre az emberrablást tiltó jogszabály észszerű? Fortas azt írja, megszegte volna a déli szegregációs törvényeket. Ám saját szabálya értelmében nem lett volna hajlandó részt venni egy olyan étterem elfoglalásában (birtokháborításban), ahol a szegregációt nem törvény írja elő, hanem az étteremtulajdonos privát szabályai.

Fortas álláspontja nem tesz különbséget lényeges és lényegtelen törvények, hétköznapi és életbevágó kérdések között, mert a törvényes és törvénytelen közti különbségtételt sokkal fontosabbnak tartja. Saját szabályát követve Fortas könnyen abban a helyzetben találhatná magát, hogy *támogatja* a polgári engedetlenséget akkor, amikor közvetlenül egy viszonylag lényegtelen törvényt sért meg, viszont *ellenzi* akkor, amikor közvetetten egy mélyen erkölcstelen törvény ellen irányul. Fortas ellenezné a legapróbb törvények (mondjuk a birtokháborítás tilalma) megszegését a legégbekiáltóbb sérelmek (tömeggyilkosság) elleni tiltakozásként is.

Fortas álláspontja további furcsasághoz vezet. Mi van olyankor, ha valamilyen borzasztó sérelmet nem egy gonosz törvény tesz meg, hanem az, hogy a kormányzat elmulaszt érvényt szerezni egy jó törvénynek? A polgári engedetlenség az első esetben rendben volna, de a másodikban nem – jóllehet ugyanarról a sérelemtől van szó. Például, ha a kormány törvényben írja elő, hogy a négereknek nyilvántartásba kell vetetniük magunkat a későbbi kivégzésükhöz, akkor azt a törvényt tiltakozásként megsérthetik.

De mi a helyzet akkor, ha a négereket szisztematikusan ölik az állami tisztviselők, ám az elnök nem hajlandó a szövetségi törvénykönyv 10. címének 333. szakaszát alkalmazni, amely felhatalmazza, hogy fegyveres erőt alkalmazzon az állam tisztviselői ellen az állampolgárok védelmében? Ezt a *nem cselekvést* nem testesíti meg törvény, amelyet a négerek megszeghetnének, ezért arra kényszerülhetnek, hogy a Fehér Ház közelében folytatott „ülősztájkokat” tiltó törvényt sértsék meg, hogy nyomást tudjanak gyakorolni az elnökre a feketék gyilkolásának megállítására.

Szinte pontosan ez a helyzet alakult ki 1965 tavaszán, amikor több ezren szövetségi épületeket foglaltak el a birtokháborítási törvényeket megsértve, hogy az Egyesült Államok kormányának tétlensége ellen tiltakozzanak, miután helyi kormányzati tisztviselők négereket vertek és öltek meg az Alabama állambeli Selma környékén. Fortas szabálya értelmében a polgári engedetlenség ebben az esetben sem igazolható. Ide vezet a „törvények uralmának” istenítése.

Ehhez kapcsolódik egy másik fontos megkülönböztetés, amelyet Fortas figyelmen kívül hagy: a rossz *törvények* és a rossz *állapotok* megkülönböztetése. Fortas hajlandó jóváhagyni a szembehelezkedést egy mélyen erkölcstelen törvénnyel, például egy szegregációs törvénnyel. De mi van, ha egy mélyen erkölcstelen állapot áll fenn, amely a maga módján éppoly igazságtalan, mint a szegregáció – például éhezés, rossz lakhatás vagy az orvosi ellátás hiánya? Ilyenkor nincs olyan törvény, amelynek ellen lehetne szegülni, hogy közvetlenül a helyzetre irányítsuk a figyelmet; ez csak egy normális körülmények között észszerű törvény – például egy birtokháborítási törvény, egy közlekedési törvény vagy a város kórházi díjszabása – megsértésével tehető meg. Fortas szabályrendszere szerint ez nem engedhető meg, így pedig a polgári engedetlenséget önkényes osztóvonallal bontja ketté: ha hoztak törvényt, amely az igazságtalanságot rögzíti, akkor az megszeghető tiltakozásként; ha viszont nem hoztak törvényt, de ugyanaz az igazságtalan állapot áll fenn, akkor semmiféle eszköz nem áll rendelkezésre a polgári engedetlenség akciókhoz hasonlóan élénk tiltakozáshoz.

Fortas e szabályának óriási a jelentősége: elképesztően világosan jelzi az amerikai intézményrendszer „liberális” gondolkodásának korlátait. Betartása garantálja, hogy az amerikai társadalom legalapvetőbb igazságtalanságait nem tudja kikezdeni a polgári engedetlenség, így a szabad véleménynyilvánítás és a választói rendszer közönséges, erőtlén eszközeire kell hagyatkoznunk – ám ezekkel szinte egy tapodtat sem sikerült előrelépni e kérdésekben. Legmélyebben gyökerező problémáinkat nem tükrözik konkrét törvények, de annyira beleszövődtek az amerikai társadalomba, hogy csak úgy lehet hozzájuk férni, ha a társadalom szövetének *valamely* érzékeny pontját megtámadjuk. (Képzeld el, ha az orvostudományban azt a szabályt vezetnék be, hogy csak a nyilvánvalóan fertőzött testrészekbe lehet antibiotikumot fecskendezni, az egészséges testrészekhez nem szabad nyúlni. Az orvosok hangosan tiltakoznának: előfordul, hogy nincs láthatóan érintett terület, más tünetekből mégis világos, hogy valami nagyon nincs rendjén – és miért ne okozhatnánk ideiglenes fájdalmat a bőr valamely egészséges részén, hogy a fertőzéshez eljuthassunk?)

A szegénységet például nem szabályozzák konkrét „szegénységi” törvények, amelyeket a szegények tiltakozásként megszeghetnek. Mit tehetnek akkor a déli feketék – túl azon, amit megtettek, amikor sátrakat állítottak az állam tulajdonában lévő területeken, és a törvény szabta korlátokon túl is ott maradtak, hogy tiltakozzanak helyzetük ellen? Fortas szabálya nem csupán azt állítaná, hogy akciójuk törvénytelen, hanem azt is, hogy mint polgári engedetlenség is elfogadhatatlan – vagyis nem fér össze Fortas *erkölcsi* szabályrendszerével.

És mi történik, amikor a szegregációs törvényeket eltörlik, és nem maradnak konkrét diszkriminatív törvények – csupán a rasszizmus csontig ható valósága, amely a mindennapi élet ezernyi mozzanatában megmutatkozik? Az az abszurd helyzet áll elő, hogy egy rasszista társadalom egy-egy nyilvánvaló aspektusa ellen tiltakozhatunk, de az egésze ellen nem.

Aztán ott a háború, korunk nagy csapása és rettenete. Mi van akkor, ha az állampolgár úgy hiszi, hogy a háború, amelybe orszá-

ga indul, erkölcstelen, szörnyű, barbár? Való igaz, a sorköteles korúak megszeghetik a sorkötelezettségi törvényt, hogy tiltakozzanak a háború ellen. De Fortas úgy érvelhet, hogy mivel a tiltakozás tárgya nem *maga* a sorkötelezettségi törvény, hanem a háború, a tiltakozó részéről nem jogos a háború elleni tiltakozásként polgári engedetlenséget gyakorolni a sorozással szemben.

Ha az ember nő vagy nem sorköteles korú, akkor még a tiltakozása tárgyához *ennyire* közeli törvényt sem tud találni. Ha valaki kétségbeesetten keresi a módját, hogy figyelemfelkeltő módon kifejezze meggyőződését: szükségtelenül ölnek meg ezreket, dönthet úgy, hogy megtagadja jövedelemadója befizetését. Fortas álláspontja szerint ez nem megengedhető formája a polgári engedetlenségnek, mert a jövedelemadóról szóló törvény önmagában véve észszerű. (Tehát ismét szembehelyezkedik Thoreau-val, aki egy csip-csup adótörvény megsértésével tiltakozott a mexikói háború ellen.)

Így Fortas szabálya védőpajzsot nyújt a szegénységnek, a rasszizmusnak és a háborúnak (korunk legmakacsabb és legalapvetőbb igazságtalanságainak) a polgári engedetlenséggel szemben. Éppen a legerősebb tiltakozást igénylő állapotokkal szemben fosztja meg az állampolgárokat a legerősebb fegyverüktől. Fortas szabálya garantálja, hogy a polgári engedetlenség soha sem ér el társadalmi rendszerünk tartógerendáihoz, bármilyen korhadtak legyenek is.

A POLGÁRI ENGEDETLENSÉGNEK TÖKÉLETESEN ERŐSZAKMENTESNEK KELL LENNIE.

Fortas bíró emlékeztet arra, hogy Gandhi, Martin Luther King és Thoreau nem hitt az erőszakban. Majd így folytatja: „Ez a nemes hagyományokat követő polgári engedetlenség. Békés, erőszakmentes engedetlenség az önmagukban igazságtalan törvényekkel szemben, amelyeket a tiltakozó érvénytelennek és alkotmányellenesnek tekintve visszautasít.” A tanulmány későbbi részében a Fortas által szabott egyéb feltételekkel is foglalkozom, alább azonban a „békés, erőszakmentes” kitételekre összpontosítok. Ha Fortas ezzel a korlátozással kívánja meghatározni a polgári engedetlenséget, megteheti. De meghatározását mások nem kötelesek elfogadni – és sokan nem is fogadják el.

Én magam tágabban határoznam meg a polgári engedetlenséget: „a törvény szándékos megsértése valamilyen létfontosságú társadalmi cél érdekében”. Fortas meghatározásával ellentétben ebbe beletartozik az olyan törvények megsértése, amelyek erkölcstelenek – akár alkotmányosak, akár nem –, valamint az olyan törvényeké, amelyek önmagukban nem jelentenek problémát, akárcsak azoké, amelyek igen. Az engedetlenség *eszközeinek* kérdését nyitva hagynám, két észrevétellel: 1. A polgári engedetlenség szorgalmazóját vezérlő egyik erkölcsi elv az a meggyőződés, hogy az egyik cél egy erőszakmentes világ, és hogy az erőszakmentesség kívánatosabb eszköz, mint az erőszak; 2. Az erőszakos világból az erőszakmentesbe való elkerülhetetlenül feszült átmenet során az eszközök megválasztása szinte sosem egyetlen szempont alapján történik, és bizonyosan adódnak olyan összetett helyzetek, amelyekben az erőszak és az erőszakmentesség közti egyszerű megkülönböztetés nem elégséges iránymutató.

Az ilyen tágabb meghatározást támogatják erőteljesen azok, akik a polgári engedetlenség elméletein dolgoznak, ahogy azok is,

akik részt vesznek benne. Christian Bay politikai filozófus a következőt írja az *International Encyclopedia of Social Sciences* (A társadalomtudományok nemzetközi enciklopédiája) polgári engedetlenséggel foglalkozó cikkében: „A »polgári engedetlenséget« külön kell választani az »erőszakmentes cselekvéstől«. Az utóbbi, definíciószerűen, kizárja az erőszakos tetteket, míg az előbbi, a fogalom itteni értelmezése szerint, nem.” Bay hisz abban, hogy a polgári engedetlenség meghatározásában szerepelnie kell a „gondosan megválasztott és korlátozott eszközök” kitételnek, de hangsúlyozza, hogy az eszközök megválasztásának kulcsa a „polgári engedetlenségi kampányok kijelölt céljához vezető leghatékonyabb és leggazdaságosabb eszközök egyre valóságosabb mérlegelése”.

A *lázadó ember*ben Camus beszél az abszurditás csapdájáról, amelyeknek foglyai vagyunk, amelyekben még a jó szándékú tettek sem bújhatnak ki annak a világnak a tökéletlenségei alól, amelyet megváltoztatni próbálunk. Így a lázadónak „bűnben és sötétségben tévelyegve egyetlen erénye az lesz, hogy ellenáll a sötét szédületnek; a rossz láncára verve konokul igyekszik a jó felé”.¹⁰ Ebben a helyzetben felismeri, hogy bizonyos pillanatokban, bizonyos okokból szükségessé válhat, hogy valamilyen formában eltérjen az abszolút erőszakmentességtől. Camus szerint a lázadónak e skála két lehetetlen végpontja között kell valahogy megoldásokat találnia:

*Az abszolút erőszakmentesség negatív hatást, a szolgaság alapjait veti meg, az erőszakot; a módszeres erőszak pozitív módon rombolja le az eleven közösséget és a belőle fakadó létet. E két fogalomnak, hogy termékeny legyen, meg kell találni saját határait.*¹¹

A polgárháború előtti Amerika abolitionistái között túlsúlyban voltak az erőszakmentesség pártolói (pl. Garrison), ám erőszakos

¹⁰ Fázsy Anikó fordítása. Albert Camus: *A lázadó ember*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 1999. 330. oldal.

¹¹ Camus, i.m., 337. oldal.

tettekre buzdítókat is találunk közöttük. 1850 előtt az erőszak alkalmazása leginkább magukra a rabszolgaság áldozataira korlátozódott a különféle felkelésekben. 1850 után a fehér abolicionisták kezdték úgy gondolni, hogy a rabszolgaság talán mégsem számolható fel békés eszközökkel, és egyre kedvezőbben fogadták az olyan nyilatkozatokat, mint amelyet Frederick Douglass tett közvé 1854. június 2-án a *Frederick Douglass' Paper* hasábjain: „Minden rabszolgavadász, aki véres halált hal pokoli üzelmeiben, újabb érv fajunk emberiségére.”

Fortas Thoreau-ra mutat, indokoltan, mint az erőszakmentesség hívére. Mégis, amikor John Brown megpróbált fegyvereket szerezni és rabszolgafelkelést kirobbantani, Thoreau kiállt mellette az *A Plea for Captain John Brown (John Brown kapitány védelmében)* című értekezésében, amelyet egy hónappal a kivégzés előtt adott elő Concordban és Bostonban:

„Megérdemelte.” – „Veszélyes ember.” – „Kétségkívül elmebeteg” – mondják, s élik tovább épelméjű, bölcs és összességében csodálatra méltó életüket. [...] Brown sajátos tétele az volt, hogy az embernek tökéletesen jogában áll erővel szembeszállni a rabszolgatartóval, hogy megmentse a rabszolgát. Egyetérték vele.

Emerson is egyetértett. A következőket mondta John Brownról Salembe: „Minden úriember, természetesen, az ő oldalán áll.”

Maga Gandhi az alábbiakat írta 1919-ben és 1920-ban a *Young India* lapjain: „Semmilyen szabály nem mondhatja meg nekünk, hogyan és ki, mikor és hol folytathatja ezt az engedetlenséget, ahogy azt sem, hogy mely törvények táplálják az igaztalanságot. Csak a tapasztalat vezérelhet minket.” Továbbá: „Hiszem, hogy amikor csak a gyávaság és az erőszak között lehet választani, akkor az erőszakot javasolnám.”¹² Ezzel nem azt akarom tagadni, hogy

12 Misetics Bálint fordítása. Móhandász Karamcsand Gandhi: A kard tana. In: *Polgári engedetlenség és erőszakmentes ellenállás*. Szerkesztette: Misetics Bálint. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 120. oldal.

Gandhi elsősorban az erőszakmentességben hitt volna, hanem azt akarom hangsúlyozni, hogy meggyőződése a korabeli Indiában uralkodó konkrét körülményeken alapult, és a pragmatizmust helyezte előtérbe – hagyva, hogy a körülmények és az eredmények határozzák meg a taktikát.

Reinhold Niebuhr bizonyosan így értelmezi Gandhi megnyilvánulásait *Moral Man and Immoral Society* (Erkölcös ember, erkölcstelen társadalom) című könyvében, és míg önmaga az erőszakmentességet hirdette a négerek számára (az 1930-as években), gyakorlati megfontolásokból, kiemelte:

A kényszerítés és az ellenállás erőszakos és erőszakmentes módszerei közti különbségek nem annyira abszolútak, hogy lehetséges volna az erőszakot a társadalmi változás erkölcsileg megengedhetetlen eszközének tekinteni. [...] Az erőszakmentes módszerek előnyei nagyon nagyok, ám ezeket pragmatikusan kell mérlegelnünk a körülmények fényében.

A fentiekkel egyáltalán nem az a célom, hogy az erőszak mellett érveljek. Számomra az egyik legfőbb elv minden erkölcsi szabályrendszerben az erőszak csökkentése és megszüntetése. A társadalmi cselekvés taktikájáról folytatott vitákban a bizonyítás terhe mindig arra hárul, aki el akar térni az erőszakmentességtől. Azt kívántam megmutatni, hogy a polgári engedetlenség taktikájának problémája sokkal összetettebb, mint ahogy Fortas láttatja az erőszakot érényesen elutasító tanulmányában.

Olyan különbségtételekre van szükségünk, amelyek az erőszak és erőszakmentesség problémájának pontosabb értékelését teszik lehetővé a polgári engedetlenség kapcsán. Ha Fortas úgy kíván állást foglalni, hogy a polgári engedetlenségnek az erőszakmentes eszközökre kell korlátozódnia, akkor el kell magyaráznia azokat az erkölcsi elveket, amelyekből ez következik. Ezt nem teszi meg, csupán álláspontját hangoztatja.

Nem nehéz belátni, miért kerüli a kérdés alapos tárgyalását. Ha a tanulmányában elhintett megjegyzéseiből az erőszakra vonat-

kozó elvrendszert próbálunk összerakni, ellentmondásokra és leegyszerűsítésekre bukkanunk.

Például abból, hogy a polgári engedetlenséggel kapcsolatban Fortas fenntartások nélkül ragaszkodik az erőszakmentességhez, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ez nem igényel semmiféle magyarázatot, mivel nézetei szerint az erőszakmentesség végső érték, a legmagasabb szintű érték, ennél fogva önmagát igazolja. Ám ha ez volna Fortas meggyőződése, akkor azt várnánk, hogy az erőszakot minden formában és mindenkor elutasítja. Tudjuk, hogy nem ezt a nézetet vallja, mert – amint azt a későbbiekben részletesen látni fogjuk – több háború kapcsán is védi a tömeges erőszakot.

Ha bizonyos erőszak elfogadható, más erőszak viszont nem, akkor kell, hogy legyen olyan „elv, szabályrendszer vagy elmélet”, amely rögzíti az alapokat, és megmondja, miért igazolható időnként a nemzetközi kapcsolatokban (mint Fortas szerint az Egyesült Államok koreai vagy vietnámi fellépése esetében), és miért nem igazolható soha, ha csoportok követik el a nemzeten belül (példaként hozunk fel olyan akciókat, amelyeket Fortas ellenez: a behívók elégetése vagy a Pentagon ablakainak betörése). Ám Fortas nem szolgál ilyen iránymutatóval.

Próbáljunk olyan elvet keresni, amely alapján Fortas esetleg igazolhatná az erőszak teljes körű tilalmát a polgári engedetlenség keretében és meglehetősen engedékeny támogatását a nemzetközi kapcsolatokban. Talán a szóban forgó kérdés *fontossága* ilyen teszt lehet. Amint arra Bay, Camus, Niebuhr, Douglass, Thoreau és Gandhi idézeteivel korábban rámutattam, jó okunk lehet arra, hogy ne feltétel nélkül ragaszkodjunk az erőszakmentességhez. Vannak más emberi értékek a békén kívül, s így el lehet képzelni olyan helyzeteket, amelyekben a béke megzavarása igazolható lehet, amennyiben az emberi állapot jelentős javulását eredményezi sok-sok ember számára.

Fortas mintha valóban ilyesfajta elvre hivatkozna, amikor a koreai háborúról ír:

Több mint 150 ezer emberéletet követelt tőlünk. [A koreaiaktól több mint egymilliót.] Több mint három évünkbe tellett. Ám úgy gondolom, eléggé egyetemes az a vélemény a nyugati világban, hogy a háború szükséges volt; ha nem vállaltuk volna magunkra azt a szomorú és súlyos terhet, hogy visszaverjük Dél-Korea megszállását, senki más nem tette vagy tehette volna meg; és mulasztásunk következményei nagymértékben növelték volna a világ nem kommunista országait – köztük hazánkat – fenyegető veszedelemet.

De ha Fortas azzal igazolja az erőszakot Koreában, hogy hite szerint létfontosságú kérdés forgott kockán, akkor nem tudja logikailag következetesen kizárni annak lehetőségét, hogy az Egyesült Államokban egyes sérelmet szenvedett csoportok számára egyes kérdések lehetnek annyira fontosak, hogy igazoljanak bizonyos fokú erőszakot.

És ezzel el is jutottunk az erőszakkal és erőszakmentességgel kapcsolatos összes erkölcsi szabályrendszer újabb szükséges eleméhez. Egy észszerű szabályrendszernek nem a kockán forgó kérdés *jelentőségéhez* kellene mérnie az adott esetben alkalmazott erőszak *fokát*? Így nehezebb volna igazolni a nagyfokú erőszakot egy apró vagy kétséges ügy szolgálatában, mint a kismértékű erőszakot egy fontos és egyértelmű ügy érdekében.

Látjuk, miért nem akar Fortas olyan próbákra kitérni, amelyek alapján az ember racionálisan – még ha leegyszerűsítő módon is – eldönthetné, mikor lehet igazolt az erőszak. Ekkor ugyanis kiderülne, hogy Fortas a koreai háború irtózatosságot az erőszakját igen csak ködös nemzetközi célkitűzések miatt támogatja. Hát javult bármit is a helyzet Koreában, akár Észak-, akár Dél-Koreában, a háborúnak köszönhetően? Javult a helyzet Ázsia egészében? „Megmutatta” Korea a kommunistáknak, hogy nem törekedhetnek a megosztott nemzetek erővel történő egyesítésére? Ennek ellenére azt látjuk, hogy Fortas ellenez bármilyen elhajlást az erőszakmentességtől egy olyan nyilvánvaló és durva igazságtalanság kapcsán, mint a feketék rossz helyzete Amerikában.

Fortas egyebek közt azért vetheti el oly könnyedén a polgári engedetlenség keretei között alkalmazott erőszakot, mert az „erőszak” szó, ha nincs meghatározva, bármit jelenthet az olvasó számára egy ablak betörésétől egy bomba ledobásáig. Ha Fortas konkrétan fogalmazna, és olyan mércét állítana, amely az erőszak fokozatait is figyelembe veszi, akkor a háborúkat sokkal nehezebb volna igazolni, mint a polgári engedetlenség helyi akcióit.

Fortas egy másik szempont fölött is átsiklik – amely véleményem szerint nagyon fontos a polgári engedetlenség keretei között alkalmazott erőszak és erőszakmentesség alapelveinek lefektetéséhez. Ez a szempont a személy elleni erőszak és a dolog elleni erőszak megkülönböztetése, amely különválasztja az élet kioltását a vagyon megrongálásától. Fortas egy kalap alá veszi őket, mintha egyformán elítélendők volnának. Tanulmánya zárószakaszában így fogalmaz: „Az erőszakot nem szabad eltűnni; a testi épségben és a vagyonban tett kár tűrhetetlen.” Ezzel az általános tiltással nem tesz különbséget. Ám ha Fortas egyszer már utat nyitott az erőszak problémájának *bármiféle* differenciálása előtt (amint azt a háborúban elkövetett erőszak megengedésével tette), nem szabadna elzárkóznia az emberek és a dolgok megkülönböztetésétől. Minden humanista filozófiának kétségtől ez az egyik fő szabálya. A vagyon iránti merev hódolat vezet szélsőséges esetben oda, hogy a rendőrök lelövik azokat a fekete *embereket*, akik *dolgokat* visznek el az üzletekből.

Egy ponton Fortas tűrhetetlennek minősíti a „Pentagon ablakainak betörését”. Ám ez kétségtől az erőszak enyhe formája ahhoz képest, ami ellen az ablakot betörő személy esetleg tiltakozik: a Pentagonban hozott döntések ellen, amelyek miatt több ezer amerikai koporsóban tért haza családjához. Annyira szent lenne a tulajdon, hogy még akkor sem eshet benne kár, ha tömeggyilkosság ellen kell tiltakozni, vagy egy súlyos igazságtalansággal szembeni felháborodást kell kifejezni? Helytelenítenünk kellene azt az erőszakos cselekedetet, amikor néhány baltimore-i egyházi személy és katolikus aktivista a behívó-nyilvántartások elégetésével tiltakozott a vietnámi öldöklés ellen – de azt nem, amikor katonák

égetik fel a parasztok falvait, amint arról Jonathan Schell *The Village of Ben Suc* (Bén Súc falva) című könyve részletesen beszámol?

Fel tudjuk fogni, hogy bizonyos esetekben szükséges lehet megrongálni, elfoglalni vagy eltulajdonítani egyes anyagi javakat, hogy felhívjuk a figyelmet valamilyen súlyos igazságtalanságra – ahogy egy feleség is szükségesnek ítélné meg, hogy időnként dühében földhöz vágjon egy tányért, hogy jogainak megsértésére ráébressze férjét? Talán nem lényeges a vagyoni jogok és az emberi jogok közti különbségtétel annak mérlegeléséhez, hogy a polgári engedetlenségnek mindig erőszakmentesnek kell-e lennie?

Fortas szerint: „Egy szervezett társadalom nem képes és nem hajlandó sokáig elszenvedni a személyi és vagyoni károkat, semmilyen okból, semmilyen körülmények között, semmilyen alapon.” Ha Fortas talál okot, körülményeket, alapot 150 ezer amerikai és egymillió koreai halálának igazolására, akkor hogyhogy nem képes ilyet találni arra a „vagyoni kárra”, amelyen keresztül a reménytelenül szegények, a súlyosan elnyomottak tiltakoznak, vagy azok, akiket hamarosan önkényesen egy erkölcstelen háborúba vezényelnek?

A polgári engedetlenség keretében elkövetett erőszak átgon-dolt erkölcsi szabályrendszerének azt is mérlegelnie kell, hogy a rendzavarás vagy erőszak ellenőrzött-e vagy pedig válogatás nélküli. Ha a várost feldúlja a tömeg, az vagy elősegíti a helyzet megváltozását, vagy nem; de az nem polgári engedetlenség, aminek része a hatalom szándékos, szervezett használata. Bármilyen fontos is az ügy, az erőszak annál megbocsáthatatlanabb, minél kevésbé válogat; ezért a háború – még a „nemes” célért vívott háború is – nagyon nehezen igazolható manapság, a nagy magasságú bombázás és a nagy hatótávolságú tüzérségi fegyverek korában.

Az erőszak esetenként igazolható lehet, ha a műtétekhez hasonlóan fókuszált és ellenőrzött. Az önvédelem természeténél fogva fókuszált, mert kizárólag az erőszak elkövetőjére irányuló ellenerőszak. (Természetesen az önvédelem is olyan lazán lett meghatározva, hogy az agresszív viselkedés számtalan válfaja beleférjen.) Rendkívül fontos cél érdekében a megtervezett erősza-

kos cselekedetek igazolhatók lehetnek (példa lehet erre a Hitlerrel szembeni ellenállás). A forradalmi hadviselés erkölcsileg annál inkább védhető lehet, minél pontosabban az idegen elnyomó hatalom vagy a helyi zsarnoki elit ellen irányul.

A fentiek rávilágítanak, hogy milyen kritériumokat szükséges mérlegelni, ha – sürgető helyzetekben, amikor létkérdések forognak kockán, és az egyéb eszközök kínálta lehetőségek kimerültek – a polgári engedetlenség mértéktartó akcióból rendzavarásba, majd nyílt erőszakba fordul: ellenőrzöttek és korlátozottnak kell maradnia, az igazságtalanság forrását kell pontosan célba vennie, és lehetőleg anyagi javakra, nem pedig személyekre kell irányulnia.

Két oka van az ilyen kritériumok felállításának. Az első ok erkölcsi: az erőszak maga rossz, így csak abban az esetben igazolható, ha nem maradt más mód a még nagyobb rossz felszámolására, mint például az önvédelem esetében. A második ok a hatásosság: a polgári engedetlenség célja a követelések kinyilvánítása, márpedig a válogatás nélküli erőszak az embereket (jogosan) eltántorítja.

Egy másik szempont annyira magától értetődőnek tűnik, hogy Jefferson annak is nevezte a Függetlenségi nyilatkozatban: az az elképzelés, hogy minden ember egyenlőnek teremtett. Ez azt jelenti, hogy bármely emberrel szemben elkövetett erőszakot egyenlőnek kell tekinteni bármely más emberrel szemben elkövetett erőszakkal. Bár ezt magától értetődőnek neveztem, valójában nem úgy cselekszünk, mintha az lenne. Nem ugyanúgy reagálunk arra az újsághírré, hogy „megöltek kétszáz kommunistát”, mint arra, hogy „megöltek kétszáz amerikai”. Másként tekintünk egy perui földrengés ötezer áldozatára, mint a sarkon történt autóbaleset öt áldozatára. Szokásos egyenleteinkben vannak „belső” és vannak „külső” emberek – akik *nem* egyenlők. Ez fontos a polgári engedetlenség által okozott rendzavarás szabályainak mérlegelésekor. Ennek tudatosítása védelmet nyújt azzal a „természetes” reakcióval szemben, hogy nagyobb felháborodást kelt, amikor egy amerikai tojással megdob egy másikat, mint amikor a vietnámiakat bombázzák.

Hasonlóképpen van „itt” és van „ott” – és a kettő nem egyenlő. Így könnyebben megérthetjük, miért fejezi ki felháborodását az

Egyesült Államok elnöke a rendet megzavaró belföldi polgári engedetlenség miatt, és miért hallgat a külföldön elkövetett súlyos terrorcselekmények miatt. Sokkal elfogadhatóbbnak tekintjük a rend megbontását, ha *velük* történik, mint ha *velünk*. Itthon ez abban mutatkozik meg, hogy kevésbé felkavaró a fehér amerikaiak számára a feketék halála, mint a fehéreké, hogy a gettóban folyó *tényleges* pusztítás sokkal elviselhetőbb, mint a külvárosokban bekövetkező pusztítás *gondolata*. Mivel a polgári engedetlenség rendbontása saját tisztviselőinkre, saját intézményeinkre irányul, sokkal kevésbé van eltérve, mint a másokra irányuló, jóval nagyobb rendbontás. De ragaszkodnunk kell az elvhez, hogy minden áldozat egyenlő.

Fortas bíró azt az érvet hozza fel az erőszak kizárására a polgári engedetlenség eszközei közül, hogy nem praktikus, a célok elérése szempontjából nem hatásos. „Ám a széles körben alkalmazott erőszak – legyen szó polgári engedetlenségről, utcai zavargásokról vagy gerilla-hadviselésről – meggyőződésemm szerint elnyomáshoz fog vezetni.” Ezt az érvet kifejezetten a négerek kapcsán említi: „A négerek sokat nyertek tiltakozásaik erejével és tüntetéseik nagy létszámával. Még zavargásaik is – bármennyire nehezűnkre esik is elismerni – valamennyire előmozdították követeléseik teljesítését [...] Ám az ismétlődő erőszakos cselekményekre a reakció az előrelépés helyett elnyomás lehet.”

Saját bevallása szerint Fortas nem tudja egyértelműen bizonyítani álláspontját, hogy az erőszakmentesség célszerű az egyesült államokbeli négerek esetében („zavargásaik [...] valamennyire előmozdították követeléseik teljesítését”, írja, ugyanakkor az eredmény elnyomás „lehet” – vagyis nem biztos ebben). Az eddigi bizonyítékok szerint az erőszakmentes taktika igen csekély előnyöket hozott Amerika 20 millió feketéje számára. Ha pedig kétséges, hogy az erőszakmentesség célszerű a Fortas által felhozott egyetlen példában – a faji kérdésben –, akkor hogyan igazolható az erőszakmentesség abszolút feltételként állítása a polgári engedetlenséggel szemben *minden* kérdésben?

A történelmi bizonyítékok távolról sem támasztják alá azt az elképzelést, hogy az erőszak nem hatásos a változás előidézéséhez. Való igaz, hogy sok esetben az erőszak teljesen hatástalan, és tényleg csak elnyomást szül. Más esetekben azonban úgy tűnik, eredményre vezet. Shays 1786-os fegyveres felkelése¹³ közvetlen hatással volt a pennsylvaniai törvényhozás adóreformjára, de még lényegesebb, hogy az Alkotmányozó Gyűlésre is alapvető befolyást gyakorolt. Az 1930-as évek erőszakos munkásmegmozdulásai jelentős eredményeket hoztak a munkásságnak. Az országos kormányzat csak azután kezdett érdemben foglalkozni a polgárjogi törvényekkel, hogy a négerrek tüntetései erőszakba torkolltak. A faji kérdéssel kapcsolatos egyetlen nyilvános állásfoglalásnak sem volt akkora hatása, mint a Kerner-bizottság jelentésének, amely az erőszak gettóbeli kitörésének közvetlen eredményeként született meg.

Barrington Moore arra a következtetésre jut a modern társadalmi változásokról szóló alapos elemzésében (*Social Origins of Dictatorship and Democracy*, azaz *A diktatúra és a demokrácia társadalmi gyökerei*), hogy az erőszak a változás fontos tényezője. Rámutat, hogy a „békésnek” mondott átmeneteket a modern korba – például Angliában és az Egyesült Államokban – valójában rengeteg erőszak kísérte. Bizonyos, hogy az Egyesült Államok nem mindig az erőszakmentes alkotmányos fejlődés útját járta. Nem tudjuk, mi volt a hatása a John Brown és társai által elkövetett erőszaknak abban az összetett eseményláncolatban, amely a rabszolgaság felszámolásához vezetett, de feltétlenül nyitott a kérdés. A függetlenséghez, az emancipációhoz, a szakszervezetekhez – az amerikai demokrácia fejlődésének megannyi meghatározó eleméhez – kivétel nélkül kapcsolódnak erőszakos tettek, amelyeket sérelmet elszenvedők követtek el.

13 A Daniel Shays (kb. 1747–1825) által vezetett és róla elnevezett fegyveres felkelés a farmereket sújtó adóterhek és azok behajtása miatt robbant ki Massachusetts államban. (A fordító.)

Nem azt állítom, hogy az erőszak kétségkívül hatásos módja a társadalom megreformálásának; úgy vélem, rendkívül óvatosnak kell lennünk, amikor a történelmi tapasztalatokat az Egyesült Államok jelenlegi viszonyaira próbáljuk alkalmazni. A világon minden szituáció egyedi, és taktikák egyedi kombinációját igényli. Csupán azt hangsúlyozom, hogy a kérdés annyira nyitott, annyira összetett, hogy ostobaság volna a körülményektől függetlenül előre elvetni a szigorú erőszakmentességen kívül lehetséges taktikák széles skáláját.

Fortas semmivel sem támasztja alá, hogy a polgári engedetlenség keretében alkalmazott erőszak erkölcstelen vagy célszerűtlen volna. Milyen érv, milyen gyakran hangoztatott érv marad tehát az erőszak feltétel nélküli kizárására a polgári engedetlenség formái közül? Csak az, hogy törvénytelen. Ezzel visszajutottunk oda, ahonnan indultunk: Fortas legalista.

A törvényesség érve azonban óhatatlanul nehéz helyzetbe hozza Fortast, hiszen akkor is támogatja a háborúkat, amikor azokban megsértik a nemzetközi jogot. Köztudott, hogy Fortas közeli tanácsadója volt Johnson elnöknek a vietnámi háború vezetésében, amelynek során megsértették az ENSZ Alapokmányát, a SEATO-szerződést, a Kellogg–Briand-paktumot és más nemzetközi szerződéseket, amelyek az Egyesült Államok Alkotmánya értelmében az ország „legmagasabb rendű törvényei”. (Erre részletesebben a *Hatodik téveszme* tárgyalásánál térek ki.)

Nincs azonban olyan nemzetközi testület, amely megbüntethetné az Egyesült Államokat ezért a kirívó engedetlenségért. Vajon megengedhető a törvénytelen erőszak olyankor, ha egy nagyhatalom követi el, amelynek nem kell tartania a megtorlástól – de megengedhetetlen olyankor, amikor sebezhető ellenzékiek követik el az országon belül? Egy ilyen álláspont nem erkölcsi szabályrendszer volna, hanem az erősebb jogát hirdető realpolitika. Ha ez (a jogi érvelés) áll Fortas erőszakkal kapcsolatos nyilvánvaló következetlensége mögött, akkor semmivel sem jutottunk közelebb ahhoz, amit ígért: egy olyan „elv, szabályrendszer vagy elmélet” megalkotásához, amely útmutatóként szolgálhat tetteinkhez.

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK POLITIKAI SZERKEZETE ÉS ELJÁRÁSAI JELENLEGI FORMÁJUKBAN MEGFELELŐEK A TÁRSADALOM BAJAINAK ORVOSLÁSÁRA.

Fortas azt írja: „Azon korlátok dacára, amelyeket a rendezett társadalom követelményei támasztanak, a tiltakozás, az eltérő vélemény, a kritika és a békés gyülekezés védett fegyverei rendkívül erősek.” Majd így folytatja: ezek az eszközök lehetővé tették a négerek „jelenlegi társadalmi forradalmának” elindítását, ahogy azt is, hogy a fiatalok és mások a vietnámi háborúval kapcsolatban „nagy horderejű kérdéseket” vessenek fel. „Nehéz volna sok olyan helyzetet találni a történelemben, amikor ilyen sokat értek el azok, akik a rideg valóságban el voltak vágva a hatalom hagyományos eszközeitől.”

A négerek és a fiatalok, írja:

„...társadalmi forradalmat robbantottak ki. [...] Milyen csodálatos, hogy a szabadság eszközei – a szólásszabadság, a sajtószabadság, a tiltakozás, a békés gyülekezés és a választási folyamatban való részvétel joga – így bizonyították erejüket és életképességüket! Ezek az erőszak alternatívái; és amíg határozottan, de körültekintően használjuk őket, társadalmunk életképes és szabad marad.”

Most már értjük azokat a korlátokat, amelyeket Fortas a polgári engedetlenséggel szemben támasztott. Ezek az Egyesült Államok berendezkedésére vonatkozó feltételezésen alapulnak: az amerikai politikai rendszer sikeres, és a fennálló sérelmek orvoslásához elegendők az eltérő vélemények kinyilvánításának meglévő csatornái: „a szólásszabadság, a sajtószabadság, a tiltakozás, a békés gyülekezés és a választási folyamatban való részvétel joga”.

Az, hogy ez a feltételezés helytálló-e vagy sem, kulcsfontosságú mind a polgári engedetlenség Fortas által kijelölt korlátai, mind a polgári engedetlenség tágabb értelmezése melletti érvelésem szempontjából. Ha az Egyesült Államoknak nincs szüksége a tiltakozás további csatornáira a jelenlegi rendszer által engedélyezettéken kívül, akkor nem igazán számít, ha elméletileg kikezdhető a korlátozott keret logikája. Ha azonban azok az erkölcsi célok, amelyeket fontosnak tartunk – a vagyon méltányos elosztása, a rasszizmus felszámolása, a háborúk eltörlése, vagy az, hogy az egyénnek ne csak jogában, hanem módjában is álljon a boldogságra törekedni egy tömegtársadalomban – teljesen elérhetetlennek vagy csak elfogadhatatlanul lassan elérhetőnek tűnnek a tiltakozás jelenlegi csatornáin keresztül, akkor azokat a csatornákat a Fortas által kijelölt határokon túl kell tágítanunk.

Milyen fő bizonyítékkal támasztja alá Fortas a meglévő csatornába vetett bizalmát? A négerek helyzetével az amerikai társadalomban. Ez bizony megdöbbentő akkor, amikor a zavargások száma évről évre emelkedik (1967 nyarán hetvenöt nagy zavargás tört ki; ezek 1968 tavaszára több mint száz nagyvárosra terjedtek át), ami közvetlenül és drámaian mutatja, hogy a kormányzat szokásos intézkedései *nem* voltak elegendők a feketék rossz helyzetének megváltoztatására Amerikában. Vajon ki tudja jobban megítélni, hogy megfelelők-e a meglévő csatornák a feketék számára Amerikában: Abe Fortas, aki szerint „ilyen sokat értek el”, vagy Ralph Abernathy, aki szerint száználmasan keveset?

Ha nem az áldozat nézőpontjára alapozva akarjuk eldönteni, hogy elégséges-e a fejlődés, akkor hivatalos forrásokhoz is nyúlhatunk: a Polgári Zavargásokat Vizsgáló Országos Tanácsadó Bizottság (a Kerner-bizottság) terjedelmes hivatkozásokkal mutatja be, hogy mennyire keveset sikerült elérni a feketék helyzetének javításában azokon a látványos intézkedéseken kívül, amelyekről Fortas oly diadalittas (Thurgood Marshall kinevezése a Legfelsőbb Bíróságba, Carl Stokes megválasztása Cleveland polgármesterévé, polgárjogi törvények szinte végtelen sora). A faji zavargások országszerte fokozódnak; ennek megkérdőjelezhetet-

len tényével kapcsolatban legjobb, ha szó szerint idézzük a Bizottságot: „Alapvető következtetésünk: nemzetünk két társadalom, egy fekete és egy fehér irányába halad – amelyek elkülönültek, és egyenlőtlenek.”

A részletek alátámasztják ezt a gyászos következtetést. A számtalan adat közül csak egyet-kettőt emelnénk ki: nő a fehérek és a feketék jövedelme közti különbség (1947-ben 2147 dollár, 1966-ban 3033 dollár, változatlan áron); 1964 (a legátfogóbb polgárjogi törvény elfogadásának éve) óta „a városközpontokban szegénységben élő nem fehér családok száma körülbelül változatlan”; bár 1940 és 1965 között mind a fehérek, mind a feketék körében csökkent a csecsemőhalandósági arány, a feketék körében nem csökkent olyan gyorsan, továbbá a fekete nők négyszer akkora valószínűséggel halnak meg szülés közben, mint a fehér nők.

Fortasnak igaza van, amikor azt mondja: a négerrek tiltakozásai – amelyeknek jó része hagyományos keretek között folyt – „elindították” a jelenlegi társadalmi forradalmat. Ám nyilvánvalóan nem voltak képesek többre, mint hogy ráébredjék az embereket saját tehetetlenségükre a régi csatornák keretei között; ez vezetett a városi zavargások és lázadások kirobbanásához.

Amikor Fortas a „választási folyamatot” az „erős és életképes” szavakkal jellemzi, akkor egy politikai valóságtól elrugaszkodott, idejétmúlt, romantikus álmképet fest. A New York-i Harlem, a chicagói South Side és a detroiti gettó lakói – a déli feketékkel ellentétben – régóta részt vesznek a választási politikában: választottak már fekete kongresszusi képviselőket és városi tisztviselőket, de alapvető életfeltételeik változatlanok maradtak. A bizonyítékok alapján úgy tűnik, akár feketéket, akár fehéreket állítanak az amerikai politikai struktúra pozícióiba, valahogy maga a struktúra nem hagyja, hogy a szükséges változások bekövetkezzenek.

Ezt támasztják alá a kormányzat saját jelentései és maga a Kerner-bizottság is: „A hatalom nélküliek csaldódottsága miatt a négerrek egy része arra a meggyőződésre jutott, hogy az erőszaknak nincs hatásos alternatívája, ha ki akarják harcolni sérelmeik

jóvátételét.” A jelentés megemlíti, hogy „a négerek között széles körben elterjedt az a vélekedés, hogy létezik rendőri brutalitás, valamint »kettős mérce« az igazságszolgáltatásban és a rendvédelemben – egy a négerek, egy pedig a fehérek számára.” Ne feledjük: a Bizottság itt az északi, városi négerekről ír, akik nem voltak elvágyva a választási folyamattól és a Fortas által említett más csatornáktól. A gettók lakói, írja a Bizottság, „egyre inkább úgy vélik, hogy ki vannak zárva a saját életüket és közösségüket érintő döntéshozatali folyamatokból”. Majd hozzáteszi: „A politikai rendszer [...] nem hozta meg a négereknek azt, amit más csoportoknak.”

Egy kis történelmi perspektívába helyezve gyorsan elillan az a dicsfény, amelybe Fortas vonja rendszerünket, mint a faji probléma kezelésére alkalmas keretet. Régóta megvan az általa említett összes alkotmányos garancia és a felmagasztalt „választási folyamat” is. Már 1870-ben is megvoltak – a tizennegyedik és tizenötödik alkotmánymódosítás további konkrét garanciáival és az 1866–67-ben elfogadott nagyhatású polgárjogi törvényekkel együtt. Mégis, tizennégy heves éven át folytak a tüntetések az 1955-ös montgomeryi buszbojkottól az 1968-as Szegény Emberek Kampanyáig. És mindezek után törtek ki a legnagyobb tiltakozások a fekete gettókból.

Természetesen lehet az elért eredményekre mutogatni. De ugyanez az 1954 előtti délre is áll: ott és akkor is azt hangoztatták, hogy azok a csatornák hatásosak, és a négerek militáns fellépése szükségtelen. A kulcskérdés az, hogy az elért eredmények elégségesek-e az adott korban, megfelelnek-e azoknak az elvárásoknak, amelyeket az emberek ott és akkor jogosan támasztanak?

Dr. Kenneth Clark¹⁴ kellő távlatból szemlélve reagált a Kerner-bizottság jelentésére:

14 Kenneth Bancroft Clark (1914–2005) amerikai pszichológus, akinek a feleségével, Mamie Phipps Clarkkal (1915–1983) közösen végzett kutatásai a gyerekek rasszista attitűdjéről hozzájárultak a Legfelsőbb Bíróság *Brown kontra Board of Education* (1954) ügyben hozott döntéséhez, amely kimondta a faji szegregáció alkotmányellenességét. (A fordító.)

Olvastam azt a jelentést [...] az 1919-es chicagói zavargásokról, és olyan, mintha a '35-ös harlemi zavargásokat vizsgáló bizottság, a '43-as harlemi zavargásokat vizsgáló bizottság vagy a wattsi zavargásokat vizsgáló McCone-bizottság jelentését olvasnám.

Ismét őszintén meg kell mondanom Önöknek, e Bizottság tagjainak, olyan ez, mint az Alice Csodaországban. Ugyanaz a mozgó kép látható újra és újra, ugyanaz az elemzés, ugyanazok az ajánlások és ugyanaz a tétlenség.

1968 tavaszának és nyarának eseményei igazolták Clark peszsimizmusát, Fortas optimizmusát pedig valóban az Alice Csodaországbanhoz tették hasonlatossá. A Szegény Emberek Kampanya – amelyet Martin Luther King indított el, majd Ralph Abernathy vitt tovább – teljes mértékben Fortas előírásait követte: használd a törvény korlátain belüli tiltakozás eszközeit, bízz a választási folyamatban, és fordulj a Kongresszushoz, hogy tegyen valamit a Kerner-bizottság ajánlásainak megvalósításáért. A kampány azzal a pátosszal zárult, amely olyannyira körülengí a négerek „törvények uralma” előtt meghajló tiltakozásait: a szabály kimondta, hogy a sátorvárost el kell bontani, és a tiltakozók ennek békésen eleget is tettek. Amikor egyeseket letartóztattak, mert olyan helyen álltak, ahol nem lett volna szabad, elfogadták letartóztatásukat – ahogy Fortas szerint helyes. Hogyan reagált a törvényhozás a sátorvárosra, a Feltámadás Városára? Alig palástolt megvetéssel a menetelők iránt. A Kongresszus válasza a költségvetés hatmilliárd dolláros *megkurtítása* volt, amiről a *The New York Times* így számolt be: „A költségvetésből lefaragott 6 milliárd dollárt szinte biztosan azoktól a programoktól fogják elvonni, amelyek elsősorban a szegények segítségét célozzák.”

Ismét azt látjuk, hogy Fortas kulcsfontosságú különbségek fölött siklik el. Hivatkozhatunk úgy az „elért eredményekre”, hogy egyszerűen összevetjük a jelen abszolút szintjét a múltéval: ekkor találunk egy négert a Legfelsőbb Bíróság tagjai között, holott korábban nem volt; találunk néger polgármestereket, holott régen nem voltak; azt látjuk, hogy *több* néger dolgozik diplomás

szakemberként, több törvény született és így tovább. Azonban egy politikai rendszer *megfelelőségének* nem ez a próbája – amint arról III. György király, II. Miklós cár vagy XVI. Lajos király is felvilágosíthatná Fortast –, hanem az, hogy az elért eredmények *elegendők-e* azok számára, akik addig áldozatok voltak. Márpedig ezt a próbát *nem* állja ki sem a politikai rendszer, sem a tiltakozás Fortas szerint rendelkezésre álló csatornái.

Fortas nem tesz különbséget aközött, hogy az amerikai politikai rendszer arra alkalmas-e, hogy „elindítson” egy „társadalmi forradalmat” (az ő szavaival), vagy arra, hogy beteljesítse azt a forradalmat. Való igaz, hogy még a tiltakozás jelenlegi szűkös csatornái is sok embert ráébresztettek a változás szükségességére, de nem eleget ahhoz, hogy a változás be is következzen. Ha azok a csatornák elégségesek lettek volna, az emberek továbbra is azokat használnák. Ám sok néger (és nem csupán a társadalom kitaszítottjainak apró kisebbsége, hanem, amint egy friss tanulmány kimutatta, a néger közösség egy nagy és tipikus keresztmetszete is) éppen azért lázadt fel, mert ezek az eszközök csődöt mondtak.

Teszteljük egy másik kérdésen Fortas állítását, miszerint megbízhatunk a létező politikai folyamatokban: beszéljünk a vietnámi háborúról. Igaz, hogy a tiltakozásoknak, tüntetéseknek és az ellenvélemények megfogalmazásának köszönhetően a vietnámi háború a nyilvánosságot széles körben foglalkoztató kérdés lett, és – pontosan aligha meghatározó mértékben – a háborúval szembeni kritikák is nagyobb teret kaptak. Ám az amerikai politikai rendszer annyira rugalmatlan, annyira csökönyös, hogy míg a háborúellenes tiltakozás országszerte egyre *erősödött*, az ország vezetői *fokozták* a háborút; minél népszerűtlenebbé vált a háború, annál inkább fokozódtak a hadműveletek. És bár észszerűnek látszik a feltevés, hogy a tiltakozás *valamennyire* befolyásolta Johnson elnök 1968 márciusában hozott döntését, hogy visszalép az elnökségért folytatott versenyből, és tárgyalóasztalhoz ül, valószínűleg mindennél többet nyomtak a latban a folyamatos katonai kudarcok Vietnámban (különösen a '68 januárjában megindított, nagy meglepetést keltő Tét-offenzíva).

Vagyis éppúgy, mint a faji kérdés kapcsán, a hagyományos csatornák a vietnámi háború esetében is elegendők voltak a probléma *felvetéséhez*, megoldásához azonban nem. Már a megoldáshoz vezető út első lépéséhez is sokkal nagyobb erő (ebben az esetben az ellenséges haderő) közvetlen alkalmazására volt szükség. Amikor Fortas azt írja: „Végeredményben nem a négerék fizikai ereje kényszeríti a fehér közösséget a munka [„a helyreállítás és kárpótlás”] elvégzésére, hanem ügyük erkölcsi ereje”, arra kér minket, fogadjuk el belföldi viszonylatban elégségesnek azokat az eszközöket („erkölcsi erő”), amelyeket ő maga nyilvánvalóan elégtelennek tart nemzetközi viszonylatban.

Ráadásul, amikor az *elért* eredményeket tekintjük, ezek mekkora hányada tulajdonítható az ortodox módszereknek, és mekkora a Fortas szabályait megszegő akcióknak? Ahogy maga Fortas írta a négerekkel kapcsolatban: „Még zavargásaik is – bármennyire nehezünkre esik is elismerni – valamennyire előmozdították követeléseik teljesítését, és kiváltottak bizonyos pozitív reakciókat, ahogy negatívakat is.” Nem lehetséges, hogy ez azokra a háborúellenes akciókra is igaz, amelyek kívül esnek Fortas korlátain – a sorozással szembeni ellenállásra, a behívók megsemmisítésére, a sorozóirodákhoz szervezett élőláncokra?

Hogyan mérhetjük össze a polgári engedetlenség e technikáinak hatásosságát a hagyományos módszerekével? És ha a zendülések kiválthatnak „bizonyos pozitív reakciókat, ahogy negatívakat is”, akkor talán nem az volna a feladatunk, hogy finomabb eszközökkel megvizsgáljuk, melyek a leghatásosabb elemei mind a hagyományos, mind a nem hagyományos módszereknek – ahelyett, hogy visszatörtkálnánk azokhoz a szabályokhoz, amelyekről tudjuk, hogy nem hoztak eredményt?

Fortas a „szavazati jog gyakorlása által nyújtott rendkívül fontos hatalomról” beszél, ám a szavazóurnák nem biztosítanak beleszólást a külpolitikába. Az amerikai rendszer egyik ironikus vonása, hogy minél közelebb kerülünk az élet-halál kérdésekhez – vagyis a háború és béke kérdéseikhez –, annál kevésbé működik a demokrácia. Ezt a vietnámi háború világosan megmutatta.

1964-ben az amerikaiak jelentős többsége a délkelet-ázsiai háború kiterjesztését elutasító elnökjelöltre voksolt – aki megválasztása után mégis kiterjesztette a háborút.

Nem csak a népet, hanem legmagasabb szintű képviselőit, a Kongresszust is kihagyták a vietnámi háborúról hozott döntések folyamatából – annak ellenére, hogy az alkotmány kimondja: ha dat csak a Kongresszus üzenhet. Ráadásul a háború (hadüzenettel vagy anélkül történő) megindítása után az állampolgárnak nehéz másként cselekednie, mint befognia a száját, és lőni arra, akit a kormányzat épp célpontnak kiáltott ki.

A külpolitika területén jó ideje a monarchia a bevett alkotmányjogi doktrína. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja továbbra is az 1936-os *Egyesült Államok kontra Curtiss-Wright* ügyben hozott határozat, amely egyrészt kimondta, hogy az alkotmány nem korlátozza annyira a kormányzatot a külpolitikájában, mint a belpolitikájában, másrészt óriási hatalmat adott az elnök kezébe a külpolitika alakításában. Idézzük:

Az az általános kijelentés, hogy a szövetségi kormány semmiféle jogkört nem gyakorolhat az alkotmányban konkrétan felsoroltagon, valamint az ezek érvényesítéséhez értelemszerűen szükséges és megfelelő jogkörökön túl, csupán belügyeink vonatkozásában igaz kategorikusan...

A bíróság említette „az elnöknek, mint a szövetségi kormányzat nemzetközi kapcsolatok terén illetékes egyetlen szervének a nagyon kényes, teljes körű és kizárólagos jogkörét – amelynek gyakorlásához nem szükséges a Kongresszus felhatalmazása”. Folytatásként hozzátette, hogy ezt a jogkört „természetesen, mint minden más kormányzati jogkört, az alkotmány vonatkozó intézkedéseinek alárendelt módon kell gyakorolni” – ne feledjük azonban, hogy alig valamivel feljebb mondta ki, hogy a belügyekkel ellentétben külügyekben *nem* vonatkoznak az alkotmány korlátozásai a kormányra!

Az állampolgárok nem feltétlen tudnak erről a hivatalosan bejelentett doktrínáról, amely törvényesíti az egyeduralmat a külpolitikában. Nyilvánvaló azonban, hogy a lakosság véleményét figyelmen kívül hagyva vezetik a külpolitikát, és a Kongresszus birkaként asszisztál hozzá. Külügyekben a szavazó éppoly tehetetlen, mint aki egy hegycsúcsról távcsövön át nézi a szomszédos hegytetőn zajló gyilkosságot.

Az amerikai politika a valóságban más, mint az állampolgári ismeretek régi tankönyveiben, amelyek azt hangoztatják, szerencsések vagyunk, hogy szavazhatunk. A két nagy párt nem szavazással választja meg elnökjelöltjét, hanem egy négyévente megrendezett politikai gyűlésen, amely félig bohózat, félig cirkusz, és ahol a delegáltak zöme úgy adja le voksát, hogy előtte nem kérte ki a lakosság véleményét. Az elnökjelölő gyűlés előtt a tömegmédia hónapokon át traktálja a nagyközönséget azzal, hogy ki kicsoda, nehogy a párt fejesei által jóváhagyott listán túlrá próbáljon tekinteni. Így aztán augusztusra a közvélemény-kutatások elégedetten nyugtázzák a lakosság és a párt preferenciáinak egymásra találását.

Így 1968-ban, az erősödő háborúellenes hangulat ellenére – amely közel fele-fele arányban megosztotta az amerikai népet (a Harris 1967 végi közvélemény-kutatása szerint az amerikaiak 40%-a támogatta a kivonulást Vietnámból) – novemberben a szavazók várhatóan két olyan elnökjelölt közül választhatnak, akik mindketten erősen támogatják a háborút. Hogyan gondolhatja Fortas, hogy a „szavazóurna” hatásos eszköz a külpolitika alakítására?

Tanulmánya legutolsó oldalán Fortas ismét el van ragadtatva attól, hogy milyen hatásosan mozdíttja elő rendszerünk a változásokat. Újra a (saját szabályain belüli) tiltakozás erejéről beszél, és azzal a következtetéssel zár, hogy „végső soron a szavazás – a szavazati jog gyakorlása – által nyújtott rendkívül fontos hatalom a leghatásosabb fegyver az állampolgár eszköztárában”.

Fortas talán félreérti az alapító atyák indítékát. A demokratikus folyamatok vázát – a képviseleti kormányzatot, a szövetségi

rendszer – nem azért alkották meg, hogy lehetőséget teremtsenek számunkra a forradalmi változásokhoz, hanem hogy a *stabilitást* védjék. Madison *The Federalist Papers* című cikkgyűjteményben azon az alapon érvelt az alkotmány mellett, hogy a képviselőkre szavazás elegáns módja a változás iránt az állampolgároknál időnként felhorgadó szenvedély lecsillapításának. A 20. században, amikor már több bizonyíték állt rendelkezésre, Robert Michels svájci szociológus alaposan elemezte, miért képtelen a képviseleti kormányzat – természetéből fakadóan – megjeleníteni a választópolgárok követeléseit.

Naivan hittünk abban itt Amerikában, hogy a szavazás és a képviseleti kormányzat hatásosan képes korrigálni az igazságtalanságokat. Elfelejtjük (ezért is kapott akkora hangsúlyt az elmúlt években a négerek *szavazati* joga), hogy mennyire elégtelen eszköz a szavazás. Elfelejtjük, amit az amerikai politika története újra és újra megmutat: hogy alig van kapcsolat a választási kampányban napirenden tartott kérdések és a kormányzat utóbb meghozott intézkedései között; hogy a kétpártrendszer alig valamivel kevésbé zsarnoki, mint az egypártrendszer, mivel „az oligarchia Michels-féle vastörvénye” szerint ki vagyunk szolgáltatva a két párt nagy hatalmú politikusai kényének-kedvének. Elfelejtjük, hogy azokat az információkat, amelyek alapján a nyilvánosság a közérdekű kérdéseket meg tudja ítélni, a közösség leggazdagabb rétegei tartják a kezükben (való igaz, hogy szólásszabadság van, de hogy *mekkora* közönséghez tudunk szólani, attól függ, mennyire vagyunk gazdagok); hogy a választási folyamatot a vagyon dominálja (lásd Murray Levin *Kennedy Campaigning [Kennedy kampányol]* című rendkívül alapos tanulmányát); hogy abban a pillanatban, amikor leadjuk szavazatunkat, a hatalom a képviselők kezébe kerül (ahogy Victor Considerant, majd Rousseau is rámutatott), és szabadságunk elvész.

Ennek eredménye az, hogy legtöbbszörünk – ha becsületesen megvalljuk – úgy érzi, semmilyen módon nem képes befolyásolni a közpolitikát a hagyományos csatornákon keresztül. És ez az érzés jogos.

Történelmünk fordulópontjain időnként szükségesnek találtuk, hogy túllépjünk a „megfelelő csatornákon”. A rabszolgaságot valószínűleg nem lehetett volna eltörölni *vagy* a feketék lázadássorozata, *vagy – végül –* egy pusztító háború nélkül, amely, milyen ironikus, ugyanaz a kormányzat indított, amelyik halálra ítélte John Brownt, amiért a rabszolda-felszabadítás *kevésbé* költséges módját próbálta megtalálni. Hasonlóképpen: még a dolgozó lakosság egy részének jogait is csak a törvényes korlátokon túllépő felkelésekkel sikerült kivívni az 1877 és 1914 közötti erőszakos munkásmegmozdulások, majd az 1930-as évekbeli ülősztrájkok során.

Hajlamosak vagyunk kitörölni emlékezetünkéből történelmünk e darabjait, és vidáman tovább csevegni a „szavazóurnákról”. A négerek lázadása és a vietnámi háború kellett ahhoz, hogy felidézzük a polgári engedetlenség szükségességét. Most pedig, amikor legsúlyosabb problémáink árjában vergődünk, Fortas visszaternelne minket a vidám csevegéshez.

A szavazóurnákkal kapcsolatosan táplált optimizmusra a legcélszerűbb úgy reagálni, hogy megnézzük, mit tesz a Kongresszus ma, amikor bátor lépésekre van szükség a rasszizmus és a szegénység felszámolásához, egy tragikus háború befejezéséhez. A Kongresszus, választási rendszerünk legmagasabb szintű testülete, száználmas látszatintézkedéseket hoz csak a rasszizmussal és a szegénységgel kapcsolatban, tovább pénzeli a háborút, és láthatóan képtelen más irányba fordítani a nemzetet – holott a belföldi zavargások hangjai és az egyre erősödő külföldi kritika egyértelműen jelzi, hogy hátraarcra van szükség.

Próbáljuk megérteni, miért ragaszkodik Fortas oly állhatatosan a jelenlegi politikai csatornákhöz a városaink utcáiról és a vietnámi romokból ránk meredő tények ellenére. Úgy gondolom, azért, mert azt hiszi, e csatornák *egyetlen* alternatívája a zabolátlan forradalmi erőszak, a káosz, az anarchia („ezek az erőszak alternatívái” – írja), a zavargások végtelen egymásutánja, amely csak pusztítást hozhat. Ha *csak* ezek volnának az alternatívák,

akkor valóban csábító volna beérni a törvény és a politika létező mintáival, bármennyire haszталannak tűnnek is. Ám ez olyan volna, mintha a himlő ellenszerét kereső Edward Jenner lemondóan visszatért volna az imádsághoz mint gyógymódhoz, mondván, hogy a piócán és az akupunktúrán kívül az ember nem ismer más alternatívát. Jenner azért fedezte fel végül a himlőoltást – egy enyhe sérülést okozó, kissé kockázatos, ám rendkívül hasznos eljárást –, mert nem volt hajlandó korlátokat szabni az alternatíváknak.

Országunkban új módszerekre van szükség a társadalmi változások előmozdításához a nyilvánvalóan sikertelen jelenlegi eszközökön túl. Kísérleteznünk kell, és olyan politikai technikákat kell találnunk, amelyek hatásosabbak és kevésbé költségesek, mint akár a hagyományos politika, akár a spontán erőszak. Ehhez szélesítenünk kell a polgári engedetlenség csatornáit – nem azért, hogy jóváhagyjuk az összes felmerülő technikát, hanem hogy több alternatívának adjunk helyet. Éppen a szavazóurnák és az állampolgári ismeretek középiskolai tankönyveiből visszaköszönő egyéb eszközök elégtelensége miatt van szüksége egy demokráciában az állampolgároknak a polgári engedetlenség fegyverére – a Fortas által rákényszerített megszorítások nélkül.

**A BÍRÓSÁGOKRA, MINDENKELŐTT
A LEGFELSŐBB BÍRÓSÁGRA BÍZHATJUK, HOGY
MEGVÉDJE A SZABAD VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁSHOZ
FÜZŐDŐ JOGAINKAT, AMELYEKET AZ ELSŐ
ALKOTMÁNYKIEGÉSZÍTÉS KIMOND.**

„Nemzetünk eredményei igazolják szabadság iránti elkötelezettségünk hitelességét. [...] Rendszerünk a jogorvoslatok egyedülállóan széles skáláját kínálja. [...] A bíróság – a független igazságszolgáltatás – utasította rendre időről időre a törvényhozói és a végrehajtói hatalmat, amikor a háború, a válsághelyzetek vagy a kommunizmustól és a forradalomtól való félelem keltette feszültségek közepette megpróbálták megvonni a más véleményen lévők jogait.” Fortas biztos benne, hogy a bíróságok védeni fogják azokat a jogokat, amelyekre szükségünk van ahhoz, hogy tiltakozhassunk az igazságtalan intézkedések, az elviselhetetlen állapotok ellen.

Az alábbiakban amellet fogok érvelni, hogy a bíróságok – köztük a Legfelsőbb Bíróság – működésének mérlege nem támasztja alá ezt a feltétlen bizalmat. Ez a mérleg azért fontos, mert könnyedén abba a hitbe ringathatjuk magunkat, hogy amíg az első alkotmánykiegészítés garantálja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, a petíciók és a gyülekezés jogát, addig az alkotmány kezei között is elegendő fegyverünk van, és nem szükséges azokon túllépve polgári engedetlenséghez folyamodnunk. Ám ha kiderül, hogy az első alkotmánykiegészítés által biztosított, papíron erősnek tűnő jogainkat a Legfelsőbb Bíróság a gyakorlatban szükségtelenül korlátozza, akkor két kifogást is emelhetünk Fortas ellen: egyrészt a továbbra is fennálló problémák miatt azt gyanítjuk, hogy az első alkotmánykiegészítés által biztosított jogokat a cselekvés ötletesebb és erőteljesebb formáival kell kiegészítenünk; másrészt jobban tesszük, ha nem csupán ezekre a jogokra hagyat-

kozunk, mivel még ezek is csak papíron léteznek, a gyakorlatban nem – elsősorban éppen a bíróságok döntései miatt.

Ha naivan úgy képzelnénk, hogy az első alkotmánykiegészítés azt jelenti, amint kimond – hogy „a Kongresszus nem alkot olyan törvényt, [...] amely csorbítaná a szólásszabadságot” –, akkor maga Fortas világosít fel minket a valóságról. „Nem igaz, hogy bárki, bármikor, bárhol kimondhat bármit, ami eszébe jut. Holmes bíró híres példázata szerint senki nem kiálthatja egy zsúfolt színházban alaptalanul azt, hogy »Tűz«, ezáltal pánikot keltve.” Fortas ezt kicsit részletesebben is kifejti: „a jó indíték nem mentség olyan cselekedetre, amely másoknak árt”, és az állampolgárok nem mondhatnak semmi olyat, ami „mások testi épségére nyilvánvaló és közvetlen veszélyt jelent”.

Mindez észszerűen hangzik. Ha a szólásszabadságnak *bármiféle* korlátot szabunk, akkor annak bizonyosan az olyan megnyilvánulásokra kell irányulnia, amelyek valamilyen módon mások épességét veszélyeztetik; ilyen például, ha valaki zsúfolt színházban tüzet kiált. A probléma az, hogy a Legfelsőbb Bíróság ezt több alkalommal is a szólásszabadságot csorbító módon értelmezte, még olyankor is, amikor nem fenyegetett „nyilvánvaló és közvetlen veszély” másokat. Fortas elfelejti megemlíteni, hogy Holmes olyannyira lazán alkalmazta a „tűz”-analógiát, hogy maga is jóváhagyta a radikálisok bebörtönzését az első világháború kritizálásáért.

Fortas elismeri, hogy az Egyesült Államok „nem mindig tartotta magát” a szólásszabadság elméletéhez – de ezt a törvényhozói és a végrehajtói hatalomra érti. Ezeknek tulajdonítja az 1917-es Kémtörvényt és az 1918-as Zendülési törvényt, majd hozzáteszi: „A bíróság – a független igazságszolgáltatás – utasította rendre időről időre a törvényhozói és a végrehajtói hatalmat.” Itt azonban félrevezet minket, hiszen a Legfelsőbb Bíróság volt az, amely alkotmányosnak ítélte e törvényeket, emellett olyan szigorúan *alkalmazta* őket, hogy sokakat börtönbe juttatott pusztán azért, mert szóban vagy írásban a háború ellen foglaltak állást.

1918-ban Holmes írta meg a szocialista Eugene Debs tízéves bűntetését helybenhagyó, egyhangú legfelsőbb bírósági döntés

indokolását (amelyhez Brandeis is csatlakozott). A vádirat szerint Debs „az engedelmesség megtagadására, hűtlenségre, lázadásra és parancsmegtagadásra” szólított fel „az Egyesült Államok fegyveres erőiben, és ilyen szándékkal tartott nyilvános beszédet az összegyűlteknél”. Ohio államban, Canton városában tartott háborúellenes beszédében Debs legerősebb szavai alighanem a következők voltak: „Tudnotok kell: többre vagytok érdemesek, mint hogy rabszolgák legyetek vagy ágyútöltelékek.” Azt, hogy Holmes számára hol húzódott a szólásszabadság első alkotmánykiegészítés által biztosított védelmének határa, jól mutatja indokolása, amellyel alátámasztotta állásfoglalását Debs bűnössége mellett: „Ezután oly módon adott hangot a porosz militarizmussal való szembenállásának, hogy azt természetes módon az egyesült államokbeli eljárást is ellenző álláspontként lehetett érteni.”

Az 1917-es Kémtörvényt és az 1918-as Zendülési törvényt Holmes, Brandeis és a Legfelsőbb Bíróság többi tagja alkotmányosnak találta, jóllehet nyilvánvalóan az amerikai állampolgárok *szólásszabadsága* ellen irányultak. A Kémtörvény alapján 877 személyt ítélték el a háború különféle bírálataiért, esetenként akár húszéves börtönbüntetést is kiszabva. Zechariah Chafee erről az időszakról írott *Free Speech in the United States* (Szólásszabadság az Egyesült Államokban) című klasszikus elemzésében így fogalmazott:

Az engedelmesség megtagadását vagy a toborzás akadályozását eredményező cselekedetek tilalmáról szóló második és harmadik cikk alapján csak néhány személyt ítélték el, amiért ténylegesen arra biztattak másokat, hogy kerüljék ki a sorozást, vagy ne vonuljanak be. Szinte az összes ítélet a hadviseléssel és a háború eredményével kapcsolatos véleménynyilvánítás miatt született. Bűncselekmény lett a magasabb adókat pártolni a kötvénykibocsátás helyett; azt állítani, hogy a sorkötelezettség alkotmányellenes, jóllehet azt a Legfelsőbb Bíróság még nem hagyta helyben; azt mondani, hogy a kereskedelmi hajók elsüllyesztése törvényes; azt hangoztatni, hogy a hadüzenetet népszavazásnak kellett volna megelőznie; azt állítani, hogy a háború ellentétes Krisztus tanításaival.

A Kémtörvény alapján tizenöt évre ítélték a vermonti Windsor tiszteletesét, Clarence Waldront, amiért öt embernek osztott szét röpiratokat, amelyekben egyebek között ez állt: „Nem állítom, hogy egy nemzet számára helytelen háborút viselni saját érdekeinek védelme érdekében, azonban a keresztények számára helytelen, teljességgel és kimondhatatlanul helytelen.”

Szabadságjogainkat illetően megtevesztő azt sugallni, hogy a Legfelsőbb Bíróság észszerű szabályt követ („zsúfolt színházban” tüzet kiáltani... „nyilvánvaló és közvetlen veszély”), amikor a gyakorlatban a szólásszabadságot csorbító törvényeket hagy helyben, amikor százakat börtönöz be, amiért kritikát fogalmaznak meg az amerikai földtől több ezer kilométerre zajló hadviselés kormányzati politikájával szemben.

Vonakodnánk szabadságjogainkat a bíróságok védelmére bízni, ha ráébrednénk, hogy a bírakat, köztük a Legfelsőbb Bíróság bírát is éppannyira elragadhatja a háború szenvedélye, mint a többi politikai vezetőt. Egy esetben a kormányzat betiltott egy filmet az amerikai függetlenségi háborúról, mert becsmérőlnő ábrázolta világháborús szövetségeseinket, a briteket. Az eset *Egyesült Államok kontra „Spirit of ’76”* címen került a Legfelsőbb Bíróság elé, amely a következő indoklással hagyta helyben a film producerének tízéves börtönbüntetését:

Senkinek nem engedhető meg, hogy szándékosan vagy akár akaratlanul is olyat tegyen, ami bármilyen módon csorbítja az Egyesült Államok erőfeszítéseit, vagy igyekszik akár csak egy pillanattal is elodáznia annak a napnak a mihamarabbi eljövetelét, amikor fegyvereink sikere tény lesz.

Aki azt állítja, ahogy Fortas teszi, hogy „[a] bíróság – a független igazságszolgáltatás – utasította rendre időről időre a törvényhozói [...] hatalmat” a szólásszabadság kérdésében, az elsiklik azon tény fölött, hogy az igazságszolgáltatás nem tanúsított függetlenséget a kormány nacionalista elfogultságától. A Kongresszus által elfogadott, szólásszabadságot korlátozó törvényeket csak ritkán

(konkrétan két, kis horderejű esetben) nyilvánította alkotmányellenesnek a Legfelsőbb Bíróság. A Kémtörvény, emlékeztetünk, mindmáig része a hatályos jogszabályoknak. Az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Kongresszusi Bizottság harmincéves működése során sokakat börtönbe juttatott – míg a Legfelsőbb Bíróság, amely mindvégig kellő hatalommal rendelkezett ahhoz, hogy felszámolja, beérte az alkalmankénti rendreutasítással.

A Legfelsőbb Bíróság többször megerősítette, hogy alkotmányos a Smith-törvény, amely szerint bűncselekmény „azt tanítani, hogy [...] kívánatos [...] az Egyesült Államok bármely kormányát erővel vagy erőszakkal megdönteni vagy megsemmisíteni”, továbbá ilyen tanításokat tartalmazó anyagokat nyomtatni, olyan csoportosulást szervezni, amely a kormány ilyen megdöntését „tanítaná, pártolná vagy szorgalmazná”, vagy „összeesküdne” a fentiek bármelyikének véghezvitelére – például összeesküdne a fentiek tanítására. Valójában senki nem állította, hogy bármilyen „nyilvánvaló és közvetlen veszélye” volna annak, amit a kommunista vezetők tettek az Egyesült Államokban; alapvetően azért ítélték el őket, mert „erőszakos forradalmat szándékoztak kezdeményezni, mielőtt erre kedvező alkalom kínálkozott volna”. Vinson főbíró szavaival: „...a szólásszabadság társadalmi értékét alkalmanként alá kell rendelni más értékeknek és megfontolásoknak”.

Csak Black és Douglas bíró volt ellenvéleményen. Black megjegyezte, hogy „a kommunista vezetőket nem vádolták meg a kormány megdöntésére irányuló semmiféle bűncselekmény-kísérlettel. Még csak azzal sem, hogy bármi olyat mondtak vagy írtak volna, ami a kormány megdöntésére irányult. A vád annyi volt, hogy megállapodtak, egy későbbi időpontban összegyűlnek, és bizonyos elképzeléseket megvitatnak és közzétesznek. [...] Mindegy, hogyan fogalmazzuk meg, ez a véleménynyilvánítás és sajtó helyi előzetes cenzúrája, amit, úgy hiszem, tilt az első alkotmánykiegészítés.”

Fortas a következőket írja a Legfelsőbb Bíróságról és a Smith-törvényről: „A Bíróság ragaszkodott a szólás és a szervezkedés szabadságához, még akkor is, ha azok célja végső soron fel-

forogató jellegű. Bár a Kommunista Párt kitűzött célja az Egyesült Államok kormányának erővel és erőszakkal történő megdöntése, a Legfelsőbb Bíróság ítélete szerint még ennek a pártnak a szervezőit sem lehet bebörtönözni pusztán új párttagok toborzásáért.”

Azoknak az olvasóknak, akik nem ismerik a Legfelsőbb Bíróság Smith-törvénnyel kapcsolatos határozatait, Fortas állítása megtévesztő: azt hangsúlyozza, hogy a bíróság mennyire *toleráns* a kommunistákkal szemben, holott távolról sem ez a helyzet. Fortas imént idézett első mondatának közvetlenül ellentmond a *Dennis*-ügyben hozott döntés és indokolás. A Smith-törvénnyel kapcsolatos legfrissebb ügyben, a *Scales*-ügyben 1961-ben, Warren főbíró idejében hozott határozatban a bíróság kimondta, hogy a vádlottnak a Kommunista Párt aktív és tájékozott tagjának kell lennie ahhoz, hogy a törvény alapján elmarasztalható legyen, mégis helybenhagyta a Junius Scalest elmarasztaló ítéletet, jóllehet semmiféle bizonyíték nem támasztotta alá, hogy a kormány megdöntésén dolgozott volna. A bíróság még egyértelműbbé tette, mennyire abszurdan tágan értelmezi a „nyilvánvaló és közvetlen veszélyt”, amikor kimondta: a *Dennis*-ügy „egyértelműen eloszlátott minden kétséget afelől, hogy az erőszakos rendszerváltást célzó jövőbeli tettek jelenbeli pártolása az e célt szolgáló azonnali cselekvés pártolásával azonos mértékben eleget tesz a törvényi és alkotmányos követelményeknek”.

Douglas, aki ellenvéleményen volt a *Scales*-ügyben, úgy nyilatkozott, hogy a többségi döntés nyomán immár komolyan vehető Mark Twain megjegyzése: „A jóisten kegyelméből ebben az országban három végtelenül becses dologgal rendelkezünk: szólás-szabadsággal, lelkiismereti szabadsággal és a bölcsességgel, hogy egyiket se gyakoroljuk.” Douglas ezután kiemelte: „Egyetlen törvénytelen cselekedettel sem vádolják a kérvényezőt. Ezért a vádiratban ismertetett bűncselekmény, lényegét tekintve, pusztán hit – a proletárforradalomba vetett hit, a kommunista krédóba vetett hit.”

Fortas, a Legfelsőbb Bíróság kommunistákkal szembeni toleranciájára vonatkozó saját állítására utalva, hozzáteszi: „Ám ez

nyilván nem azt jelenti, hogy az államnak bármit el kellene tűnie, ami a kormánnyal való szembenálláshoz kapcsolódik. [...] Az államnak módjában áll és kötelessége cselekedni, ha a tiltakozásnak része a kormányzat erővel vagy erőszakkal történő megdöntésére tett kísérlet végrehajtására irányuló cselekedet; vagy mások elleni fizikai támadás, vagy mások jogaiba való lényeges beavatkozás; vagy (általában) birtokháborítás a nyilvánosság elől elzárt magánterületen.”

Ez az állítás mindhárom cikk tekintetében megtévesztően mutatja be az alkotmányjog tényleges – a Legfelső Bíróság eddigi értelmezésének megfelelő – helyzetét. Az imént rámutattam, hogy a kommunistákat olyan dolgokért (tanításért, kampányolásért, szervezkedésért) börtönözték be – a Legfelsőbb Bíróság által helybenhagyott döntés nyomán –, amelyek nagyon távol esnek „a kormányzat erővel vagy erőszakkal történő megdöntésére tett kísérlettől”. Az alábbiakban azt mutatom be, hogyan avatkozik be a Legfelsőbb Bíróság a tiltakozási kísérletekbe, még akkor is, ha azoknak *nem* része a „mások elleni fizikai támadás, vagy mások jogaiba való lényeges beavatkozás”. Később azt is látni fogjuk, hogy a Legfelsőbb Bíróság szabad gyülekezést korlátozó döntései egyáltalán nem szorítkoznak „a nyilvánosság elől elzárt magánterületekre”, hanem esetenként a nyilvánosság előtt nyitva álló közterületekre is kiterjednek.

Fortas arra akar rábeszélni minket, hogy a polgári engedetlenséget az ő szabályai szerint korlátozzuk. Ezért nagyon fontos számára, hogy azt érezzük: alkotmányos jogainkat kiválóan védik a bíróságok, így bőségesen állnak rendelkezésünkre fegyverek az igazságtalanságok elleni tiltakozáshoz. Ehhez arra van szükség, hogy biztosan tudjuk: a bíróságok csak olyan körülmények között akadályozzák a szabad véleménynyilvánítást, amikor az ilyen beavatkozás észszerű. (A „véleménynyilvánítás” szó átfogja mindazt, ami Fortas szerint védendő: „elképzelések közlésére szolgáló beszéd vagy szimbolikus beszéd, mások meggyőzése céljából”.)

Fortas a fenti hármon kívül számos olyan helyzetet sorol fel, ahol az ilyen beavatkozás észszerű lehet: „agresszió... felforgatás...

szabotázs... kémkedés... államtitkok ellopása... az ország honvédelmi készségének vagy háborús képességeinek megzavarása... Az államnak módjában áll és kötelessége védeni állampolgárai testi épségét és anyagi javait, továbbá védelmet biztosítani állampolgárainak munkájuk és normális törekvéseik szándékos és szükségtelen megzavarásával szemben.” Fortas azt állítja, hogy a bíróságok *itt* húzzák meg a vonalat, ám kiderül, hogy ez nem így van. A bíróságok ennél szigorúbban húzzák meg a vonalat. És nem hallgathatjuk el, hogy a Legfelsőbb Bíróság tagjaként maga Fortas is így tesz.

Vegyük például a Legfelsőbb Bíróság 1968. május 27-i döntését David P. O'Brien ügyében, aki a Dél-bostoni Bíróság lépcsőjén égette el a behívóját, megsértve ezzel a behívók égetésének nem sokkal korábban szövetségi törvénybe iktatott tilalmát. O'Brien indítéka teljesen nyilvánvaló volt; nem személyes adatait próbálta rejtegetni, és nem is azt próbálta megakadályozni, hogy a sorozási törvényt az ő személyén végrehajtsák, hiszen tettét nyilvánosan hajtotta végre, semmit nem rejtve el a kormányzat elől – amelyet mindez aligha akadályozott néhány percnyi papírmunkát meghaladó mértékben. O'Brien a vietnámi háború és a férfiak háborús szolgálatba sorozása elleni tiltakozása kifejezéseként hajtotta végre tettét. Nehéz volna olyan cselekedetet találni, amely helytállóbban szemlélteti Fortas saját szavait: „elképzelések közlésére szolgáló szimbolikus beszéd, mások meggyőzése céljából”.

Kívül esett ez a szimbolikus beszéd az alkotmányos védelem körén Fortas saját szabályai szerint? Talán „mások elleni fizikai támadás, vagy mások jogaiba való lényeges beavatkozás” volt? Még ha el is fogadjuk a vietnámi háború törvényességét (az egyedüli ellenvéleményen lévő Douglas ennek vizsgálatát sürgette, hiszen ha a háború törvénytelen volna, akkor a hadsereg felállítását célzó sorozás ingatag lábakon állna), vajon számottevően megzavarta-e az ország háborús erőfeszítését a behívó elégetése? Fortas azt állította, hogy a szólásszabadság védelmére a „nyilvánvaló és közvetlen veszély” szabálya érvényes. Van olyan épelméjű ember, aki elhiszi, hogy O'Brien tette nyilvánvaló és közvetlen veszélyt

jelentett a kormányra vagy magát O'Brient leszámítva bárki másra (még ha valakit gyötörhet is olyan rémálom, amelyben százerek állnak be a behívóégetők végeérhetetlen sorába)?

Fortas szólásszabadság-próbája a könyvén kívül csak elméletben létezik, meg a bíróságok működéséről szőtt romantikus álmainkban; a minket körülvevő zűrzavaros világban nem. Ebben a világban a Legfelsőbb Bíróság – Fortas többségi álláspontra leadott szavazatával – 7:1 arányban úgy döntött, hogy O'Brien tiltakozását meg kell büntetni. Pedig hogy fogadkozott Fortas, hogy a tiltakozáshoz való jogunk védelmet élvez!

A Legfelsőbb Bíróság bírának nem szükséges sutba vágniuk a józan ész. Néha mégis ezt teszik – ebben az esetben heten is. Mindenki tudja, hogy a Kongresszus azért hozta meg a behívók elégetését tiltó törvényt, hogy visszatartsa azokat, akik a háború elleni tiltakozásként égettek behívókat. (A sorkötelezettségi törvény 1940 óta van hatályban, és mindaddig semmilyen törvény nem tiltotta a behívók elégetését, amíg a vietnámi háború ellen tiltakozók nem kezdtek ezzel az eszközzel élni.) Döntésével a Legfelsőbb Bíróság úgy tesz, mintha ez lényegtelen volna. Megjegyzi, hogy 1948-ban a Kongresszus több intézkedést is törvénybe iktatott (a behívók hamisítása, csalárd átruházása stb. ellen), hogy védje a rendszer zökkenőmentes adminisztrációját, és ezt az új módosítást is a védelmi intézkedések egyszerű folytatásaként kezeli.

Nyilvánvaló különbség van azonban a behívók titkos hamisítása és nyilvános elégetése között: az első a sorozás adminisztrációjának akadályozása, a második pedig nyilvános állásfoglalás. O'Brien esetében nyilvánvalóan ez utóbbiról van szó. Még ha a Legfelsőbb Bíróság fenn is tartja, hogy a behívók elégetését tiltó törvény formailag (vagyis megfogalmazását tekintve, a törvény használatának mérlegelése nélkül) észszerű, akkor is kötelessége eldönteni, hogy észszerűen *alkalmazták-e* O'Brien tetteire.

A Legfelsőbb Bíróság vonakodott kiterjeszteni a szimbolikus beszéd jogát a behívóégetésre, de hajlandó volt élni „azzal a feltetelezéssel, hogy O'Brien magatartásának vélelmezett közlési eleme [a »vélelmezett« szó használata ebben az esetben abszurd:

O'Brien szándéka kétségtől az volt, hogy közöljön valamit a nyilvánossággal] elegendő ahhoz, hogy az első alkotmánykiegészítés működésbe lépjen” – majd folytatásként kiemelte, hogy a véleménynyilvánítás szabadságát védő alkotmánykiegészítést a „kellően fontos kormányzati érdek[kel]” kell mérlegre tenni. Másként fogalmazva: hiába forog kockán egy személy szabad véleménynyilvánítása, ha a véleménynyilvánítást korlátozó törvény „fontos vagy lényeges kormányzati érdeket szolgál”, akkor a korlátozás rendben van.

Vegyük észre, milyen távol kerültünk a „nyilvánvaló és közvetlen veszély” próbájától, amelyre Fortas szerint számíthatunk a szólásszabadság védelmében. Ezzel a döntéssel (amely könyve megjelenése után született), Fortas egy olyan elképzeléshez igazodik, amelyet a Legfelsőbb Bíróság több alkalommal hangoztott, Fortas könyve azonban nem említi: a véleménynyilvánítás akkor is tiltható, ha *nem* jelent ugyan nyilvánvaló és közvetlen veszélyt, csupán egy olyan jogszabályt sért, amely „fontos vagy lényeges kormányzati érdeket szolgál”.

Való igaz, hogy a Legfelsőbb Bíróság feladata a szabad véleménynyilvánítás jogát más jogokkal „mérlegre téve” vizsgálni; innen jön a „nyilvánvaló és közvetlen veszély” próbája, és az az elképzelés, hogy a szabad véleménynyilvánítás nem tehet kárt mások testi épségében. „A bíróságokra bíztuk azt a feladatot, hogy megtalálják az egyensúlyt az egyedi ügyekben” – írja Fortas. Hát, ha a bíróságok úgy találják meg az egyensúlyt, mint – Fortas egyetértésével – az O'Brien-ügyben, akkor jobban tesszük, ha nem bízunk rájuk a szabad véleménynyilvánítás védelmére. Akkor semmiképp, ha a szabad véleménynyilvánítás elve kevesebbet nyom a latban a Legfelsőbb Bíróság számára, mint a behívók védelme attól a bevallottan csekély számú egyéntől, akik a háború elleni tiltakozás gyanánt elégették őket.

Érdekes megjegyzést fűzhetünk ehhez a fejtegetéshez. Könyvében Fortas röviden tárgyalja a behívóégetést, bár hozzáteszi, hogy folyamatban lévő bírósági ügyről lévén szó, azt „nem kommentálhatja”. Mindössze egy mondatot fűz hozzá: „A lényeg

azonban az, hogy ha a behívó égetését tiltó törvény alkotmányosnak és érvényesnek bizonyul, akkor mit sem segít az elkövetőn az a tény, hogy a behívót nemes és az alkotmány által védett indítékból égette el.”

Ez az állítás két szempontból is zavaró. Egyrészt Fortas azt állítja, hogy ha a törvény formailag alkotmányos (vagyis megfogalmazását tekintve nem tűnik úgy, hogy csorbítaná a szólásszabadságot), akkor nem számít, hogy a behívó elégetése véleménynyilvánítás céljából történik. Ez figyelmen kívül hagy egy olyan érvet, amelynek magától értetődőnek kellene lennie: lehetséges, hogy az adott törvény „alkotmányosnak és érvényesnek bizonyul”, ám ha egy konkrét esetben egy másik érvényes alkotmányos rendelkezéssel (a vádlott első alkotmánykiegészítésben foglalt jogaival) ütközik, akkor a vádlottat felmenthetik. (Pontosan ez történt az 1919-es *Abrams*-ügyben: a kisebbségi véleményen lévő Holmes és Brandeis is elismerte a Zendülési törvény alkotmányosságát, de jelezte, hogy a törvény nem megfelelően lett alkalmazva *Abrams*sra.) A birtokháborítás tilalmáról szóló törvény alkotmányos és érvényes lehet, de ha úgy alkalmazzák, hogy korlátozza egy fekete személy jogát, hogy belépjen egy étterembe, akkor (Fortas érvelését kölcsönvéve) „az a tény, hogy a birtokháborítás az alkotmány által védett, nemes indítékból történt” nyilvánvalóan „segít az elkövetőn”.

Másrészt Fortas elfeledkezik arról az állításáról, hogy a Legfelsőbb Bíróságra bízhatjuk az egymással ütköző érdekek mérlegelését, aminek során a törvény érvényességét az „alkotmány által védett indítékokkal” kell mérlegre tenni. Ám ha ezután azt mondja, hogy az utóbbi „mit sem segít az elkövetőn”, azzal előzetesen elveti a mérlegelést.

Könyvének *Az eltérő vélemények törvénye* című részét Fortas azzal zárja, hogy „a bírálát, a rábeszélés, a tiltakozás, az eltérő vélemény” szabadsága „védett és támogatott, és mindaddig nem csorbítható, amíg gyakorlása nem terjed ki olyan tettekre, amelyek sértik a másokat békés törekvéseikben védő törvényeket, vagy amelyek nyilvánvaló és közvetlen módon másokkal szembeni erőszakra vagy mások testi épségének megsértésére bujtanak fel.”

Ez a próba *nem* Fortas korábbi, könnyű próbája a kormányzat számára, ahol azt kellett igazolni, hogy az adott törvény „lényeges kormányzati érdeket szolgál”. Ez a próba kemény, ami bizalomkeltő, elvégre azt akarjuk, hogy a szólásszabadságot csak kemény feltételek mellett lehessen csorbítani. Megnyugtató tudni, hogy a tiltakozás csak akkor ütközik akadályba, ha zavarja „mások” „békés törekvéseit”, vagy ha közvetlenül „másokkal szembeni erőszak[kal] vagy mások testi épségének megsértés[ével]” fenyeget. Meg tud győzni minket Fortas, hogy amikor David O’Brien a bíróság épületének lépcsőjén elégette behívóját, azzal bárki mást megzavart, vagy bárki más testi épségét fenyegette? Fortas mégis O’Brien bebörtönzésére voksolt.

A Legfelsőbb Bíróság a gyakorlatban nem úgy működik, mint ahogy Fortas láttatja: az ítélkezési gyakorlat valóságos világa jobban elnyomja, erősebben fenyegeti a tiltakozás jogát. Állampolgárként jogunk van tudni, milyen jogaink vannak a valóságban, nem pusztán elméletileg. Martin Shapiro professzor (Kaliforniai Egyetem), aki mélyrehatóan vizsgálta, hogyan bánik a Legfelsőbb Bíróság az első alkotmánykiegészítéssel, *Freedom of Speech* (Szólásszabadság) című könyvében megjegyzi, hogy míg a Legfelsőbb Bíróság bátran előrelépett a tizennegyedik alkotmánykiegészítés egyenlő védelemről (a négerek jogairól) és tisztességes eljárásról (a vádlottak jogairól) szóló rendelkezései, valamint az obszcenitás kérdése tekintetében, „az is igaz, hogy a Bíróság kevésbé kötelezte el magát az első alkotmánykiegészítés mellett, mint szinte bármelyik más, az Alkotmány által kifejezetten garantált jog mellett”.

Vizsgáljuk meg Fortas fenti háromelemű próbájának utolsó tagját: az állam nem avatkozik közbe, kivéve, ha a tiltakozás részeként „a nyilvánosság elől elzárt magánterületen” történik birtokháborítás. (Talán az „általában” szó zárójeles beszúrással Fortas nyitva hagyja a lehetőséget az alább ismertetett döntés előtt.)

Itt most nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy nem fordulhatnak-e elő olyan esetek, amikor tiltakozás céljából a magánterületen elkövetett birtokháborítás alkotmányosan igazolható

lehet. (Az éttermekbe szervezett ülősztrájkok magánterületen zajlottak, és a tiltakozók birtokháborítást követtek el, amikor a tulajdonos felszólítására nem távoztak – ám az étteremfoglalókat elmarasztaló ítéleteket a Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette, mert a vádlottak tizennegyedik alkotmánymódosítás által garantált jogai elsőbbséget élveznek a tulajdonost a birtokháborítástól védő jogokkal szemben. Vagyis a tiltakozás joga mérlegre tehető a magántulajdon jogával – tehát Fortas túl szűken húzza meg az alkotmányosság határvonalát.)

Ám még ha ezt figyelmen kívül is hagyjuk, Fortas azt sugallja, hogy ha „a nyilvánosság előtt nyitva álló” közterületen zajlik a megmozdulás, akkor a tiltakozás joga védelmet élvez. A valóság ismét mást mutat. Vegyük azt az esetet, amelyet Fortas *Az eltérő vélemények törvénye* című részben tárgyal: a Faji Egyenlőség Kongresszusának (*Congress of Racial Equality*, CORE) öt néger tagja a szegregált louisianai könyvtár olvasótermében maradt azután is, hogy távozásra szólították fel őket, ezért rendzavarásért előállították őket.

A Legfelsőbb Bíróság – Fortas többséget támogató voksával – 5:4 arányban úgy határozott, hogy bár a tiltakozók nem engedelmeskedtek a könyvtáros felszólításának, hogy távozzanak, tiltakozásukat mégis megilleti az első alkotmánykiegészítés védelme. Fortas azonban hozzáteszi: „Nagyon könnyen a tiltakozókat elmarasztaló eredmény születhetett volna, ha a nyilvános nyitvatartási időn kívül maradtak volna a könyvtárban.” Tehát ez az a határ, ameddig a békés tiltakozások védelme terjed Fortas szerint: a tiltakozás joga elég fontos ahhoz, hogy felülírja a könyvtár rendelkezését, miszerint a könyvtáros felszólítására távozni kell, de ahhoz nem, hogy a záróráról szóló rendelkezést is. Ha a Legfelsőbb Bíróság ennyire merészen védi a tiltakozás jogát, akkor nem jutunk túl messzire az első alkotmánykiegészítéssel.

Fortas szerint ha a tiltakozók záróra után is a könyvtárban maradtak volna, akkor „ülősztrájkjuk nem csupán a szimbolikus beszéd esete lett volna, hanem egy közintézmény mindenki által törénő használatát szabályzó, észszerűen megalkotott, törvényes és

helyénvaló rendelkezés áthágása is”. Fortas ismét elfeledkezik arról, amit korábban mondott: hogy a Legfelsőbb Bíróság feladata „megtalálni az egyensúlyt” egy törvénysértés és egy jogsértés között; ehelyett most azt mondja, hogy mihelyt az első bekövetkezik, hiába áll fenn a második is, a törvény diadalmaskodik, a szólásszabadság kárára. A szólásszabadság e felettébb konzervatív nézete aligha kecsegtet azzal, hogy a könyvtárak szegregációjánál nehezebb problémák megoldásához rendelkezésünkre állnak majd a tiltakozás eszközei – anélkül, hogy börtönben kötnénk ki.

Idézzük fel Fortas állítását: „A bíróság – a független igazságszolgáltatás – utasította rendre időről időre a törvényhozói és a végrehajtói hatalmat, amikor a háború, a válsághelyzetek vagy a kommunizmustól és a forradalomtól való félelem keltette feszültségek közepette megpróbálták megvonni a más véleményen lévők jogait.” Ez az idilli kép a bíróságokról aligha készít fel minket a bostoni szövetségi bíróság 1968 júniusában hozott döntésére, amely elmarasztalta Dr. Benjamin Spockot, William Sloane Coffin tiszteletest, Mitchell Goodman író és Michael Ferber diákot, amiért „összeesküdtek [...], hogy tanácsokkal lássák el, segítsék és támogassák” a katonai szolgálatot megtagadókat, továbbá akadályozzák a sorozási törvény alkalmazását.

Mit tettek a vádlottak? Ahogy mindenki, a bíróság is tudja, a vietnámi háború elleni tiltakozó mozgalom vezetői voltak. Azok a tevékenységek, amelyekkel vádolták őket, a háború elleni nyilvános tiltakozó akciók voltak: sajtótájékoztatókat tartottak, állásfoglalásokat adtak ki, átadták az Igazságügyi Minisztériumnak a fiatal tiltakozóktól kapott behívókat. Jelentettek cselekedeteik „nyilvánvaló és közvetlen veszélyt” bárkire? Csorbították bárkinak a jogait, megsértették bárkinak a testi épségét? Egyetlen „veszélyt” keltettek: hogy esetleg meggyőznek sok amerikai – katonai szolgálatot teljesítőket és másokat –, hogy a vietnámi háború helytelen. De nem épp az ilyen meggyőzésnek kellene megengedettnek lennie egy szabad országban?

A háborúról folytatott vita nem megengedhető? Természetesen a háború bírálata arra buzdíthatja a fiatalokat, hogy tagadják

meg a harcot Vietnámban. Ám amennyiben a véleménynyilvánítás csak akkor engedélyezendő, ha nincs semmiféle hatása, úgy a szólásszabadság joga semmitmondó. És ha ez a próba (hogy eltántorít-e másokat a harctól), akkor a háború összes bírálatairól le kellene mondanunk, mert bármiféle ilyen bírálat hatással lehet a fiatalok harci kedvére.

A védőügyvédek azonban hiába kérelmeztek felmentő ítéletet alkotmányos alapon, a bíró – a Fortas által magasztalt „független” igazságszolgáltatás – mind a négyüket börtönbüntetésre ítélte. A határozatot a Legfelsőbb Bíróság, amikor majd elé kerül, talán helybenhagyja, talán megsemmisíti (egyszerűen azért, mert nem volt valódi bizonyíték a vád szerinti „összeesküvésre”).¹⁵ Ám ha a Legfelsőbb Bíróság követi Fortas könyvének előírását arra az esetre, ha a beszéd mellett megvalósul a „törvényes és helyénvaló rendelkezés áthágása” is – márpedig tudjuk, hogy a bíróság álláspontja szerint a sorkötelezettségi törvény formailag törvényes –, akkor a vádlottak szólásszabadságának joga mit sem számít, amint azt David O'Brien ügyében láttuk, vagy a könyvtárfoglalók ügyében láttuk volna, ha záróra után is maradnak.

Kezdjük megérteni, hogy a polgári engedetlenség – a törvény korlátaival túli tiltakozás – miért oly értékes eszköz a társadalom igazságtalanságainak kiigazításához: mert bármit mond is a törvény elméletben, amikor a szövetségi bíróságok – a Legfelsőbb Bíróságot is ideérve – a gyakorlatban alkalmazzák, nem nyújt megbízható pajzsot a szabad véleménynyilvánításnak. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a Legfelsőbb Bíróság több alkalommal is megvédte az eltérő véleményhez való jogunkat. Amellett érvelek csupán, hogy az összesített mérleg annyira hemzseg a hibáktól – és annyira távol esik Fortas romantikus képétől –, hogy nem volna bölcs szabadságjogainkat kizárólag a bíróságokra bízni, és az általuk szabott korlátokon belül maradni.

15 A Legfelsőbb Bíróság a *United States kontra Spock* ügyben, 1969 júliusában hozott ítéletében a vádlottakat felmentette. (A fordító.)

**A POLGÁRI ENGEDETLENSÉG ALKALMAZÁSÁVAL
KAPCSOLATOS ELVEINK EGYÉNEKRE
ALKALMAZHATÓK, DE NEMZETEKRE NEM;
MAGÁNSZEMÉLYEKRE ÉS CSOPORTOKRA AZ
EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN IGEN, DE AZ EGYESÜLT
ÁLLAMOKRA A VILÁGBAN NEM.**

„Mindannyiunkra nézve kötelező a törvénynek való engedelmes-ség. [...] Az erőszakot nem szabad eltűrni; a testi épségben és a va-gyonban tett kár tűrhetetlen.” Fortas arra buzdít, hogy ezeket az elveket alkalmazzuk egy nemzeten belül az egyének viselkedésére. Szól bármilyen racionális érv az ellen, hogy ugyanezeket az elve-
ket magára a nemzetállamra is alkalmazzuk? Ha olyan „elv[et], szabályrendszer[t] vagy elmélet[et]” keresünk, amely alapján eldönthetjük, mikor szeghetjük meg a törvényt, és mikor nem – vagyis ha *erkölcsi* szabályrendszert keresünk –, akkor nem kellene megkövetelnünk, hogy minden személyre és intézményre (a kor-mányokra, kormánytisztviselőkre, kormányzati szervekre épp-úgy, mint a magánszemélyekre és a magánjellegű csoportokra) ez a szabályrendszer vonatkozzon? Ha nem, akkor önkényes előfel-
tevést alkalmazunk, amely kívül esik az erkölcsön és megelőzi azt, és amely különleges rangra emeli az *államot*.

Az alábbiakban amellett fogok érvelni, hogy Fortas pontosan ezt teszi. Nacionalista elfogultsága egyrészt megsemmisítő csa-pást mér arra az állítására, hogy meg lehet bízni az ország igaz-ságszolgáltatásának „független” ítélőképestségében, másrészt kizárja a következetes erkölcsi szabályrendszer alkalmazásának lehetőségét a társadalmi kapcsolatokban. Fortas elfogadja ezt a kettős mércét: az egyén által követendő szabályokat az államnak nem kell betartania. Vizsgáljuk meg ezt két szempontból: a törvé-nyek uralma és az erőszak alkalmazása szempontjából.

Fortas kimondja, hogy a kormánytisztviselőknek be kell tartaniuk az ország törvényeit. De valóban így működik a rendszer? Az állampolgár és a kormányzat hatalma nem egyenlő, ezért aztán jogaik sem. Hiába ismeri be az FBI a törvénytelen lehallgatásokat, soha nem emelnek vádat ellene. (A téma klasszikusa, Alan Westin *Privacy and Freedom (Magánszféra és szabadság)* című munkája a következőket írja a Legfelsőbb Bíróság *Nardone*-ügyben hozott 1937-es határozatáról: „...a szövetségi ügynökök egyszerűen figyelmen kívül hagyták az igazságszolgáltatás határozatait, és annak biztos tudatában folytatták a lehallgatásokat, hogy bár a törvényt a Legfelsőbb Bíróság hirdeti ki, a főügyész szerez neki érvényt.”) Egy gyilkosság elkövetéséért a rendőröket sokkal kisebb eséllyel büntetik meg, mint a közönséges állampolgárokat (amint azt a Kerner-jelentés is dokumentálja).

Fortas majdnem le is leplezi ezt, amikor azt írja: „Rendszerünkben a jogi eljárás kezdeményezésének pillanatától [kiemelés tőlem, H. Z.] az állam és az egyén egyenlő.” De mi van mindazzal, ami a jogi eljárás előtt történik, mielőtt az ügy eljutna a bíróságo-kig? A közönséges állampolgár egyik problémája az, hogy nem jut be olyan könnyen a bíróságra, mint a kormányzat; kettejük erőforrásai nem egyenlőek. Az egyénnel ellentétben az állam, óriási hatalmával és vagyonával, egyszerűen nem kényszeríthető rá a törvények betartására saját határain belül. Fortas nem tárja fel előttünk ezt az igazságot.

Ennek a törvény előtti egyenlőtlenségnek az országon belül számos további következménye van. Ehelyett azonban térjünk rá a kettős mérce még szembetűnőbb alkalmazására: a „törvények uralmára” a nemzetközi kapcsolatokban.

Nem amellett érvelek, hogy az Egyesült Államoknak minden körülmények között az összes törvényt és megállapodást be kellene tartania a nemzetközi ügyekben azért, hogy a „törvények uralmának” hitelességét fenntartsa – elvégre belügyekben ezen elképzelés ellenében érveltem. Egy erkölcsi szabályrendszer követése azt jelenti, hogy a szabályrendszert sértő törvényeknek ellen kell szegülni, nemzetközi és belföldi szinten egyaránt.

Amellett érvelek, hogy a jog azon rendelkezéseit, amelyek erőlkösek, igenis be kell tartani, például azokat, amelyek tiltják az agressziót vagy a viták fegyveres erővel történő rendezését, vagy amelyek korlátozni próbálják a háborúban szokásosan elkövetett szörnyűségeket – ahogy a gyilkosságot, a testi sértést és a nemi erőszakot tiltó szabályokat is be kell tartani belföldön. Fortas bíró, aki oly nagy figyelmet szentel a „törvények uralmának” az országon belül, nem nagyon törődik vele, ha az Egyesült Államok külföldi szerepvállalása sérti az ország által aláírt egyezményeket és megállapodásokat – sőt, még saját alkotmányát is.

1968 tavaszán Potter Stewart bíró és William O. Douglas bíró visszafogottan azt javasolta, hogy a Legfelsőbb Bíróság vizsgálja meg a vietnámi háború törvényességét (nem azt, hogy feltétlenül ítélje el a kormányt, csak azt, hogy foglalkozzon a kérdéssel), minthogy az Egyesült Államok Alkotmánya szerint a Kongresszusnak kell hadat üzennie, ám Vietnám esetében ez nem történt meg. A Legfelsőbb Bíróság tagjainak többsége, köztük Fortas is, egyszerűen figyelmen kívül hagyta ezt. A bíróságok nem hagyják ilyen könnyen figyelmen kívül a nemzeti törvényeket megsértő egyének elleni vádakát. Lehetséges volna, hogy azok a „pártatlan, független törvényszékek”, amelyekre Fortas szerint rábízhatjuk magunkat, mégsem annyira részrehajlásmentesek, amikor saját országukról kell ítélniük? És hogy Fortas is ugyanígy elfogult volna? Történelmi mérlege alapján aligha állítható, hogy a Legfelsőbb Bíróság mentes volna a nacionalista elfogultságtól, vagy hogy hajlandó volna magát az Egyesült Államokat ugyanolyan alapos kivizsgálásnak alávetni, mint amilyenre a törvénysértő állampolgárok számíthatnak.

1967 novemberében a Legfelsőbb Bíróság elutasította három katona fellebbezési kérelmét, akik törvénytelennek nevezték a háborút, és megtagadták, hogy Vietnámba menjenek. A Legfelsőbb Bíróság két tagja, a konzervatív Potter Stewart bíró és a liberális William O. Douglas bíró egyaránt a beadvány befogadását kérte. A többség, köztük Fortas, elutasította a kérelmet. Fred Graham,

a *The New York Times* riportere megjegyezte, hogy a Legfelsőbb Bíróság „vonakodik a háború idején megkérdőjelezni az elnök hadviselési jogkörét”, és megemlítette, hogy a Legfelsőbb Bíróság mindössze két alkalommal nyilvánított háborús cselekményeket alkotmányellenesnek – mindkétszer „a háború befejezése után, amikor a lakosság érzelmei már lecsillapodtak”.

Ha a Legfelsőbb Bíróság vonakodik megakadályozni az államot a személyi szabadság megsértésében háború idején, és csak a háború befejezése után mer fellépni, az azt jelenti, hogy a Legfelsőbb Bíróság félénken meghajlik a nacionalizmus szenvedélye és az állam hatalma előtt. Vajon magánszemélyek vagy csoportok előtt is ugyanígy meghajolna? Nem azt jelzi ez, hogy a Legfelsőbb Bíróság az államot érintő kérdésekben, még a törvények megsértése esetén is, engedékenyebb mércét alkalmaz? A könyvében leírtak és a Legfelsőbb Bíróság ügyeiben leadott voksai alapján Fortas tartja magát ehhez a kettős mércéhez.

Érdemi bizonyítékok támasztják alá, hogy az Egyesült Államok több, általa aláírt nemzetközi egyezményt is megsértett azzal, hogy 500 ezer katonát vezényelt Vietnámba, és a háború gazdasági, katonai és politikai ellenőrzését olyannyira magához ragadta, hogy a legfontosabb döntéseket már Washingtonban hozzák, nem pedig Saigonban. A nemzetközi jog kimagasló tudósaiból álló bizottság, Richard Falk professzor (Princeton) és Quincy Wright professzor (Chicagói Egyetem) vezetésével alaposan dokumentálta azokat az állításokat, amelyek szerint a Vietnámban folytatott hadviseléssel az Egyesült Államok megsértette az ENSZ Alapokmányát, a genfi egyezményeket, a SEATO-szerződést és az Egyesült Államok Alkotmányát. (A John H. E. Fried professzor által összeállított jelentés a felhozott vádakát cáfolni próbáló külügyminisztériumi feljegyzés szövegét is tartalmazza.)

Ha a Legfelsőbb Bíróság és Fortas figyelmen kívül hagyja ezeket az állításokat, az azt jelenti, hogy a nemzetközi jog olyan különleges jogállást biztosít az országnak, amilyennel az egyének nem rendelkeznek a nemzeti jog szerint. Hogyan küldhet bárkit is börtönbe Fortas a sorkötelezettségi törvény alapján anélkül, hogy

egyáltalán mérlegelné a lehetőséget, hogy a háború, amelyre a sorozás katonákat mozgósít, törvénytelen?

Vajon azzal érvelne Fortas, hogy a tágabb kontextus törvényessége semmilyen módon nem érinti a törvény megsértését az adott kontextusban? Ha igen, akkor gondoljunk egy Egyesült Államokban működő bűnszervezet vagy más csoport által hozott szabályokra – mondjuk a Murder, Inc.¹⁶ tagjaira kötelező szabályokra vagy a Ku-Klux-Klan tagjainak esküjére. Ezek a szabályok bizonyosan az adott csoporton belüli béke és rend fenntartását szolgálják – ahogy a törvények az országon belüli béke és rend fenntartását. Lényegtelen volna, hogy a szabályok külső törvénytenség árán tartják fenn a törvények uralmát a csoporton belül?

Vajon a kavargó világunkban ügködő országok nem hasonlíthatók az országon belül serénykedő bűnszervezetekhez – amelyek igyekeznek érvényt szerezni a törvénynek és rendet tartani saját korlátozott fennhatóságuk alatt, anélkül, hogy tekintettel lennének a törvényre és a rendre a másokkal való kapcsolatukban? Amikor az országok tetszésük szerint figyelmen kívül hagyják a nemzetközi megállapodásokat, nem a bandaháborúk irányába tolják a világot?

Miért korlátozza Fortas a „törvények uralma” iránti vágyát a nemzeti szintre? A nemzetállam egy a történelem folyamán kialakult intézmények közül, egy bizonyos szerveződési szint a sok közül. Miért érdemelne felmentést az erkölcsi szabályok alól? Lehetséges volna, hogy Fortas azért támogatja ezt a felmentést, mert ő maga is és az egész Legfelsőbb Bíróság is, mint a nemzetállam képviselői, elfoglaltak annak irányában? És ha igen, állampolgároként megbízhatunk-e ítélőképességük függetlenségében, akár erkölcsi, akár jogi kérdésekben?

Ha Fortas a nemzetközi szinten folytatott engedetlenség mellett érvel, nem mondja ki. Úgy tűnik, mintha ezen a szinten egyszerűen figyelmen kívül hagyná a törvényeket. Ám ha amellet

16 Az 1930–40-es években, főként New Yorkban aktív bűnszervezet, amely különböző maffiacsoportok megrendelésére több száz gyilkosságot hajtott végre. (A fordító.)

érvelne, akkor az efféle engedetlenségről megfogalmazott saját elveit kellene figyelmen kívül hagynia. Azt állította ugyanis, hogy ha egy törvény észszerű, akkor azt más okból nem lehet megszegni. Mármost az ENSZ Alapokmányának 2. cikke – amely kimondja, hogy az ENSZ tagjai „kötelesek nemzetközi viszályaikat békés eszközökkel [...] rendezni”, továbbá „nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló [...] fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell” – észszerű szabály, ahogy a 33. cikk is, amely szerint „[m]inden [...] viszály esetében [...] a felek mindenekelőtt közvetlen tárgyalás [...] vagy [...] egyéb békés eszközök útján tartoznak megoldást keresni”, hogy semmilyen területi megállapodás keretében végrehajtott tevékenységre ne kerülhessen sor a Biztonsági Tanács felhatalmazása nélkül.

Fortas minden bizonnyal egyetért azzal, hogy ezek észszerű szabályok. Úgy tűnik azonban, meggyőződése, hogy az Egyesült Államok valamilyen fontos és nemes vállalkozást folytat Vietnámban. Fortas itt nyilván nem tartja magát korábbi intelméhez, amely szerint egy észszerű törvényt semmilyen okból nem lehet megszegni. (Bravúros jogi csűrés-csavarás kellene annak tagadásához, hogy Észak-Vietnám bombázásával az Egyesült Államok legalább az „erőszak alkalmazására” vonatkozó rendelkezést megsértette.) Nem tartom követendőnek az intelmét, csupán azt kívánom jelezni, hogy Fortas következetlenül alkalmazza saját szabályát az államra.

Fortas az erőszak kapcsán alkalmazza legszembetűnőbben a kettős mércét. „Az erőszakot nem szabad eltűrni” – üzeni Fortas a rasszizmus ellen tiltakozó négereknek; „az erőszakos megmozdulásokat megítélésem szerint tűrhetetlennek kell tekinteni és akként kell kezelni” – üzeni a besorozásuk és Vietnámba küldésük ellen tiltakozó diákoknak. Ezzel szemben ami a Koreában harcoló Egyesült Államokat illeti: „Több mint 150 ezer emberéletet követelt tőlünk. [...] Ám úgy gondolom, eléggé egyetemes az a vélemény a nyugati világban, hogy a háború szükséges volt.” Fortas furcsa álláspontja a legcsekélyebb erőszakot sem tűri meg az or-

szágon belül, bármi legyen is annak indítéka, ugyanakkor elképesztő mértékű erőszakot tűr meg a nemzetközi kapcsolatokban, bármennyire kétséges is annak indítéka.

Talán az erkölcs csak az országhatárig terjed? Talán nem éppen azt követeli meg századunk, hogy alkalmazzuk végre a világ egészére azokat az erkölcsi tételeket, amelyekhez otthon ragaszkodunk? Fortas bizonyítja Max Weber kijelentését, amely szerint „az erőszakkal alkalmazott jogi kényszer az állam intézményének monopóliuma”.¹⁷ Ez csak úgy igazolható, ha az ember elfogadja azt az *a priori* ítéletet, hogy az államnak mindig igaza van – vagy még sarkosabb, erkölcsöt nélkülöző megfogalmazással: „Az én országom, akár igaza van, akár nincs!”

Fortas arra inti a négereket és másokat, hogy kerüljék az erőszakot, és alkalmazzák az Amerikában rendelkezésre álló „más módszereket” – jöllehet a változás folyamata „hosszúra nyúlhat”. Miért nem adja ugyanezt a tanácsot az országoknak – így az Egyesült Államoknak? Ahelyett, hogy százezreket ölnek, hogy megelőzzék Vietnám kommunista kézre jutását, miért ne kerüljék inkább az erőszakot, és próbálják más módszerekkel (gazdasági segítségnyújtással stb.) javítani a vietnámiak életét, még ha ez „hosszúra is nyúlhat” – akár kommunista a rendszer, akár nem? George Kennan¹⁸ ugyanúgy türelemre intett a nemzetközi kapcsolatokban, mint Fortas belügyekben, ám Fortas a jelek szerint egyetlen dimenzióban gondolkodik: a nemzetállam dimenziójában.

Sürgetőbb az Egyesült Államok biztonság iránti igénye a világban, mint a feketék biztonság iránti igénye a gettóban? Ha az Egyesült Államok által a világban elkövetett erőszakot igazolja az amerikai életformára leselkedő „veszély”, akkor a feketék bi-

17 Erdélyi Ágnes fordítása. Max Weber: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai.* 2/1. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 10. oldal.

18 George Frost Kennan (1904–2005) amerikai diplomata és történész, akinek a második világháborút követő években jelentős szerepe volt a Szovjetunió nemzetközi befolyásának korlátozását célzó amerikai külpolitika ideológiai megalapozásában. A vietnámi háborúval kapcsolatban azonban kritikus volt, mivel vitatta, hogy az Egyesült Államoknak fontos érdekei fűződnének ahhoz a térséghez. (*A fordító.*)

zonyosan igazolni tudják az erőszakot, mert a veszély rájuk nem csupán leselkedik, hanem körül is veszi őket, és már ártott is nekik. Ezzel nem abba akarok belemenni, hogy adott esetben igazolt-e az erőszak használata, vagy sem, csupán azt kívánom kiemelni, hogy bármilyen mércét alkalmazunk is, azt ugyanúgy kell alkalmaznunk az országokra, ahogy az egyénekre és csoportokra.

Idézzük fel, hogy Fortas a következő szavakkal intette a négereket az erőszaktól: „...nem a négerek fizikai ereje [...] hanem ügyük erkölcsi ereje” segíti majd őket hozzá céljaik eléréséhez. Vajon ugyanezt tanácsolná az Egyesült Államoknak is a világban?

Fortas a lelkiismereti ellenszegülés tárgyalásánál is kettős mércét alkalmaz. A sorozási törvény minden olyan személyt felment a katonai szolgálat alól, aki „vallási nevelése és hite folytán lelkiismereti okból ellenzi a háborúban való részvétel bármilyen formáját”. Azonban az ilyen nevelés és hit a törvény értelmében „nem foglalja magában az alapvetően politikai, szociológiai vagy filozófiai nézeteket, illetve a pusztán személyes erkölcsi szabályrendszer”. Mégis, amint Fortas megjegyzi, 1965-ben a *Seeger*-ügyben a Legfelsőbb Bíróság úgy ítélte meg, hogy a mély erkölcsi meggyőződés, amely az azt valló személy számára ugyanazt a szerepet tölti be, mint a mély vallásos meggyőződés a vallásos személy számára, szintén alapot szolgáltat a lelkiismereti ellenszegüléshez.

Mindamellet a törvény szövege szerint a katonai szolgálatot lelkiismereti okra hivatkozva megtagadónak „lelkiismerete szerint elleneznie [kell] a háború bármely formáját”, és Fortas megjegyzi, hogy a szolgálatmegtagadók köre „nem lett kiterjesztve olyan személyekre, akik erkölcsi meggyőződésük szerint egy adott háborútól iszonyodnak, nem pedig általában a háborútól”. Fortas ez alapján úgy érvel, hogy azok a fiatalok, akik nem *minden* háborút elleneznek, hanem a vietnámi háborút ellenzik erkölcsi okokból, nem kaphatják meg a lelkiismereti ellenszegülő státuszát. Ez látszólag ellentmond Fortas másik állításának: „kormányunk, a civilizáció eszményét követő más államokkal egyetemben elismeri és mindig is elismerte, hogy egy egyén alapvető erkölcsi

és vallási meggyőződéseiket jogosultak arra, hogy érvényesüljenek az állam szükségleteivel szemben”. (Említést érdemel azonban, hogy a Legfelsőbb Bíróság régóta elutasítja a mormonok többnejűségének elismerését.)

Fortas ezután az erkölcsi alapról gyorsan leereszkedik a törvény alapzatára, majd kertelés nélkül elismeri a valóságot: „Népünk legtöbb tagja úgy látja a háborút, mint vad, elkerülhetetlen fejleményt egy olyan világban, amely mindmáig távolról sem egyetemesen civilizált.” (Vajon hogy reagálna, ha valaki ekképpen védené a feketék által elkövetett erőszakot: „A legtöbben úgy látják az erőszakot, mint vad, elkerülhetetlen fejleményt egy olyan országban, amely mindmáig távolról sem egyetemesen civilizált”?)

Mi történt azzal az állítással, hogy a kormány „mindig is elismerte, hogy egy egyén alapvető erkölcsi és vallási meggyőződéseiket jogosultak arra, hogy érvényesüljenek az állam szükségleteivel szemben”? Fortas pár bekezdés alatt ezt teljesen elfelejti, majd kijelenti, hogy az az állítás, hogy „egy konkrét háború mélységes elutasításának érvényesülnie kellene az állam szükségleteivel szemben, aligha egyeztethető össze a szervezett társadalom alapvető elméletével”. Úgy hittük, egy társadalom „alapvető elméletének” egyik alkotóeleme az egyén jogai. Ám Fortas így folytatja: „Az adott háborúban való részvétellel az állam arra az álláspontra helyezkedik, hogy a háború igenis igazolt és erkölcsös”, továbbá „az állam nem ismerheti el az egyén vétőjogát azon döntése fölött, hogy egy adott háború helyes és szükséges-e”.

Más szóval: ha az egyén „mély” meggyőződése ütközik az állam álláspontjával, akkor az állam álláspontja győzedelmeskedik. Ám ha az államnak módjában áll megválogatnia a háborúit – hiszen pontosan ezt jelenti Fortas megjegyzése, hogy az állam eldönti, „egy adott háború helyes és szükséges-e” –, akkor az egyén miért nem válogathat? Fortas semmilyen elvet nem említ, amely alapján az állam jogot formálhat erre, az egyén viszont nem.

Megemlíti azonban, hogy a lelkiismereti ellenszegülés ilyen szelektív alkalmazása „megsemmisítené az állam képességét arra,

hogy megvédje magát, végrehajtsa vállalt kötelezettségeit, vagy megakadályozza, hogy más országokat kívülről sugallt és támogatott felforgatás révén próbáljanak elfoglalni”. De mi a helyzet, ha éppen ezeket a szempontokat kérdőjelezzük meg? Mi a helyzet, ha az egyén tagadja, hogy ezek volnának a következmények? Mi történt azzal a régi megállapítással, amely szerint a demokráciát a totalitárius államtól az a meggyőződés különbözteti meg, hogy az egyén jogai előbbre valók az állam jogainál?

Abszurd dolog először kijelenteni, hogy egy egyén mentesülhet a katonai szolgálat kötelezettsége alól, ha valamilyen „mély erkölcsi meggyőződés” akadályozza részvételét, majd közölni az érintett egyénnel: „meggyőződése tartalmazhatja azt az állítást, hogy minden háború helytelen, de azt nem, hogy bizonyos háborúk helytelenek, mások viszont helyesek”. Vagyis nincs megengedve, hogy az egyén meggyőződése ugyanazt az elvet foglalja magában, amelyet az állam követ, amikor bizonyos háborúkban részt vesz, másokban viszont nem.

Fortas gyakorlati alapon védi ezt az abszurd elképzelést: nagyon kevesen teljesen pacifisták, így ha a lelkiismereti ellenszegülők státusza a teljes pacifizmus feltételéhez van kötve, a kormányzat soha nem veszít el túl sok behívható katonát. Ez ellen a következő érveket hoznám fel. Egyrészt, ha a lelkiismereti ellenszegülők státusza az adott háborúhoz kapcsolódna, az a háborútól függően növelné a szolgálatmegtagadók számát – ezáltal viszont remekül lehetne ellenőrizni, mennyire helyes döntés a kormány részéről, hogy háborút viseljen. Valószínű, hogy egy honvédő háborúban kevesen tagadnák meg a katonai szolgálatot erkölcsi alapon, viszont egy hódító jellegűnek tűnő háborúban sohan – és ennek hatására az ország újra mérlegelhetné, hogy vállalja-e a háborút.

Azért azt csak nem akarja elhíttetni velünk Fortas, hogy ha egyszer az ország háborúba megy, akkor *biztosan* helyesen cselekszik, vagy hogy a háborút akkor is meg kell vívni, ha helytelen? Ha valóban számít neki a tiltakozás, ha elfogadja azt a tényt, hogy a háborúba gyakran a parlamenti eljárás és szavazás nyújtotta előnyök

nélkül lépünk be, akkor üdvözölnie kellene a szelektív szolgáltat-megtagadást, mivel kevés más eszköz áll az egyén rendelkezésére a háború elleni tiltakozáshoz. (A lelkiismereti ellenszegülés a tiltakozás nagyon erőszakmentes formája: ennek részeként az érintettnek tanulmányt kell írnia személyes filozófiájáról.) Ez egyrészt az egyén szabadságának garanciája, másrészt egyike annak a néhány biztosítéknak, amely a társadalom egészét megóvhatja attól, hogy elmerüljön egy-egy rettentően elhibázott elnöki döntés mocsarában.

Fortas semmiféle erkölcsi vagy jogi elvvel nem tudja alátámasztani, miért esne az egyénnél kedvezőbb elbírálás alá az ország a törvények megszegése és az erőszak alkalmazása vonatkozásában. Amikor azzal az elképzeléssel szemben foglal állást, hogy az egyénnek meg kell tagadnia a harcot Vietnámban, más-különbén bűncselekményt követ el a nürnbergi per szabályai értelmében (rögzítve az 1945-ös londoni egyezményben, amelyet az Egyesült Államok aláírt), azt a gyenge érvet hozza fel, hogy „csak a jelentős szabad választással rendelkező személyeket” állítot-ták bíróság elé Nürnbergben, ezért a közönséges sorkatonáknak nincs félnivalójuk. (A londoni egyezmény bűncselekménynek nyilvánította a civilek szándékos megölését, illetve a civil lakosság egyes részeinek deportálását otthonából; az amerikai erők mind-kettőt elkövették Vietnámban.)

Lehet, hogy ez az érv jogilag felmenti a sorkatonát, de felmen-ti-e vajon erkölcsileg – különösen úgy, hogy Fortas épp azokat a fiatalembereket (a háború ellenzőit) veszi célba ezzel az ér-vel, akik igenis tisztában vannak vele, hogy mi történik? Még ha el is fogadjuk jogi érvelését, akkor is vétkesek lesznek a magas pozíciókat betöltő amerikaiak (az elnök, az alelnök, a vezérkari főnökök, a legközelebbi tanácsadók), akik egyrészt kellő informá-ciókkal rendelkeznek arról, hogy mi történik, másrészt szabadon cselekedhetnek.

Fortas szétárja a karját arra a felvetésre, hogy az atrocitá-sok büntetőjogi szankcióit széles körben ki kellene terjeszteni az egész világra – ahogy az egyes országokon belül ő maga is tenné.

Miért? Mert az nem volna életszerű. „Talán eljön az idő, amikor a büntetőjogi szankciók részrehajlás-mentesen kiterjednek majd minden emberölésre az összes háborúban, és emiatt senki nem harcol majd. Ám ez igen távoli lehetőség napjaink továbbra is el-lenséges világában.”

Így aztán nagyon gyorsan leereszkedtünk a könyv elején ígért erkölcsi érvelés magasságából a valóság szintjére – onnan, hogy hogyan *kellene* állnia a dolgoknak oda, hogy *valójában* hogyan áll-nak. Mózesről Machiavelliig mindössze ötven oldal kellett a bűn-beeséshez.

**BÁRMILYEN VÁLTOZÁS TÖRTÉNIK IS A VILÁGBAN,
A LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG – MINT AZ ÁLLAM ÉS
AZ ÁLLAMPOLGÁR ÉRDEKEIT „MÉRLEGRE TEVŐ”
INTÉZMÉNY – HAGYOMÁNYOS SZEREPE NEM
SZORUL MÓDOSÍTÁSRA.**

Fortas szerint a hagyományos módszerek alkalmazásával (a polgári engedetlenség leszűkített értelmezésével, a választási folyamatba vetett hittel, a Legfelsőbb Bíróságnak szánt szerény szereppel) „hosszú folyamatoknak” nézhetünk elébe, amelyek azonban tartós eredményekre vezetnek. És van okunk a bizakodásra, elvégre a „bírószágokra bíztuk azt a feladatot, hogy megtalálják az egyensúlyt az egyedi ügyekben”. Továbbá: „A bíróságok nem a kormányzat végrehajtó vagy törvényhozó ágának eszközei. Teljesen függetlenek – egyedül az Alkotmánynak és a törvények uralmának vannak alárendelve.”

Ahogy megpróbáltam bemutatni, sem az ország történelmi mérlege, sem a jelenlegi helyzet nem ad okot efféle optimizmusra. Az alábbiakban rámutatok, hogy a múltban minden alkalommal, amikor a nemzet nagy válsággal került szembe, a kormányzat hagyományos működését – egyebek között a bíróságok döntéseit is – sokkal élénkebb eszközökkel kellett kiegészíteni, amelyek túlléptek a szokásos eljárások finomságain. Ezután amellet fogok érvelni, hogy ma is ilyen nagy válsággal állunk szemben, amely a Fortas által kijelölt korlátokon túli fellépést igényel, és amely megköveteli, hogy a Legfelsőbb Bíróság a korábbi álláspontját felülbírálvá védelmet nyújtson az ilyen fellépéseknek.

Országunk történelme azt mutatja, hogy amikor komoly problémákkal kerültünk szembe, a közönséges eljárások nem bizonyultak elegendőnek. Ne feledjük, az Angliával való szakítás előestéjén az amerikai gyarmatlakók széles körű szólás- és sajtó-

szabadságot élveztek, maguk választhatták tisztviselőiket – és általában véve elég eszköz állt rendelkezésükre eltérő véleményük kifejezésére ahhoz, hogy a britek azt mondhassák: orvosolhatók volna sérelmeiket anélkül is, hogy komisz módon a kikötőbe borítják a teát, vagy szembeszegülnek a Parlament észszerű törvényeivel. A változás iránti igény azonban elég sok gyarmatlakó számára annyira sürgető volt, hogy (megsértve a polgári engedetlenség Fortas-féle feltételeit) először drasztikus eszközökhöz, majd fegyveres felkeléshez folyamodtak.

Való igaz, az *forradalmi* válság volt – azonban nem tekintették annak úgy 1774-ig. Az azt megelőző mintegy tíz évben bizonyosan komoly válság volt, amely a jelek szerint szükségessé tette az amerikai jogok gyökeres reformját. Túl korai még megmondani, hogy napjaink békétlensége az Egyesült Államokban forradalmi válságba torkollhat-e, de úgy tűnik, forradalmi változásokra van szükség – és talán éppen azért válhat szükségessé az erőszakos konfliktus, mert a kormányzat nem hajlandó elismerni a normális eljárások körén kívüli fellépéseket. Ezen el kellene gondolkozniuk azoknak, akik a gyors változást megkövetelő időkben is a hagyományos korlátok közé igyekeznek szorítani a polgári engedetlenséget.

A nemzet második nagy válságát, a rabszolgaság kérdését sem lehetett rendezni a hagyományos eljárásokkal, a szólás- és sajtószabadság gyakorlásával, a választási rendszerrel. Az Egyesült Államok kormánya ragaszkodott a bevett eljárásmód követéséhez, és perbe fogta a Szökevényrabszolga-törvény megszegőit. A Legfelsőbb Bíróság nem volt hajlandó szakítani a hagyományokkal: a szökevény rabszolgákat összefogdosták és visszaküldték délre, abolitionista védelmezőiket pedig, akik a törvénnyel dacolva próbálták megmenteni a rabszolgákat, szövetségi csapatok tartották vissza. John Brownt, aki a szövetségi csapatoktól zsákmányolt fegyverekkel próbált rabszolgafelkelést kirobbantani, végül felakasztották – nem a déliek, hanem a szövetségi kormány.

Miután a polgári engedetlenség összes törvénysértő és viszonylag kevésbé erőszakos megnyilvánulását letörte, a szövetségi kormány ijesztő mértékű erőszak alkalmazásával hozzálátott

az ország egyesítéséhez és a rabszolgatartás felszámolásához. Lehetséges, hogy a polgári engedetlenség eszközeinek megfontolt, széles körű használatával – a szökevények segítségétől a rabszolgafelkelések megszervezéséig – a polgárháború 600 ezer áldozatánál jóval csekélyebb áron fel lehetett volna számolni a rabszolgaságot? Nem tudjuk, az azonban bizonyosnak látszik, hogy *abban* a válságban a tiltakozás hagyományos módszerei elégtelenek voltak.

A 19. század nagy horderejű, ám a függetlenségnél és a fel szabadulásánál kevésbé magasztos céljainak elérése – az egész földrészt átfogó, központosított irányítás alatt álló óriási szabadkereskedelmi piac megteremtése – az idegenek és indiánok ellen irányuló erőszakhullámokkal, az indián civilizáció elpusztításával valósult meg. Ilyen nagy ívű társadalmi célokhoz a normális parlamentáris folyamatok nem voltak elégségesek. Amikor az 1930-as években az üzleti szellemű Amerika munkásai megelégtették a fél évszázada tartó intenzív kizsákmányolást, és a reformkísérletek elhalása után határozott változást akartak társadalmi helyzetükben, a polgári engedetlenség eszközeivel (egyebek között ülösstrájkokkal – vagyis Fortas birtokháborítási szabályát megszegve) érték el céljukat.

1954 után, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy sem a törvény eszközeivel (a Legfelsőbb Bíróság döntésével), sem a választási folyamattal nem lehet megváltoztatni a déli szegregáció mélyen beágyazódott mintázatait, a feketék a polgári engedetlenség eszközeihez folyamodtak, átlépve a Fortas által meghúzott határvonalat. Önmagukban nem észszerűtlen törvényeket (birtokháborítási törvényeket, közlekedési szabályokat) sértettek meg, hogy felhívják a figyelmet követeléseikre. Ülösstrájkjaik nem élvezték a Legfelsőbb Bíróság korabeli döntéseinek védelmét, meneteik pedig gyakran ütköztek a tüntetések engedélyezésére vonatkozó, „észszerűnek” tűnő törvényekbe. Mindaddig, amíg megmozdulásaik nem torkolltak erőszakba Birminghamben és másutt (maguk a megmozdulások valójában nem voltak erőszakosak, de annyira szokatlanok voltak, hogy erőszakos ellenreakciókhoz vezettek, és

a támogatók körében is némi erőszakot váltottak ki), a szövetségi kormány semmilyen lépést nem tett az új polgárjogi törvényekért.

Ha a vietnámi háború elleni mozgalom a Fortas bíró által kijelölt korlátok közé szorította volna akcióit, kétséges, hogy sikerült volna a háború kérdését az Egyesült Államok számára oly égető problémává emelnie, amely a jelenlegi kormányzatot is cselekvésre bírja. A behívók elégetése, a behívók visszaszolgáltatása, a fegyveres szolgálat megtagadása a besorozottak részéről, a harc megtagadása a fegyveres szolgálatot teljesítők részéről, mások részéről pedig annak kitartó hangoztatása, hogy konkrétan e háború ellen tiltakoznak lelkiismereti okból – mindezek kívül esnek Fortas korlátaiban. Pedig egytől egyig szerepet játszottak a háborúval kapcsolatos országos vita felszításában.

Mindezzel azt kívánom jelezni, hogy amikor országunk fontos válsággal került szembe, az eltérő vélemény kifejezésre juttatásának megannyi hagyományos módszere, továbbá a nyilvánosság platformjainak és a választási folyamatnak a használata elégtelennek bizonyult. Amellett érvelek tehát, hogy az ország jelenleg újabb nagy válságot él át, amelyben drasztikus, akár forradalmi változás szükséges – és ilyenkor szélesíteni kell a véleménynyilvánítás módjainak, a tiltakozás formáinak és a polgári engedetlenségnek a határait.

Hát a városainkban dúló zűrzavar nyomán, a faji kérdés válságának fejlődési irányát bemutató Kerner-jelentés nyomán sem világos, hogy a változás hagyományos eszközei nem lesznek elegendőek? A faji kérdés egy másik nagy problémával fonódik össze: a szegénységgel – és vele a városok pusztulásával, a vidék leépülésével. A megoldások dollártízmilliárdokba, talán százmilliárdokba fognak kerülni. Társadalmunk óriási vagyonának nagymértvű újraelosztására lesz szükség. Határt kell szabni a vállalatok természetes törekvésének, hogy abba fektetnek, ami *nyereséges*, nem pedig abba, ami *szükséges* – ami már magában is drasztikus reform. Nagy ívű országos gazdasági terveket kell készíteni – ami szintén komoly változás. Ám hogy a Kongresszus – a Fortas által magasztalt választási rendszer dicsőséges végterméke – meny-

nyire tette kész a szegénység kezelésére, azt jól mutatja a lakbértámogatásokról hozott 1967-es határozata. Hosszú vita után (amely egyetlen szavazattal ment át a Szenátuson) a Kongresszus 13 millió dollárt különített el arra, hogy a lakbérük megfizetésében segítse a szegényeket – azaz országszerte szegény családonként évente kb. egy dollárt.

Ralph Abernathy, a Szegény Emberek Menetének vezetője így fogalmazott a Szenátus albizottsága előtt 1968. április 30-án:

Nem gondoljuk, hogy túlzás méltányos árú, tisztességes lakóhelyet kérni egy olyan országban, amelynek bruttó nemzeti összterméke 800 milliárd dollár. Hiheti bárki azt, hogy tényleg nem érdekel minket, hogy gyermekeinket patkányok marják meg, hogy csótányoktól hemzsegő, sivár zugokba vagyunk zsúfolva? [...] Támogatnunk kell a többmilliárd dolláros úrprogramot, az óriási honvédelmi költségvetést, a több millió dolláros szuperszonikus luxusrepülőket, a világ leggazdagabb és leghatalmasabb vállalatainak nyújtott adókedvezményeket. Minderre telik – ám nem vagyunk képesek biztosítani a megélhetést nyújtó munkát, a tisztességes lakhatást, és a megfelelő élelmiszereket, hogy a gyerekek egészségesek és erősek legyenek?

Nyilvánvaló, hogy a külpolitikában a közhangulat erőteljesebb kifejezésére van szükség, mert a szakpolitikai területek közül ez a legkevésbé érzékeny a választási folyamatra. A vietnámi háború három évig tartó eszkalálódása után egyre több amerikai fogja fel, hogy az egész ügy kezdettől fogva elhibázott volt, hogy 25 ezer sorkatona halt meg és több mint 100 ezer megsebesült, hogy több százezer vietnámi halt meg, és gyönyörű országuk mindinkább az átok földje lett. Ennek ellenére a nemzet mechanizmusai teljességgel képtelennek mutatkoztak arra, hogy történelmünk legnagyobb kritikai felbolydulását politikai változásra fordítsák le.

Amikor Vietnamon túlra, külpolitikánk általánosságban vett hibáira tekintünk – *Csang Kaj-sek* „Kína” vezetőjeként való osztoba elismerésére, a latin-amerikai, ázsiai és közel-keleti dik-

tatúrák támogatására, a katonai támaszpontokra fordított óriási figyelemre világszerte, szemben a gazdasági segítségnyújtásra fordított jelképes figyelemmel –, hiheti-e bárki, hogy az eltérő vélemények kifejezésre juttatásának szokásos módjai elegendőek lesznek arra, hogy szarvashibáktól hemzsegő külpolitikánkat más irányba fordítsuk?

Mondhatnánk: rendben, de ezek a problémák – faji kérdés, gazdaság, külpolitika – mindig is megvoltak, és mostani rendszerünkkel „célba értünk”. De kezdünk ráébredni, hogy nem igazán „értünk célba”, és éppen ezért vagyunk ma bajban. Még fontosabb azonban, hogy a jelek szerint ezek a problémák ma olyan válságot jelentenek, amely más és veszélyesebb, mint korábban. Úgy néz ki, nincs lehetőségünk a faji kérdés további takargatására: az amerikai történelem során soha sem szította még ilyen erős lázadókedv és keserűség a fekete közösségeket, és soha nem voltak még ilyen harcos, megalkuvást nem ismerő vezetői. Ami a külpolitikát illeti: országunk egykor a világ problémáinak periferiáján helyezkedett el, és megengedhette magának, hogy tévedjen, mert óceánok választották el a bonyodalmak középpontjától. Ma már nem ez a helyzet. Elfogyott a rendelkezésünkre álló tér és idő: ma már nem csupán szemlélői vagyunk a Franciaországgal, Angliával és más birodalmi hatalmakkal szembeni felkeléseknek. Ma mi vagyunk a birodalmi hatalom a világ sok részén, és az összes óceánon átkelve hatalmunk nekiütközött a harmadik világ változást követelő nacionalizmusának és radikalizmusának. Úgy tűnik, sem az elnök, sem a Kongresszus nem olvas a jelekből: lassan, óvatosan, körülményesen reagálnak, ahogy annak idején XVI. Lajos, III. György és II. Miklós cár is. Vietnám a figyelmeztető jel.

Mit jelent mindez – hogy az ország forrong, ám a régi gyógy módok nem segítenek? Azt jelenti, hogy ha el akarjuk kerülni a verejtékes, gyötrelmes élet-halál harcot és a tömeges erőszakot, akkor ki kell dolgoznunk a változás új eszközeit, a kormányzat noszogatásának új módjait, amelyek túlmennek a jelenleg elfogadhatónak tekintett határon, de igyekeznek a viharos változások elkerülhetetlen árát a lehető legalacsonyabban tartani. A tiltakozás új poli-

tikájára van szükségünk, amely minden korábbinál hatásosabban, fenyegetőbbben, erőteljesebben gyakorol nyomást országunk vezetőire. A polgári engedetlenség olyan módszereihez kell folyamodnunk, amelyek nem csupán a hatalmasok önelégültségébe gázolnak bele annyira, hogy meghozzák a szükséges változásokat, hanem a régi intézmények, a régi vezetők lecserélését is megkezdik.

Természetesen ez problémákhoz és konfliktushoz vezethet. A másik lehetőség azonban a hanyatlás vagy a gigantikus mértékű, zabolátlan erőszak. Pontosan ez a polgári engedetlenségnek, a tiltakozás politikájának az értelme: a forradalmi társadalmi változásokat anélkül az elképesztő emberáldozat nélkül igyekszik elhozni, amelyet a megszokott csatornákon való túllépést elutasító társadalmakra oly gyakran szakadó öngyilkos erőszak vagy totális háború követel.

Nem könnyű megmondani, hogy pontosan miből is áll majd a tiltakozásnak ez a politikája, mert általában az adott helyzet jellegzetességeinek megfelelően alakul ki. Íme néhány, valós esetekből származó példa:

1. A Bostoni Egyetem fekete diákjai elfoglalják az adminisztráció egyik épületét, mire a vezetőség beleegyezik, hogy száz ösztöndíjat ad fekete diákoknak, és átalakítja a tantervet, hogy szerepeljen benne a fekete kultúra és történelem is.
2. Négerek foglalják el a légierő hajdani támaszpontját a Mississippi állambeli Greenville-ben: „Azért vagyunk itt, mert éhesek vagyunk és fázunk, és nincs se munkánk, se földünk.”
3. Kelet-harlemi bérlők „foglalják el” Lindsay polgármester hivatalát, kifogásolva a hideg lakásokat, a beázó tetőket, a harapós patkányokat és a megszegett ígérteteket.
4. A *Union Theological Seminary* diákjai által szervezett megmozduláson több százan özönlik el a *First National City Bank* fiókját a Broadwayn, hogy kivegyék a pénzüket, és így tiltakozzanak a bank dél-afrikai szerepvállalása ellen.
5. 1966. december 23.: „Húsz környékbeli lakos rontott be tegnap a St. Francis Kórházba Dél-Bronxban, egy lezárt kaput áttörve,

- hogy két orvos kezelni tudja a betegeket a kórház sürgősségi osztályán.” (*The New York Times*.) A kórház bezárásának terve ellen tiltakoztak.
6. Újsághirdetésben jelentette be több száz író és szerkesztő, hogy nem fogja befizetni a tízszázalékos különadót, amelyet Johnson elnök kért a háború finanszírozására.
 7. Három közkatona megtagadja a felszállást egy Vietnámba induló gépre. A légierő egyik kapitánya megtagadja a repülést Vietnámban. A hadsereg egyik orvosa megtagadja a zöldsapkás kommandósok kezelését. Az „Ellenállás” több száz tagja megtagadja a bevonulást.
 8. 1967. január 22.: Huszonhárom béketüntető egy megnyomorított vietnámi gyereket ábrázoló plakátokat göngyölít ki a New York-i Szent Patrik-székesegyház főhajójában a reggeli tízórás főmisén; a miséző pap félbeszakítja a szertartást.
 9. A Pennsylvanai Egyetem tantestületének tizenkét tagja gázálarcban jelenik meg az 1967-es tanévnytitón, hogy tiltakozzon az egyetem által a hadsereg megbízásából végzett, biológiai hadviseléssel kapcsolatos kutatások ellen.
 10. 1967. március 4.: „Kvékercsoportok újabb egészségügyi segélyeket küldenek Észak-Vietnámba a *Canadian Friends Service Committee*-n keresztül, az e célból külföldre irányított összes pénzküldeményre vonatkozó, e héten hozott pénzügyminisztériumi tilalom ellenére.” (*The New York Times*)
 11. 1968 tavasza: A Columbia Egyetemen, a Harvard Egyetemen, az Északnyugati Egyetemen, a Trinity College-ban és több más helyen a diákok egyetemi épületeket foglalnak el. Követeléseik a fekete diákok helyzetével és az egyetemi demokrácia növelésével kapcsolatosak.
 12. A Harvard diákjai a *Dow Chemical* emberét „foglyul ejtve” tiltakoznak a napalm vietnami használata ellen.
 13. 1966. május 14.: „Tegnap százötven, jelszavakat skandáló diák foglalta el a City College adminisztrációjának épületét az egyetemek sorozásban való részvétele ellen tartott, egyre erősödő, országos tiltakozás részeként.” (*The New York Times*.)

- A Chicagói Egyetemen a diákok egy hatemeletes épületet szálltak meg, hogy tiltakozzanak az egyetem sorozással kapcsolatos politikája ellen.
14. 1968. április 22.: „A »föld alatti« vagy »szabad« egyházak mozgalma alakult ki a Római Katolikus Egyházon belül hazánkban, és néhány tájékozott vezető előrejelzése szerint ez a helyi plébániarendszer gyökeres megváltozásához fog vezetni.” (*The New York Times*)
 15. 1967. november 4.: „Diáktüntetőik saját vérükkel öntötték le az Iowai Egyetem Memorial Union épületének lépcsőjét. [...] Ez a megmozdulás volt a tengerészgyalogság toborzóinak jelenléte ellen szervezett háromnapos tiltakozássorozat csúcspontja.” (*The New York Times*)
 16. 1968. április 3.: „Dr. Vincent M. Barnett Jr., a Colgate Egyetem elnöke a mai nap folyamán visszavonta a *Phi Delta Theta* társaság engedélyét, elfogadva a diszkrimináció ellen tiltakozó több mint 450 diák és tantestületi tag követeléseinek zömét. A tiltakozók szerda 14 óra óta tartják ellenőrzésük alatt az egyetem adminisztrációjának épületét.” (*The New York Times*)
 17. 1968. április 3.: „A felbolydult Tuskegee Intézet az elsőévesek kivételével az összes diák részére eltörölte a kötelező tartalékoszt-képzést, és ígéretet tett, hogy most először futball- és egyéb sportösztöndíjakat ír ki. [...] A diáklázadás eredményeképpen Foster urat a kuratórium tizenegy másik tagjával együtt tizenhárom órán át tartották fogságban egy lakatokkal lezárt épületben a szombati választmányi ülés ideje alatt.” (*The New York Times*)
 18. 1968. május 20.: „A szervezett szociális segélyezettek akció-sorozata nyomán az elmúlt öt hét folyamán hárommillió dollárral sikerült növelni az érintettek juttatásait, a csoport becslései szerint. A kampány során városszerte tüntetésekre és ülősztrájkokra került sor a segélyirodáknak.” (*The New York Times*)

A felsoroltakon kívül további akciók képzelhetők el:

1. Szegény emberek költöznek be egy irodai épületként szolgáló felhőkarcolóba, hogy felhívják a figyelmet arra, mennyi pénzt költenek fényűző, fűtött-légkondicionált üzleti épületekre, míg emberi lények forró, bűzlő, omladozó, férgectől hemzsegő lyukakban élnek.
2. Szegény emberek élelemre, ruhára, orvosi ellátásra, oktatásra költve eladósodnak, és számláikat megküldik a szövetségi kormányoknak. (A Szegény Emberek Kampánya alatt egy nap több százan ettek egy kormányzati önkiszolgáló étteremben, majd megtagadták a fizetést.)
3. Titkos rejtékhelyeket hoznak létre a sorozás elől menekülőkhöz, a polgárháború előtt a rabszolgák szökését segítő „Földalatti vasút” mintájára.
4. Fizikai erővel védik azokat a fiatalembereket, akiket szövetségi ügynökök akarnak őrizetbe venni, mert megtagadták a vietnámi háborúban való részvételt (ahogy az abolicionisták igyekeztek 1854-ben Bostonban megakadályozni, hogy a szövetségi csapatok visszavigyék rabszolgának Anthony Burnst).
5. Helyi rendőrséget állítanak fel a gettóban a rend fenntartására és a külső rendőri erők kívül tartására.

Ahhoz, hogy az állampolgárok kiálljanak egy ilyen tiltakozáspolitikára – a polgári engedetlenség újabb hullámai – mellett, ragaszkodniuk kell ahhoz, hogy a szövetségi bíróságok megvédjék véleménynyilvánítási jogukat. A bíróságoknak el kell vetniük a Fortas által lefektetett konzervatív irányelveket, és a tágabban értelmezett „szólásszabadság” védelmezőivé kell előlépniük. Ez nem volna példa nélküli: az 1930-as években a gazdasági válságra adott válaszként a Legfelsőbb Bíróság kidolgozta az „államközi kereskedelem” tágabb fogalmát, hogy lehetővé tegye az ország számára a szükséges gazdasági reformok bevezetését.

Fortas szerint a Legfelsőbb Bíróság feladata az állam és az egyén érdekeinek „mérlegre tétele”. Ám a Bíróság gyakorlata azt

mutatja, hogy az ilyen „mérlegre tétel” leginkább az államnak kedvez, különösen, amikor a nacionalizmus láza kerítette hatalmába az országot.

A múltban az elméleti alkotmányjogászok időként azzal érveltek, hogy alkotmányos rendszerünkben a Legfelsőbb Bíróságra különleges szerep hárul, amelyet azonban sosem töltött be maradéktalanul: védenie kell azokat a jogokat, amelyeket a kormányzat más ágai nem biztosítanak. Álláspontjuk szerint a Legfelsőbb Bíróságnak „kiemelten kell kezelnie” az első alkotmánykiegészítést és az alkotmány többi olyan rendelkezését, amelyek garantálják az egyén jogait az állammal szemben, mert a kormányzat többi ága kellően élénken őrökdi az állam érdekei felett.

Ez az érv különösen időszerű ma, amikor a kormányzat a teljes bruttó nemzeti termék kb. negyede felett rendelkezik, így óriási hatalommal bír: gigantikus katonai intézményrendszerrel, a háborús szerződések szerteágazó hálózatával és (pénze révén) még az egyetemeket is elérő befolyással. Az egyén hatalma egyre inkább szétaprózódik; tehetetlennek érzi magát, mert valóban tehetetlen. Azt mondani valakinek, hogy kongresszusi képviselője őt képviseli, hogy sérelmeit orvosolhatja azáltal, hogy levelet ír Washingtonba, vagy szavaz a következő választáson, méltán tekinthető viccnek.

Amikor a bíróságok úgy tekintenek önmagukra, mint a kormányzat egyik ágára, akkor az az állampolgár, aki sérelmeivel a bírósághoz fordul – mert elhiszi Fortas állítását, hogy „az állampolgár és az állam egyenrangú felekként védhetik álláspontjukat a pártatlan bíróság előtt” –, a naivitás bűnében vétkes. Ahhoz, hogy Fortas állítása valóban igaz lehessen, gyökeresen meg kell változnia a szövetségi bíróságok szerepfelfogásának. Arra van szükség, hogy a bíróságok felismerjék: az Egyesült Államokban ma a tiltakozás új formáira van szükség, azokon túl, amelyeket védenek a múltbeli bírósági döntések; hogy a kormányzat *valamelyik* ágának védenie kell a tiltakozás ezen formáit; és hogy ennek a szerepnek logikusan az igazságszolgáltatásra kell hárulnia.

Ez azt jelenti, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak három olyan dolgot kell megtennie, amitől eddig vonakodott:

Egy: az elé kerülő legalapvetőbb kérdésekről kell döntenie, nem pedig a legszűkebbekről. (Bevett gyakorlat a Legfelsőbb Bíróságnál, hogy egy-egy ügyet a legszűkebb értelmezéssel zár le, és lehetőség szerint kikerüli a legfontosabb kérdéseket; úgyhogy ha egy szolgáltatmegttagadó egyszerre hivatkozik saját szabad véleménynyilvánítási jogára és a vietnami háború törvénytelen voltára, akkor a Bíróság az első érveléssel fog foglalkozni, de a másodikat figyelmen kívül hagyja; ha a vádlott ezenkívül a védeljárás technikai hibájára is hivatkozott, akkor a Bíróság hajlamos azzal foglalkozni a szólásszabadság helyett.)

Kettő: a Legfelsőbb Bíróságnak nem szabad feltételeznie, hogy a kormányzat politikai ágai (az elnök és a Kongresszus) a legilletékesebbek bizonyos kérdésekben döntenie, és emiatt a Legfelsőbb Bíróságnak nem szabad közbeavatkoznia. A Legfelsőbb Bíróság meghajol a politikai ágak előtt, amikor azt mondja: *ők* döntöttek úgy, hogy a vietnámi háború rendben van, így a Bíróságnak nem szükséges ezt megkérdőjeleznie. Ekkor a lelkiismereti ellenszegülő, aki a háború törvényességét kétségbe vonja, tehetetlen. A Legfelsőbb Bíróság a választóköri körzetek kialakításának ügyében már túllépett a „politikai” kérdésektől való csökönyös elzárkózásán. Más létfontosságú kérdésekben is hasonlóan kellene eljárni.

Három: mindennél fontosabb, hogy a Legfelsőbb Bíróság kiemelt kötelességének tekintse azoknak a természetjogoknak – „az élethez, a szabadsághoz és a boldogságra való törekvéshez” való jogoknak – a védelmét, amelyek a kormányzat legalapvetőbb céljai, és amelyek fölött állnak az alkotmány bármely konkrét rendelkezésének. Ezért úgy kell szüntelenül újraértelmeznie az Alkotmányt, hogy bővítse az állampolgárok természetjogait, tehát a precedensek bálványozásától távolodva a bátor értelmezések irányába mozduljon el. Miért ne kellene a tizennegyedik alkotmánykiegészítés egyenlő védelemről szóló cikkét a faji kérdésen túl a gazdaságra is vonatkoztatni, megkövetelve az államtól, hogy biztosítson egyenlő gazdasági jogokat az állampolgáraiknak: élelmet,

lakhatást, oktatást, orvosi ellátást? Miért ne kellene kiterjeszteni a „kényszerű szolgáltatás” tizenharmadik alkotmánykiegészítésben foglalt tilalmát a sorkötelezettségre? Miért ne kellene úgy alkalmazni a nyolcadik alkotmánykiegészítés „kegyetlen és szokatlan büntetésekről” szóló cikkét, hogy az összes bebörtönzést tiltsa, kivéve azokat a kirívó eseteket, amelyekben az elzárás a másokat fenyegető nyilvánvaló és közvetlen veszély miatt szükséges? Miért ne kellene a kilencedik alkotmánykiegészítést – amely kimondja, hogy az állampolgárok az alkotmányban felsoroltakon kívül további, meg nem nevezett jogokat is élveznek – a legkülönbözőbb területekre alkalmazni: jogot biztosítani a családi állapotot érintő tetszés szerinti megállapodás megkötéséhez (házasság, válás stb.), bármilyen önkéntes szexuális kapcsolathoz, bármilyen magánjellegű tevékenységhez, amelyet az érintett végezni kíván, mindaddig, amíg másokban kárt nem tesz (még ha esetleg zavar is másokat)?

Korunk válsága olyan Legfelsőbb Bíróságért kiált, amely „több, mint ombudsman” lenne, nem pedig azért a hagyományosan félénk igazságszolgáltatásért, amely eddig is a fennálló rendet juttatta érvényre. A bíróságoknak néha ki kell állniuk a törvényért – és mindig az igazságért.

**NEKÜNK, ÁLLAMPOLGÁROKNAK, ÚGY KELL
VISELKEDNÜNK, MINTHA MI VOLNÁNK AZ ÁLLAM,
ÉS ÉRDEKEINK AZONOSAK LENNÉNEK.**

Fortas azt írja: „Különösen akkor, ha a polgári engedetlenség törvényt vagy rendeletet sértő erőszakkal vagy közrendzavarással jár, az államnak kötelessége letartóztatni az ellenvélemény kinyilvánítóját. Ha megfelelően letartóztatják, vád alá vonják, és elítélik, akkor pénzbüntetéssel, szabadságvesztéssel vagy mindkettővel kell sújtani. [...] Lehetséges, hogy a legnemesebb erkölcsi elvek mozgatják. [...] Lehetséges, hogy a történelem, az erkölcs vagy a filozófia neki ad igazat. Ezek a szempontok nem mérvadóak. Az állam kötelessége letartóztatni és megbüntetni azokat, akik törvényt sértenek.”

Tanulmánya elején Fortas azt a benyomást keltette, hogy igyekszik a törvényen és az államon kívül helyezkedni, és olyan erkölcsi szabályrendszert alkotni, amellyel ítéletet mondhatunk a törvényekről, az államról és az állampolgárokról. Ám mihelyt belemélyed gondolatmenetébe, az állam palástját ölti magára. „Pártatlan, független törvényszékek[ként]” beszél a bíróságokról, ám amikor rátér a konkrét ügyekre, az állam oldalára áll.

Amikor azt írja: „az állam nem ismerheti el az egyén vétőjét azon döntése fölött, hogy egy adott háború helyes és szükséges-e”, lezárja a vitát: nincs ellenvetés, nincs mit hozzáfűzni. Amikor azt írja: „Valóban nehéz volna – talán rendhagyó, talán lehetetlen – az állam számára az adott háború erkölcsi kifogásolását a sorozási státusz meghatározásához szolgáló alapként elismerni”, azzal pontot tesz a vita végére.

Egy finom lélektani kérdés merül itt fel: hogyan közelítjük meg a politikai problémákat? Lezártunk tekintjük a vitákat, amikor az állam állást foglalt, vagy mérlegeljük az érveit saját szemszö-

günkből, mint állampolgárok? A kormányzat szerződéselméletének alapelve forog itt kockán, amelyet John Locke fogalmazott meg *Második értekezés a polgári kormányzatról* című művében, majd Thomas Jefferson foglalt bele a Függetlenségi nyilatkozatba: eszerint a kormányzatokat bizonyos célokból létesítik az emberek; ezek közé tartozik az élet, a szabadság és a boldogságra való törekvés; és amikor egy kormányzat e célok ellen fordul, az embereknek jogukban áll megváltoztatni vagy eltörölni azt. A kormányzat nem jelent egyet az ország népével; mesterséges eszköz, amelyet az állampolgárok hoznak létre bizonyos célokból. Nem övezi szent dicsfény; inkább arra van szükség, hogy szemmel tartsák, tüzetesen vizsgálják, kritizálják, szembehelyezkedjenek vele, megváltoztassák, vagy akár megdöntsék és lecseréljék, amikor szükséges.

Talán Fortas összes konkrét téveszméjénél is fontosabb a mögöttük meghúzódó szellemiség: az állam és szervei (az elnök, a Kongresszus és a Legfelsőbb Bíróság) iránti áhítatos tisztelet szelleme. Ez nem a tetterős demokrácia szelleme, amely érzékeny a változás igényére a változó világban; ez a múlt áporodott légköre, amelyet kellően átleng a retorika mesterkélt illata ahhoz, hogy elnyerje bizalmunkat. Korunknak nem MtcKinley és Grover Cleveland szellemére van szüksége, még csak nem is Holmeséra és Wilsonéra,¹⁹ hanem Thomas Paine, Frederick Douglass, Thoreau és Eugene Debs szellemére.²⁰

19 William McKinley (1843–1901), az Egyesült Államok 25. elnöke (1897–1901), akire vélhetően a spanyol–amerikai háború támogatása és amiatt hivatkozik a szerző, mert nem lépett fel határozottan a fekete amerikaiak törvény előtti egyenlősége érdekében. Stephen Grover Cleveland (1837–1908) az Egyesült Államok 22. és 24. elnöke (1885–1889 és 1893–1897), aki több alkalommal is rendőri vagy katonai beavatkozással válaszolt a munkások érdekvédelmi küzdelmeire. Oliver Wendell Holmes (1841–1935), ahogyan Zinn korábban írta, a Legfelső Bíróság tagjaként „maga is jóváhagyta a radikálisok bebörtönzését az első világháború kritizálásáért”, Woodrow Wilson (1856–1924) elnöksége idején. (A fordító.)

20 Thomas Paine (1737–1809) forradalmár és filozófus, akinek *Az ember jogai* c. könyve magyarul is olvasható. Frederick Douglass (1818–1895) társadalmi reformer és író, aki miután kiszabadult a rabszolgaságból, az annak eltörléséért küzdő abolitionista mozgalom egyik vezetőjévé vált. Henry David Thoreau (1817–1862) író és filozófus, *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* című klasszikus esszé szerzője. Eugene Victor Debs (1855–1926) az egyik legismertebb

Nyugtalankodjon az állam a saját hatalma miatt. Kormányunk – ahogy az összes kormány – történelmi mérlege az erőszak, a kegyetlenség, az érzéketlenség, a bitorlás mérlege. Mi, állampolgárok, jobban tesszük, ha saját hatalmunkat növeljük, mert saját szabadságunk legmegbízhatóbb védelmezői mi magunk vagyunk.

Fortas bíró nem szolgált olyan „elv[vel], szabályrendszer[rel], elmélet[el]” a polgári engedetlenségről, amely iránymutatóként szolgálna annak eldöntéséhez, hogy mikor tartsuk be a törvényeket, és mikor ne – de talán össze tudunk állítani egyet magunk is az eddig megfogalmazott elképzelésekből. Nagyon vázlatosan ez a következőképpen festhet:

1. A polgári engedetlenség a törvény szándékos, szelektív megsértése valamilyen létfontosságú társadalmi cél érdekében. Nem csupán igazolhatóvá, hanem szükségessé is válik olyankor, amikor egy alapvető emberi jog forog kockán, és amikor a törvényes csatornák alkalmatlanok az adott jog biztosítására. A polgári engedetlenség sokféle formát ölthet – a gyalázatos törvények megszegésétől az igazságtalan viszonyok elleni tiltakozáson át a kívánatos törvények vagy viszonyok szimbolikus életbe léptetéséig. Végső soron bizonyulhat akár törvényesnek, akár törvénytelennek az alkotmányjogból vagy a nemzetközi jogból eredően, de célja mindig a jog és az igazságosság között tátongó rés szűkítése – ami egy soha véget nem érő folyamat a demokrácia fejlődése során.
2. A törvényeknek való általános engedelmességnek semmivel sincs nagyobb társadalmi értéke, mint a törvényeknek való általános engedetlenségnek. A rossz törvényeknek való engedelmisség, mint a „törvények uralma” iránti elvont alázatosság beidegződése csak arra jó, hogy fokozza az állampolgárok amúgy is erős hajlamát, hogy meghajoljanak a tekintély hatalma előtt, és ne kérdőjelezzék meg a fennálló rendet.

amerikai szocialista politikus, a Zinn által korábban említett Világ Ipari Munkásai szakszervezet alapító tagja. (A fordító.)

A törvények uralmának az abszolútum magaslatára emelése a totalitarizmus jele, és a totalitárius rendszerek légkörét meg lehet teremteni a demokrácia számos jellegzetességét mutató társadalmakban is. Azt hangoztatni, hogy az állampolgároknak joguk van megtagadni az igazságtalan törvényeknek való engedelmisséget, és kötelességük megtagadni a veszélyes törvényeknek való engedelmisséget, a demokrácia lényege: abból indul ki, hogy a kormányzat és törvényei nem szentek, hanem eszközök, amelyek bizonyos célokat szolgálnak, az élet, a szabadság és a boldogság céljait. Az eszközök mellékesek. A célok nem.

3. A polgári engedetlenség részeként az önmagukban nem helytelen törvények megsértése is a tiltakozás formája lehet egy-egy nagyon fontos kérdésben. A megsértett törvény fontosságát minden esetben a kockán forgó kérdés jelentőségével kell összemérni. Egy közlekedési szabály ideiglenes megszegése távolról sem annyira fontos, mint egy elgázolt gyermek élete; az irodákba történő, birtokháborító behatolás jelentősége eltörpül a háborús mészárlások mellett; egy épület törvénytelen elfoglalása nem akkora bűn, mint a rasszizmus az oktatásban. Mivel nem csupán konkrét törvények lehetnek elviselhetetlenek, hanem általános körülmények is, ezért tiltakozás gyanánt szükséges lehet az önmagukban amúgy nem kifogásolt törvények megszegése.
4. Ha a polgári engedetlenség erkölcsileg igazolható tiltakozás, akkor az abban résztvevők bebörtönzése erkölcstelen; a döntéssel szembe kell szállni, és a végsőkéig harcolni kell ellene. A tiltakozónak semmivel sem kell hajlandóbbnak mutatkoznia a büntetés szabályának elfogadására, mint az általa megszegett szabály elfogadására. Sok esetben előfordulhat, hogy a tiltakozó úgy *dönt*, börtönbe megy, hogy ezáltal folytassa tiltakozását, ezáltal emlékeztesse honfitársait az igazságtalanságra. Ám ez nagyon más, mint az az elképzelés, hogy börtönbe *kell* mennie a polgári engedetlenséghez kapcsolódó valamilyen szabály értelmében. A lényeg az, hogy a tiltakozás

szellemét mindvégig fenn kell tartani, akár börtönbe vonulás, akár a börtön elkerülése útján. A börtönbüntetésbe való bűnbánó belenyugvás, mint „a szabályok” elfogadása nem más, mint hirtelen átállás az alázatosság szellemére és a tiltakozás komolyságának lealacsonyítása.

5. A polgári engedetlenség gyakorlóinak olyan taktikát kell választaniuk, amely a lehető leginkább erőszakmentes, tiltakozásuk hatásosságának és a kérdés fontosságának megfelelően. Észszerű kapcsolatnak kell fennállnia a rendzavarás foka és a kockán forgó ügy jelentősége között. A személyeknek okozott károk és az anyagi károk különválasztása elsődleges szempont kell hogy legyen. Az anyagi javakra irányuló taktikának része lehet (ismét csak: a módszer hatásosságától és a kockán forgó kérdéstől függően): az értékvesztés előidézése (mint bojkottok esetében), a rongálás, az ideiglenes elfoglalás és a hosszú távú kisajátítás. A polgári engedetlenség minden megmozdulásában az erőt jól láthatóan és szelektíven a tiltakozás tárgyára kell összpontosítani.
6. A polgári engedetlenség által keltett rendzavarás fokát nem a fennálló rendben feltételezetten meglévő, hamis „békével” kell összemérni, hanem azzal a valóságos rendzavarással és erőszakkal, amely a mindennapi élet része, amely nyíltan kifejezésre jut nemzetközi szinten a háborúknban, ám helyben rejtve marad a „rend” álarca mögött, amely elfedi napjaink társadalmi igazságtalanságait.
7. A polgári engedetlenséggel kapcsolatos okfejtéseink során soha nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy nekünk és az államnak eltérők az érdekeink, és nem hagyhatjuk, hogy az állam szervei elfeledtessék ezt velünk. Az állam hatalomra, befolyásra, gazdagságra törekszik, öncélúan. Az egyén egészségre, békére, alkotásra, szeretetre. Hatalma és gazdagsága folytán rengetegen emelnek szót az állam érdekei mellett. Ezért az állampolgárnak fel kell ismernie, hogy önállóan vagy polgártársaival közösen kell gondolkodnia és cselekednie.

Néhány szót befejezésként. Kitartóan igyekeztem cáfolni Fortas véleményem szerint hibás érvelését. Azért tettem ezt, mert az amerikai demokrácia számára sürgető kérdés, hogy az állampolgárok ne mondjanak le a polgári engedetlenségről, mint létfontosságú fegyverről az állam már ma is félelmetes hatalmával szemben.

Nem gondolom, hogy a polgári engedetlenség elegendő: a tiltakozásnak ez a módja önmagában nem képes egy új társadalmat felépíteni. Sok más dolgot is tenniük kell az állampolgároknak ahhoz, hogy megkezdhessék az élet új rendjének kiépítését a régi közepette, hogy emberi lényekhez méltó módon élhessenek: a föld gyümölcseit, a természet melegségét és egymás rokonszenvét élvezve, ellenségeskedés nélkül, a vallás, a faj, a nacionalizmus mesterséges válaszfalai nélkül. Ráadásul a polgári engedetlenség nem minden formája erkölcsös, nem minden formája hatásos.

Azonban amikor az ember körbenéz, és látja a feketék helyzetét, a körülöttünk lévő szegénységet, a háború szakadatlan ostobaságát, a természetellenes élet egyre fokozódó csökkttségét a bűzös, zsúfolt városokban, az embertelen külvárosokban – majd belegondol, mennyire tehetetlenek meglévő politikai intézményeink, mennyire nincs ráhatásuk minderre, akkor ráébred, hogy nem csupán óvatos, apró, fokozatos lépésekre van szükség, hanem forradalmi változásokra. Azt is gyanítjuk, hogy klasszikus forradalmi háború hazánkban nem valósítható meg.

Ezért arra a következtetésre jutunk, hogy csak úgy háríthatjuk el az egy helyben topogás és a kaotikus erőszak kettős csapását hazánkban, csak úgy kerülhetjük el a pusztító háborúkat külföldön, ha az állampolgárok elfogadják, használják és ellenőrzésük alatt tartják a polgári engedetlenség által keltett rendzavarást, és számtalan, ma még el sem képzelt lehetőséggel és taktikával gazdagítják, hogy emberibbé tegyék az életet saját maguk és mások számára ezen a bolygón.

A középosztálybeli Amerika kényelmes környezetében nagyon nehéz túllépni azon az elképzelésen, hogy minden jobb lesz, ha megszűnik a zavaró polgári engedetlenség, ha helyette arra szo-

rítkozunk, hogy szavazunk, leveleket írunk kongresszusi képviselőnknek, udvariasan elmondjuk véleményünket. Ám e környezetben kívül nem ilyen kényelmes. A legtöbb embernek világszerte nem jut elég élelem; nincs rendes otthona; nincs orvosa, aki el látná, ha beteg. Sokan vadászrepülők támadásai elől menekülnek. Valahogy ki kell lépünk saját lezárt, légkondicionált kapszuláinkból, hogy végre átérezzük mások nehézségeit, szükségleteit. Ráébredhetünk: bármilyen gazdagok vagyunk, amíg a többiek nem élnek igazi békében, addig mi sem fogunk. Ekkor csatlakozhatunk hozzájuk, hogy legyőzzük a hamis „rendet” őrzők önelégültségét, azzal az egészséges felbolydulással, amely mindig is kísérte az igazság térhódítását.

BIBLIOGRÁFIA

- Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata. Ford., bev. Vecseklőy József. Rózsavölgyi és társa, Budapest
- Bay, Christian: *Civil Disobedience*. *International Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. 2., MacMillan and The Free Press, 473–486.
- Camus, Albert: *A lázadó ember*. Ford. Fázsy Anikó. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 1999
- Chafee, Zechariah: *Free Speech in the United States*. W.S. Hein, Buffalo, N.Y., 1996
- Clark, Kenneth: *Dark ghetto. Dilemmas of social power*. Harper & Row, New York, 1965
- The Federalist Papers*. Hamilton, Alexander – Madison, James – Jay, John. New American Library, New York, 1961
- Fortas, Abe: *Concerning Dissent and Civil Disobedience*. World Publishing Company, New York, 1968
- Gandhi, Móhandász Karamcsand: *A kard tana*. Ford. Misesics Bálint. *Polgári engedetlenség és erőszakmentes ellenállás*. Szerk. Misesics Bálint. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016
- Levin, Murray B.: *Kennedy Campaigning. The System and the Style as Practiced by Senator Edward Kennedy*. Beacon Press, Boston, 1966
- Locke, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Ford. Endreffy Zoltán. Polis, Kolozsvár, 1999
- Michels, Robert: *Political parties. A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. Transl. by Eden and Cedar Paul. Introd. by Seymour Martin Lipset. Collier Books, New York, 1962
- Moore, Barrington: *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Beacon Press, Boston, 1966
- Niebuhr, Reinhold: *Moral Man and Immoral Society. A Study in Ethics and Politics*. Scribner, New York, 1960

- Paine, Thomas: Az ember jogai. Válaszul Burke úrnak a francia forradalom ellen intézett támadására. Ford. N. Tóth Zsuzsa. *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. 1. kötet. Szerk. Ludassy Mária. Atlantisz, Budapest, 1991
- Platón: Kritón. In: *Szókratész védőbeszéde*. Kritón. Szókratész halála. Ford. Devecseri Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1957
- Schell, Jonathan: *The Village of Ben Suc*. New York, Knopf, 1967
- Shapiro, Martin: *Freedom of Speech. The Supreme Court and Judicial Review*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1966
- Thoreau, Henry David: A polgári engedetlenség iránti kötelességről. Ford. Vámosi Pál. *Polgári engedetlenség és erőszakmentes ellenállás*. Szerk. Misetics Bálint. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016
- Thoreau, Henry David: *A plea for Captain John Brown. Read to the citizens of Concord, Massachusetts on Sunday evening, October thirtieth, eighteen ffy-nine*. [1860.] D. R. Godine, Boston, 1969
- Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. 2/1. Ford. Erdélyi Ágnes. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992
- Westin, Alan: *Privacy and Freedom*. Atheneum, New York, 1967

